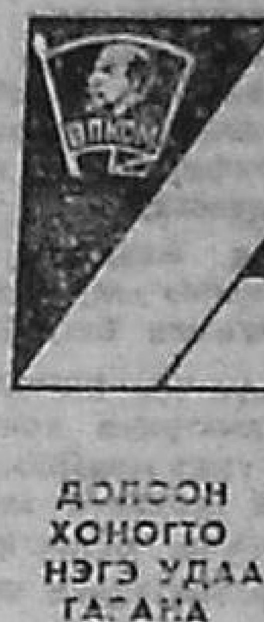
БУХЫ ОРОНУУДАЙ ПРОЛЕТАРИНАР, НЭГЭДЭГТЫ!

Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-hЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, январиин 27, 1990 он № 5 (7063)

Сэн 10 мүнгэн.

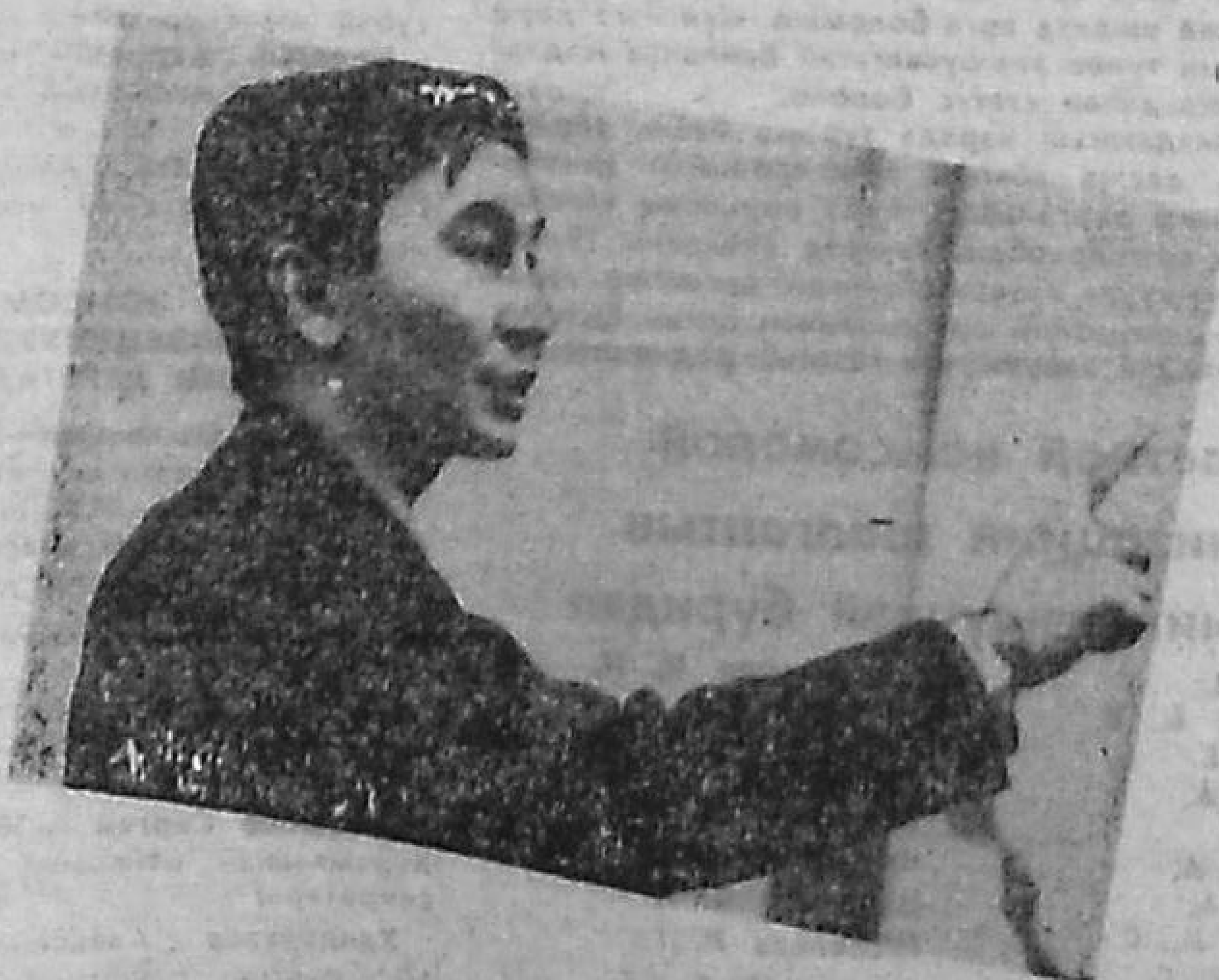
ҮГЛӨӨГҮҮР

удаадахи үдэрынь областной комсомолой XXXIV конференци түгэсөө

(ТЭРЭНЭЙ ДҮНГҮҮД ТУХАЙ 2-дохи ХУУДАhАНДА УНШАГТЫ).

Д. АЛТАЕВАЙ фото.

Информационно мэдээсэл

Январиин 19-дэ Улаан-Үдэ хотодо областной комсомолой тоосоото-һунгалтын XXXIV конференци болоо.

Удаадахи асуудалнууд конференци дээрэ зүбшэн хэлсэгдэхээр табигдаа: ВЛКСМ-эй областной комитедэй хүдэлмэри тухай тоосоон, областной комсомолой организациин шалгалтын комиссиин тоосоон, ВЛКСМ-эй областной комитедые һунгалга, областной комсомолой организациин шалгалтын комиссиие һунгалга, ВЛКСМ-эй XXI съездын болон РСФСР-эй комсомолой организацинуудай съездын делегадуудые һунгалга, ВЛКСМ-эй ЦК-гай бүридэлдэ зуур-шалга тухай асуудал.

ВЛКСМ-эй обкомой тоосоото элидхэлэй «Буряадай залуушуул» газетэдэ уридшалан толилогдоһон дээрэһээ ВЛКСМ-эй обкомой нэгэдэхи секретарь Цыденжап Батуев тэрэнние хураангыгаар хэлээ. Областной комсомолой организациин шалгалтын комиссиин түрүүлэгшэ Владимир Сапрыкин тоосоото элидхэл хээ.

Элидхэлнүүдые зүбшэн хэлсэлгэдэ хабаадалсаа гэбэл: Виктор Карпов — «Бамтоннельстройн» УПС-гэй ВЛКСМ-эй комитедэй секретарь, Александр Васильев—ВСТИ-гэй комсомолой комитедэй секретарь, Александр Задевалов—ВЛКСМ-эй Баунтын райкомой нэгэдэхи секретарь, Владимир Пильчинов — сэрэгшэд-интернационалистнуудай Соведэй гэшүүн, Октябрьска районой 3-дахи МЧ-гэй слесарь, Олег Филиппов—ВЛКСМ-эй Ивалгын райкомой нэгэдэхи секретарь, Владимир Богданов—сэрэгэй албатан, Александр Варфоломеев — ВЛКСМ-эй Мухар-Шэбэрэй райкомой нэгэдэхи секретарь, Юрий Намсараев—Зэдын районой Ленинэй нэрэмжэтэ колхозой хонишон, Анатолий Калашников — Сэлэнгын районой Холбоолжоной уурхайн комсомолой комитедэй секретарь, Геннадий Дашиев—Яруунын районой «Комсомольский» совхозой Эрьеын МТФ-е даагша, Марианна Болдырева — 670-дахи СМП-гэй комсомолой комитедэй секретарь, Муйска районой «Буряадай комсомолец» отрядай командир, Александр Елгин — ВЛКСМ-эй Улаан-Үдын горкомой нэгэдэхи секретарь, Олег Журавлев—Баргажанай национальна паркын ихтиолог, Андрей Маскевич—БГПИ-гэй студент, Андрей Колодин—Зэдын комбинадай ВЛКСМ-эй комитедэй секретарь, Ирина Прокопова — Хяагта хотын дунда һургуулиин класcһаа гадуур хүдэлмэри эмхидхэгшэ болон бусад.

Конференциин зал соо микрофон тодхогдожо, делегадууд конференциин хүдэлмэри тушаа дурадхалнуудые оруулаа.

КПСС-эй Буряадай обкомой нэгэдэхи секретарь, КПСС-эй ЦК-гай гэшүүндэ кандидат А. М. Беляков, ВЛКСМ-эй ЦК-гай эмхидхэлэй таһагые даагшын орлогшо Ю. Мишов пленумэй хүдэлмэридэ хабаадалсажа, үгэ хэлээ.

Республикын Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшэ С. Н. Булдаев, профсоюзуудай областной Соведэй түрүүлэгшэ Н. А. Розанов, СССР-эй оборонын министерствын харюусалгата хүдэлмэрилэгшэ А. В. Ковтунов, Эрхүүгэй областиин ВЛКСМ-эй Усть-Ордын округкомой секретарь О. Ихеноева, мүн партиин районно комитедүүдэй секретарьнар, республикын министерствэнүүд болон албан зургаануудай хүтэлбэрилэгшэд, Буряадай комсомолой ветеранууд конференциин хүдэлмэридэ хабаадалсаа.

Делегадууд мандатна комиссиин түрүүлэгшэ М. Полютовай элидхэл шагнажа баталаа.

Тоосоото үе соо ВЛКСМ-эй обкомой хүдэлмэриие конференци хангалтатай гэжэ мэдэрээ. ВЛКСМ-эй обкомой тоосоото элидхэлээр тогтоол абтажа, областной комсомолой организациин шалгалтын комиссиин элидхэл баталагдаа.

Конференци ВЛКСМ-эй областной комитедэй, областной комсомолой организациин шалгалтын комиссиин шэнэ бүридэл, ВЛКСМ-эй XXI съездын делегадуудые, РСФСР-эй комсомолой организацинуудай съездын делегадуудые һунгаад, ВЛКСМ-эй обкомой нэгэдэхи секретарь Ц. Батуевые ВЛКСМ-эй ЦК-гай гэшүүдэй бүридэлдэ оруулхаар зууршалаа.

КОНФЕРЕНЦИИН СЭХЭ ДУУГАА ҮГЭЛГӨӨР ҺУНГАГДАА ГЭБЭЛ:

Ц. Батуев—комсомолой обкомой нэгэдэхи секретаряар, бюрогой гэшүүнээр, **А. Волков**—хоёрдохи секретаряар, бюрогой гэшүүнээр, **С. Подпругин**—секретаряар болон бюрогой гэшүүнээр, **М. Климова**—секретаряар, һурагша залуушуулай таһагые даагшаар, бюрогой гэшүүнээр, **Ю. Вовк**—секретаряар, социально-экономическа асуудалнуудай таһагые даагшаар, бюрогой гэшүүнээр.

ВЛКСМ-эй обкомой бюрогой гэшүүдээр һунгагдаа гэбэл: **Д. Шаглаев, А. Елгин, А. Дружинин, А. Васильев, С. Анциферов, Г. Манжуев, А. Титов, М. Полютов, Ю. Волигурский.**

Конференци сэхэ дуугаа үгэлгөөр һунгаа, баталаа гэбэл:

Д. Шаглаев—эмхидхэлэй-союзна хүдэлмэриин таһагые даагшаар, **Б. Цыдыпов**—үзэл сурталай хүдэлмэриин таһагые даагшаар, **В. Жигмитцыренов**—спортивна, оборонно-нитэ хүдэлмэриин таһагые даагшаар, **А. Васильев**—студентнэрэй таһагые даагшаар, **Б. Семенов**—финансово-ажахын таһагые даагшаар, **А. Измайлов**—«Спутник» гэһэн залуушуулай уласхоорондын туризмын бюрогой түрүүлэгшээр, **Е. Занданов**—«Сарма» гэһэн студентнэрэй отрядуудай областной штабай командираар, **А. Тушемилова**—пионерэй организациин областной Соведэй секретаряар, **А. Дружинин**—«Буряадай залуушуул» газетын редактораар.

Областной комсомолой организациин шалгалтын комиссиин заседани болоо. **В. Сапрыкин** тэрэнэй түрүүлэгшээр һунгагдаба.

ВЛКСМ-эй XXI СЪЕЗДЫН ДЕЛЕГАДУУД

Батуев Цыденжап—ВЛКСМ-эй обкомой нэгэдэхи секретарь;

Елгин Александр—ВЛКСМ-эй Улаан-Үдын горкомой нэгэдэхи секретарь;

Еремчук Сергей—ОАП-ай залуушуулай түбэй директор, Железнодорожно район;

Бобрыш Сергей—БАМШ ай мэдээсэлэй-тоолон тодорхойлдог түбэй инженер-электрик;

Колодин Андрей—Зэдын комбинадай комсомолой комитедэй секретарь;

Путункеев Бата — Ахын районой Нарамдал тосхоной ахамад экономист.

РСФСР-эй КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИНУУДАЙ СЪЕЗДЫН ДЕЛЕГАДУУД

Батуев Цыденжап—ВЛКСМ-эй обкомой нэгэдэхи секретарь;

Настека Алла—ТСК-гай ВЛКСМ-эй комитедэй секретарь;

Павлов Олег—ВЛКСМ-эй Хоринии райкомой нэгэдэхи секретарь;

Романов Юрий—Хяагтын зэрэлгын-трикотажна фабрикын фангова цехэй начальник;

Хайдапов Сергей — ВЛКСМ-эй Хурамхаанай райкомой нэгэдэхи секретарь;

Хандархаев Алексей—ВЛКСМ-эй Советскэ райкомой нэгэдэхи секретарь.

БУРЯАДАЙ ОБЛАСТНОЙ КОМСОМОЛОЙ ТООСООТО ҺУНГАЛТЫН XXXIV КОНФЕРЕНЦИИН

ТОГТООЛ

1990 оной январиин 19-нэй

Тоосоото үе соо ВЛКСМ-эй областной комитедэй хүдэлмэриие зүбшэн хэлсэхэ, тобшолол хэхэ зуураа, энэ үедэ ВЛКСМ түгшүүрилтэ байдалда ороо гэжэ конференци тэмдэглэнэ. Организациин нэрэ хүндэ хараа байса унаа, союзэ доторой журам доошолно, комсомолшуудай тооной үсөөрнэ.

Комсомолой байдал общеcтвын «үбшэнгүүдтэй», экономикын дутагдалнуудтай холбоотой, нацинууд хоорондохи харилсаанууд шангадана, заншалта политическэ институдуудта найдахаяа болижо эхилээ гэжэ бидэ һайнаар ойлгонобди.

Комсомолой удха, зорилгонууд, байгууламжа тухай заншаһан ойлгосонууд, общеcтвын хүгжэлтэ болон союзэ доторой хүгжэлтэнүүдэй хоорондохи зай улам холодоно.

ВЛКСМ политическэ организаци байһанаа тодорхойлон харуулхаяа болишонхой. Һунгагдамал органуудай гэшүүд партийна органуудта, Соведүүдтэ, профсоюзуудта, СТК-да, эрдэмтэдэй, багшанарай Соведүүдтэ болон бусад эмхинүүдтэ залуушуулай түлөөлэгшэд залуушуулай эрилтэнүүдые элирхэйлэн харуулха, хамгаалхэ хүсэлгүй болоһон дээрэһээ политическэ организаци байһан удхаяа гээжэ эхилээ.

Залуушуулай организациин социальна эдэбхи үүсхэлые үргэдхэлгын, залуушуултай хүдэлмэри ябуулха талаар шэнэ онол аргануудые нэбтэрүүлгын, демократизациин замаар тэрэнэй нэрэ хүндые дээшэлүүлгын шэнэ арга замуудые бэдэрэлгэдэ областной организациин ажал ябуулгада тодорхой гурим бүрилдөөгүй.

Гэхэтэй хамта тоосоото үе соо ВЛКСМ-эй комитедүүд социально-экономическа зорилгонуудые шиидхэлгэдэ залуушуулай үүргые дээшэлүүлгын асуудалнууд шиидхэгдээ, НТТМ-гэй нитэ гүрэнэй системые хүгжөөхэ талаар хэмжээ ябуулганууд баталан абтаа, МЖК-гай системэ тогтонижоо, ажахын бүридэлнүүд хүгжэжэ эхилээ гэжэ конференци тэмдэглээ.

Политклубуудай хүдэлөөн, пропагандистска хүдэлмэри ябуулгада үгэ булялдаан дэлгэржэ эхилээ. Нитын мэдээсэлэй залуушуулай хэблэлнүүдэй хүдэлмэридэ шухала асуудалнууд, общеcтводо боложо байһан хубилалтанууд тушаа хараа шэглэл баримталагдана.

Союзэ доторой харилсаануудта демократизаци бэелүүлэгдэнэ, комсомолой бүхы звенонуудта бэеэ даанги байдал үргэдхэгдэнэ, кадрнуудтай ябуулдаг хүдэлмэри һайжаруулхын тула элдэб бэдэрэлтэнүүд хэгдэнэ.

ВЛКСМ-эй комитедүүдтэ, районно, эхин организацинуудта олоһон мүнгэеэ бэеэ даагаад гаргашалха талаар үргэн эрхэнүүд олгогдоно.

Һуралсалай заведенинүүдэй соведүүдтэ студенческэ, һурагша залуушуулай түлөөлэгшэд үргэдхэгдөө.

Буряадай областной комсомолой тоосоото-һунгалтын XXXIV конференци иигэжэ тогтооно:

1. ВЛКСМ-эй Буряадай областной комитедэй хүдэлмэриие хангалтатай гэжэ мэдэрхэ.
2. Оруулагдаһан дурадхалнууд болон ажаглалтануудые хараада абалсан, областной комсомолой организациин программна шэглэлнүүдые баталха.
3. Комсомолой обком ВЛКСМ-эй XXI съезд болотор областной комсомолой организациин Политическэ программын проект зохёохо.
4. «РСФСР-эй ЛКСМ байгуулгын асуудалаар» резолюци баталха.
5. ВЛКСМ-эй Уставай проектын талаар резолюци баталха.
6. Буряадай комсомолой организациин орган мэтээр «Буряадай залуушуул» газетын статус тодорхойлхо. (Конференцинүүдэй хоорондохи забһарлалай үедэ газетэ пленумдэ тоосожо байха).

ВЛКСМ-эй областной комитедэй бүридэл

Акулов Е. В.
Агафонов А. А.
Андреева Т. Г.
Анциферов С. Л.
Бадмаев С. И.
Бадмацыренов Б. С.
Барнаков П. А.
Батуев Ц. Б.
Белобородов Г. П.
Белов О. А.
Борисов В. А.
Бурлаков С. С.
Бурдуковский В. В.
Бутаков Е. В.
Былинович А. П.
Васильченко А. А.
Васильев А. В.
Варфоломеев А. Г.
Вовк Ю. В.
Волигурский Ю. А.
Волков А. Л.
Галсанов Б. А.
Гармажапов Б. Д.
Гармажапов П. Д.
Гармаев С. С.
Дабаева Н. Л.
Дарижапов Н. Д.
Дашиев С. Ц.
Доржиев А. В.
Доржиев Ц. Э.
Дикая Н. А.
Дорофеев И. К.
Дружинин А. Л.
Елгин А. А.
Ефимов В. С.
Жамбалов О. Ч.
Жамьянов О. Ш.
Жигмитцыренов В. Ж.
Задевалов А. Н.
Занданов Е. О.
Заречин А. А.
Зверев А. Р.
Иваков А. И.
Игнатов Ю. П.
Измайлов А. В.
Калашников А. И.
Карпов В. В.
Климова М. В.
Кондратьев В. И.
Кондратьева А. И.
Манжуев Г. Н.
Маслов А. С.
Меркушин П. Ю.
Намсараев Ю. А.
Наседкина М. Г.
Настека А. Н.
Наумова А. А.
Никифоров И. К.
Новикова С. А.
Ошоров В .С.
Павлов О. П.
Панюшкин С. Д.
Пахахинов Ю. А.
Пильчинов В. А.
Пихель А. Г.
Подпругин С. Д.
Полютов М. А.
Поплевин И. Г.
Попова Т. В.
Пузанова М. В.
Прозоровский И. Б.
Рогалева Г. И.
Романов А. М.
Сагитов О. П.
Саламатин С. А.
Санжиев С. Г.
Санжеева Л. Ц.
Светлаков С. И.
Семенов Б. Ц.
Симинов И. И.
Смолин А. В.
Сороковиков Э. Б.
Сосорова Д. Ц.
Степанов С. А.
Сыбыков Д. М.
Тангарова Р. Д.
Теплов В. Д.
Титов А. А.
Тушемилова М. Ю.
Тыхеев А. Д.
Ткаченко О. В.
Федотов Н. В.
Филиппов О. Г.
Хандархаев А. С.
Хажеев Б. П.
Халбаев А. В.
Халудорова Л. В.
Хайдапов С. Б.
Хардаев Н. Э.
Хартаева Т. В.
Хинганский Б. М.
Харанутов Э.
Цыбденов Г. Ц.
Цыбиков Б. Л.
Цыденова Б. Ц.
Цыдыпов Б. Д.
Ченский А. П.
Шаглаев Д. Д.
Шойдопов Б.
Ястребов О. Н.

Нэгэ мүр хүлгүүлхэ аргатайл!

Хэрбээ энэ мүрэй «фирмэ» доро абаһаар табигданхай байгаа һаань, иимэ ушар боложо магад. Львовой, Ивано-Франковско, Пермиин, Эрхүүгэй областной конференцинүүд боложо, өөһэдынгөө газетэнүүдэй статус хубилгаад, ВЛКСМ-эй обкомой органуудһаа гараад, областной комсомолой организацинуудай органуудта оруулха тухай һаяхан «Комсомольская правда» газетэ бэшэһэн байна. Манай «Молодежкын» журналистнууд тэндэ хүдэлдэг залуушуулай газетэнүүдэй журналистнуудта атаархаад абаа. Өөһэдынгөө уншагшадай болбосоролдо найдажа, тэдэ өөрынгөө газетэ, тэрэнэй эрхэ тухай асуудалнууд тушаа тогтохо гэжэ һанагдаа һэн.

Областной комсомолой тоосоото-һунгалтын 34-дэхи конференци дээрэ Муйска делегаци олохон хүнүүдэй һанажа байһые сэхэ руунь хэлээ. Халуун арсалдаанай һүүлээр демократида эсэргүүсэгшэд болон аппарадай харууһан доро хэблэлые бариад байха дуратайшуул һүүлэй һүүлдэ үсөөржэ, конференци дээрэ тэдэ шүүгдөө. Журналистнуудай найдажа ядадаг хүсэл бодол дуугаа үгэлгын хэдэхэн минутын туршада бодотоор бэелүүлэгдээ. Үнэн сэхэ арсалдаанай үедэ өөрынгөө байдалые хамгаалжа шадаха арга боломжо, мүн нэгэ доро хэблэгдэһэн үгын түлөө харюусалгатай байһанаа мэдэрхэ гээшэ хубилгагдаһан статус болоно.

Хубилган шэнэдхэлгын нэрэдэ хүрэмэ байха харюусалгые бэедээ даажа абаһан конференциин делегадуудта бидэ баяр хүргэнэбди. Бидэ өөрынгөө талаһаа бүхы хүсөөрөө оролдохобди. Тиигээд январиин 19-һөө «Буряадай залуушуул» газетэ обкомой органһоо гаража, Буряадай комсомолой организациин орган болобо.

«Буряадай залуушуул» газетын редколлеги.

Областной комсомолой организациин шалгалтын комиссиин гэшүүдэй бүридэл

Ананин С. Н.
Бабудоржиев Б. Б.
Бадмаев Б. Б.
Баннова М. А.
Быкова Г. Н.
Далбаева И. А.
Еремчук С. А.
Коноферчук Л. С.
Красикова О. Г.
Сапрыкин В. П.
Сагеева Н. В.
Семенников В. И.
Симонов Б. А.
Старновская Н. И.
Сучкова Г. И.
Тукачев В. А.
Чистякова Е. Д.
Шестаков С. А.
Шевелева Л. Г.
Яковлев Е. В.
Янькова М. С.

№ 1. 1990 оной январиин 27.

Арадаймнай ёһо заншал

Сагаа һара, сагаалган

(БОДОМЖОЛГО)

Дэлхэйн арад зон бүхэндэ өөр өөрын хододоо, жэлһээ жэлдэ тэмдэглэдэг, зоной сэдьхэл заншалда тааранһан һайндэр, наада зугаа бии. Ямаршье гүрэндэ, ямаршье яһатан энэ үдэрөө хүндэтэйгөөр хүлеэжэ, тэрээндэ һайнаар бэлэдхэжэ, сэдьхэл дүүрэн зугаа дэлгэжэ үнгэргэдэг. Буряад зоной иимэшүү һайндэр гэхэдэ, сагаалган байгаал даа. Үни заһанай энэ һайндэр Азиин түбиин малшадай дунда мүндэлһэн.

Түүхэ шэнжэлэгшэд сагаалган тухай, тэрэнэй өөрын ёһо заншал, онсо шэнжэ, хүндэ тухай тодорхой элеэр бэшэдэг. Жэшээлхэдэ, буряадай тэрэ үеын дээдэ ухаатан Доржо Банзаров иигэжэ тэмдэглээ һэн: «Монгол угсаатанда жэлэй гансал арадай ехэ һайндэр биил даа. Энэ хадаа сагаа һара гэхэ гү, али баруун оронуудай удхада тааруулбал, «шэнэ жэл» болоно».

Нээрээшье, сагаа һарын буряад яһатанай баһал дүтэ һанаха жэл бүхэнэй һайндэр байһаниинь элитэ. Сагаалганда адлирхуугаар тэмдэглэгдэдэг үдэр Азиин бэшэшье арад зонуудта мүнөө байһаар.

Яагаад энэ һайндэрые үнгэргэдэг байгааб? Сагаалганай арад зондо таараһан удха шанарынь юун бэ?

Сагаалган гээшэ эртэ урда сагта бии болоһон. Ази түбиин арадуудай түүхэдэ тон түрүүн тэрэниие дурдаһан байдаг. Мүн буряадайшье түүхэдэ сагаа һарын үдэр тухай хэлэгдэдэг.

Урданьь энэ һайндэрые намарай түрүүшын һарын нэгэн шэнээр тэмдэглэдэг байһан. Удхань гэхэдэ, сагаан эдеэнһээ гол түлэб дулдыдадаг байгаа ха юм. Сагаан эдеэн хадаа талын малша буряад, монгол, бэшэ бэшэш яһатанай гол һанаха хоол байһан. Намарай элдин сагта мал таргалжа, үнеэд, хонид, гүүд һү орожо, айраг тараг дэлбэрдэг, сагаан эдеэн элбэг болодог һэн ааб даа. Зөөхэй, тоһо, аарса элбэгээр хуряаха саг ерэдэг һэн. Энэ элдин, элбэг үедэ хүнэй сэдьхэл дүүрэжэ, наада энеэдэ дэлгээхэ, хүхихэ сэнгэхэ зэлжээнэй ородог байһаниинь гайхалгүй. Иимэ удхаараа сагаалган гээшэ сууда гараһан, арадай гоё һайхан, өөрын шэнжэтэй ехэ һайндэр гэгдэжэ, мүнөө болотор мүнхэжэһэн гэхэ.

Үшөө Чингис хаанай үеһөө һурагүй урда тээ арад зон сагаалжа эхилһэн болоно. Ази түби руу аяншалһан итальян шэнжэлэгшэ Марко Поло бэшэхэдээ, сагаа һарые монголнууд, хитадууд арбан гурбадахи зуун жэлэй үедэ Бээжинэй хаанай дуганда аргагүй гоёор тэмдэглэдэг байгаа гэнэ. Энэ үдэр хитадай хаанда алта, мүнгэ, гоёолтын үнэтэй шулуу, бүд, сагаа мори гэхэ мэтэ ехэ бэлэг баридаг байһан юм.

Сагаалган тон өөрын мартагдашагүй, ухаан бодолдо таарамаар, сэдьхэл хүдэлгэмэ олон шэнжэтэй, заншалтай юм. Эдэ заншалнуудынь хүн зониие һургаалда оруулдаг, орон түрэдөө, арад зондоо инаг дуратай болгодог ба хүндэ тон һайн зан абари заадаг һайнтай.

Сагаалганай хүндэтэ заншалнууд гэхэдэ иимэ:

Сагаалганай үдэрнүүдтэ хүн гээшэ түрэһэн эхэ эсэгээ, аха захаяа хүндэлхэ ёһотой. Айлшалжа ошохо, бэлэг барижа, һайн һайхан үгөөр сэдьхэлынь заһаха, баясуулан хүндэлхэ болоно. Түрэһэн гуламта, тоонто нютагаа эрьехэ — энэ гурим заншал ехэ һайн удхатай. Энэ нэгэдэхеэр.

Хоердохинь, айлшалхын гурим. Энэ үдэр хүн бүхэн шадаха зэргээрээ түрэл гаралдаа, аха дүүнэртээ, дүтын танилдаа айлшалдаг заншалтай байһан. Тиигэжэ түрэлэй хүнүүдэй, нүхэдэй хани барисаан бэхижэнэ, үри хүүгэдынь танилсана.

Урданьь ябагааршье, мореоршье сагаалдаг, айлшалдаг байгаа. Хорин-гушан, дүшэ -табин моритой хүнүүд суглараад, айл бүхэндэ хүрэдэг һэн. Гоёор хубсалаад, һайханаар дуулалдаад, тооһо татамаар гүйлгэлдөөд сагаалдаг байгаал даа. Энэ һайндэрөө буряадууд ехээр хүлеэдэг байһан юм. Сагаалганай үедэ айл бүхэндэ хүрөөгүй һаа, гомдодог байгаа. Айл гэжэ тоогоогүй, муу хадамнай голоо гэлсэхэ жэшээтэй һэн.

Сагаалхынгаа урда тээ ябагаар гү, мореор гү, хэд ябахабибди, хэнэйдэ хүрэхэбибди, хаана оройтожо, ехэ гэртэй айлда бууха, наадахабибди гэхэ мэтэ юумэеэ бараниинь хэлсэдэг байһан. Сагаалжа ябахадань, һүнэй архишье аягалдаг байгаа, зүгөөр һогтуу хүн байдаггүй һэн ха.

Сагаалганай дүтэлхэдэ, хүнүүд сугларжа, бэе бэеынгээ гоёлые харалсадаг һэн. Тиихэлээр гоё хубсаһа бүхэли үбэлдөө бэлэдхэжэ үмдэдэг байгаа.

Гурбадахи заншал — зугаа наадан.

Нэгэ үдэшэ залуушуул, нүгөө үдэшэнь дунда наһатайшуул наададаг һэн. Үбгэд хүгшэд баһал суглардаг байгаа. Сагаалган соогуур наншалдаан оройдоо болодоггүй, гуримтай байдаг бэлэй. Ехэнхидээл наранай гаратар, үүр сайтар наададаг байһан юм. Һээр шааха, шагай шүүрэхэ, дуу дуулалдаха, бэһэлиг нюулсаха, үгэ булаалдаха гэхэ мэтэ олон янзын зугаа наада хэдэг һэн.

Дүрбэдэхинь, сагаалганай һайхашаамаар заншал — сагаа һарын бэлэг болоно. Айл бүхэн сагаалганда зорюулжа, элдэб бэлэг суглуулдаг байһан, тэрэ тоодо пулаад, самса, бүдэй хэһэг гэхэ мэтэ. Тэдэнээ сагаалганай үедэ ябаһан түрэлхид болон бэшэ айлшадтаа барюулдаг байгаа. Энэ заншал арад зоной хоорондохи хани барисаа бүхэжүүлдэг, гүрэн түрэ соогоо нэгэ бодолтой байлгада туһалдаг, шэнэ жэл соо амар һайн, ажана һуухые хүсэһэн удхатай.

Сагаалган соогуур болодог зугаа наада, энеэдэнэй нэгэ һонин янза — нэрьеэн гэжэ ямар гоё наадан болодог байгааб даа. Ганса залуушуул бэшэ, харин дунда ба дээдэ наһатан һайхашаажа наададаг, харадаг байһан.

Сагаалганай зугаа наадан тухай дэлгэрэнгыгээр бэшэбэл, олон хуудаһан саарһан хэрэгтэй. Яагаад наададагынь дурдангүй, нэгэ хэды наада нэрлэе: оохор таталган, добын наадан, шагай шүүрэлгэ, шагай няһалаан, алта нюулсаан, шүүр шэдээн, мори урилдаан, бүхэ барилдаан гэхэ мэтэ.

Сагаалганай тон ехэ удхатай заншал гэхэдэ, амаршалга гэхэ байнаб. Сагаа һарын нэгэн шэнын үдэрһөө эхилээд, хүн зон золгодог заншалтай байгаа. Золгохо гээшэмнай юун гээшэб? Хамсыгаа буулгаад, гараа урагшань һарбайжа, халта дохин, амаршалагша хүнэй тохоног баридаг байгаа бшуу. Золгохо гээшые залуу үетэн мэдэхэгүй байха. Тэрэнэй ямар байдагые аха зонһоо һурана бэзээ. Буряадууд золгожо, амар мэндэеэ мэдэлсэдэг, һонин һорьмойгоо хөөрэлдэдэг байһан. Энэ заншал хадаа аргагүй гүнзэгы удхатай.

Сагаалганай бэлэдхэл гээшэ баһал муу заншал бэшэ. Энэ һайндэртэ бэлэдхэхэдээ, айл бүхэн газаахи, досоохео сэбэрлэдэг, хото хореогоо өөдэ татан заһадаг байһан юм. Энэ ехэл һайшаамаар жэшээ, ариг сэбэрые сахилгын ябадал болоно.

Сагаалганда зорюулжа, бүхы зон гоё дэгэл, малгай, гутал хара намарһаа хойшо оёулдаг байгаа. Элдэб үнгын тууза, залаа бэлэдхэдэг, арһа, шүрбэһөө элдэдэг һэн. Иигэжэ уран эхэнэрнүүдээр гоё хубсаһа оёулжа, сагаалганай үдэр үмдэдэг һэн. Энэ ушарай арад зониие хүмүүжүүлхын, уран бэрхэ болгохын талада аргагүй ехэ удха шанартай байһаниинь эли. Буряад зон ганса хубсаһа бэшэ, харин шэнэ һэеы гэр олон айлшадта зорюулжа табидаг байгаа. Гадна гэр соохи бараагаа шэнэлдэг, шэрдэдэг байһан. Шэнээр эмээл, хазаар, дүрөөбшэ хэдэг һэн.

Сагаалганай үдэр буряад хүн өөрынгөө наһа нэмэдэг, бүхы мал адууһандаа баһал наһа нэмэдэг һэн ааб даа.

Тобшолон хэлэхэдэ, сагаалган буряад арадай дүтэ һанагдаха, тон хүлеэдэг, һайн һайхан үдэр байһан шуу.

Сагаалганда зорюулжа, тон һайн, түрүү мяхаяа хадагалдаг, үрмэ зөөхэй, холисо, тоһо суглуулдаг, бообо шарадаг, бууза баншаа бэлэдхэдэг һэн.

Арбан гурбадахи зуун жэлэй үедэ сагаалганиие хабарай түрүүшын һарын нэгэн шэнэдэ тэмдэглэдэг болоһон. Энэ үедэ мал адууһан, хони, ямаад түрэжэ, баһал сагаан эдеэнэй дэлгэрдэг үе һэн ааб даа.

Сагаалганиие буряадууд ламын шажанай үшөө тараагүйдэ тэмдэглэдэг байгаа. Ламын шажан тарахадаа, сагаалганда өөрын заншалнуудые нэмэн оруулаа: бурхан дэлгээхэ, үргэл хэхэ гэхэ мэтэ. Һарын нэгэн шэнэдэ мүргэл хэгдэдэг, дасанда сагаа һарын хурал болодог байгаа.

Дүшөөд онуудһаа эхилжэ, сагаалган тэмдэглэгдэхэеэ болеод, хэтэрхэдээ, хоригдохо баатай болоһон юм. Буряадайнгаа һанаха һайндэрые арад зон өөһэдөө зарим газарта нюусаар шахуу хэдэг, тэмдэглэдэг байгаа.

1965—1966 онуудта Дулдаргада бидэ хоер жэл сагаалга хээд үзэһэн байнабди. Нюҕаг бүхэнһөө олоор зон сугларaa һэн. Тиин сагаалганай олонхи гуримуудые бүтээгээ һэмди. Концерт наадан, һээр шаалга гэхэ мэтэ ниитын зугаа дэлгэрэнгы болоо бэлэй. Райпогой столоводо бууза түрүүшынхеэ хээбди, аарса халаагаа һэмди. Хүн зон ехэл һонирхоо һэн ха. Хабарай һарын нэгэн шэнэдэ болодог һайндэрые районой малшад ехэл һайхашаагаа бэлэй. Тэрээнһээ хойшо энээниие эмхидхэхэ хүн олдохоео болижо, манай гаргаһан эдэбхи үүсхэл бултадаа дахин мартагдашоо һэн ааб даа.

Мүнөө, бүхы байдалые ба ажалые хубилган шэнэлхэ үедэ, түрэл арадаймнай һайндэр — сагаалганиие һэргээхэ ябадал ехэ удхатай гэжэ һанамаар. Үни урда сагһаа арад зоной зүрхэнһөө, ажабайдалһаа һабагшатан гараһан сагаалганай арюун заншалнуудые үргэлжэлүүлхэ ябадал хадаа тон шухала. Энэ заншалнуудһаа гадна, мүнөө сагай эрилтэдэ таарамаар заншалнуудые бии болгохо гээшэ баһал шухала.

Цыден БАТОМУНКУЕВ,
журналист.

(Агын Буряадай автономито округой «Толон» газетэһээ абтаба).

Рецензи

АЛИРҺАНАЙ УЛАЙХА ХАҺА

Бидэ мүнөө үнгэрһэн түүхынгээ зарим хуудаһануудые шэнээр хаража үзэнэбди. Тиихэдээ «сагаан толбонуудые» оложо, тэрэнээ заһаха ушарнууд гарана. Гэхэтэй хамта, манай түүхэдэ шэнээр харахын, заһахын аргагүй, «хүдэлхэгүй» хуудаһанууд бии ааб даа. Тэдэнэй нэгэн өөрынгөө орон дотор социализм байгуулһан совет хүнэй ажал, ажалай баатаршалга болоно гүбэ. Хэрбээ ажалай түйлалта дайнай үедэ хэгдээ һаа, тэрэнэй сэн хэды дахин нэмэнэ! Эндэ 1941—1945 онуудай Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуу ехэ дайнай үедэ совет сэрэгшэдэй фронт дээрэ харуулһан баатаршалга, хүдэлмэришэдэй, колхозниигуудай сэрэгэй ара талада харуулһан баатаршалга тухай нэн түрүүн хэлэгдэнэ! Энэ хадаа хэдыншье үе сагта сэнгээ буухагүй түүхэтэ хуудаһанууд болоно ха юм!

Дайнай жэлнүүдтэ колхозниигууд миин, түлөөһэ абангүй хүдэлөө, тэрэ хүдэлмэриин аша үрэ бусаагүй, хии хооһоор үнгэрөө гэхэ мэтэ бодолнууд мүнөө үзэгдэдэг. Дайнай жэлнүүдтэ колхозниигууд, тэрэ тоодо манай республикын колхозой буряад, ород гэшүүд миинтээр хүдэлжэ гарөө, тэрэ хүдэлмэриин аша үрэ колхозойнгоо үйлэдбэриие үргэдхэхэ хэрэгтэ дүүрэн хэмжээгээрээ тэхэрээгүй гэжэ зүб. Зүгтөө колхозуудай, колхозниигуудай ажал хүдэлмэри хии хооһоор үнгэрөө гээшэ огто буруу бодол! Колхозой таряашадай ажалай баатаршалга миин хосороогүй. Харин фашис Германиие диилэһэн Илалта бололсоһон байна! Энэ тоодо манай республикын буряад, ород колхозниигуудай хубита оролсонхой!

Энэ түүхэтэ хэрэгые буряад литература бусад литературанууд мэтэ харуулһан гээшэ. Дайнай үеын ажал хүдэлмэридэ зорюулжа бэшэһэн олон һайн туужанууд бии. Уран зохеолшо Цэрэн Галановай «Алирһанай улайха хаһа» тэдэнэй дунда элитэ һуури эзэлнэ. 1970 ондо бэшэһэн «Рэгзэмаа» гэжэ туужынгаа нэрэ иигэжэ хубилганхай юм. «Дайнай үедэ һургуулияа орхижо, малшад болоһон үетэндөө зорюулнаб»,— гэжэ уран зохеолшо миин бэшэнэгүй. Үйлэ хэрэгүүд 1941—1956, мүн туужын бэшэгдэһэн 1970 онуудта Хэжэнгын аймагай «Ажалша» гэжэ колхоздо болоно. Тусхайлбал, Сэгээн Хуһанай һүнэй фермэдэ, Социалис Ажалай Герой Р. Ц. Жамбалова — һаалишан. 1925 ондо түрэһэн.

Рэгзэмаагай үнэн сэхэ ябадалые харуулһан бүхэли философско бодомжо элирүүлжэ болоомоор байна. Өөрынгөө урда сэбэр, сэхэ байлга үнэн сэхэ ябадалай доторой шалтагаан болоно гэжэ туужа соо харуулагданхай. Тиихэтэеэ зэргэ Рэгзэмаагай ажалай баатаршалга дайнай үеын эрхэ байдалтай нягта холбоотой гэжэ элирэлсэхэ юм. Энээниие хараад туршая.

«Арбан долоотой гүлмэр залуухан ябахадаа, Базарта дурлаа һэнби. Тэрэмни хүсэд дуушье гаража шададаггүй һэн. Тэрэл зандаа дайнда ошоод, бусаагүй һэмнай даа. Мүнөө тэрэниие хэншье хүлеэнэгүй, бил хүлеэнэ гээшэ гүб даа! Иигэжэ өөрыгөө мэхэлнэ бэшэ гүб? Би һэшхэлэйнгээ урда сэхэ хэлэхэ зэргэтэйб. Ажабайдалдам нэгэл утаһан таһараа гээшэ ха. Теэд хаана! Хэээ? Зарим зон олон юумэ бодонгүй, бэлэхэнээр ажаһууна. Харин би үлүү хараад, бүлүү химэлбэ гэһэнтэй удхатай — анханһаа ехэ дээгүүр бэеэ абаад, һүүлдэнь һула һууба гээшэ гүб? Харин бэшээр яаха байгаабиб! Энэ наһаараа үнэн сэхэ ябаха гэжэ оролдооб. Теэд энэмни буруу гээшэ гү! Үнэн сэхэ ябадал ондоогоор ойлгогдодог байба гү! Би буруугай бэлшээриһээ сааша гараагүй энэ болооб. Һургуулишье үзөөгүйб». (Туужа соогоо олон хэһэг буулгагдаха байна. Тиимэ тула авторһаа хүлисэл гуйнабди).

31 наһатай болоһон Рэгзэмаа Жамбалова иигэжэ бодожо үзэнэ.

Манай герой үнэн сэхэ ябадалтай хүн. Тиимэ тула бэлэхэнээр, хүнгэхэнөөр ажаһууха дуратай заримашуулые ойлгоногүй. Үнэн сэхэ ябадал ондоогоор ойлгогдодог байба гү?»— гэһэн асуудал урдаа табяад үзэнэ ха юм. Галдан Балдановай ажаябадал энэ асуудалда харюу болоно гэжэ Рэгзэмаа һайн мэдэнэ. «Олон юумэ бодонгүй, бэлэхэнээр ажаһууха» гэжэ оролдодог хүн эгээл Галдан ха юм. Рэгзэмаа Базартай сугтаа дайнда ябаһан, тиигээд амиды мэндэ бусаһан Галдан гэжэ хүбүүндэ нэгэтэ бэеэ үгэһэн юм. Тиигэжэ Баяр гэжэ хүбүүтэй болоо. Томо, сэбэр бэетэй, габшагай түргэн хүдэлсэтэй (дайнай илалтаар дүүрэһэн зун Хэжэнгын найрта бүхэ барилдаагаар нэгэдэхи һуури эзэлһэн) Галдан, бэедээ хүрэхэгүй, тон ахир зантай байшаха юм. Галданай түрэһэн эсэгэшни хаанаб гэжэ Баярһаа һурахадань, хүбүүхэн хоер дахин хүгшэн абаяа заажа үгэнэ.

— Бэшэ ааб даа!.. Би байнаб, баабайшни. Үнэнтэ баабайшни!— Биб!— гэжэ Галдан гэнтэ сухалдажа, хүбүүнэй урда үбсүүгээ шаажа эхилбэ.

Һая хэлэндэ ороод ябаһан хүбүүнэйнгээ урда үбсүүгээ шаажа байһан томо эрые гүнзэгы бодолтой, томоотой зантай гэхэгүй ха юмши!

Галдан архи ууха, зайха дуратай хаш. Хоридо ошожо, Дармын Жэбзэмаагай эбэртэ орожо хонохо. Эндэ, Сэгээн Хуһанай һүнэй фермэ ерэжэ, Жамбалова Рэгзэмаагай эбэртэ орожо хонохо. Зүгтөө һүүлшын хэрэг оройдоо бүтэхэгүй байшаха юм... Тэр айл болоно түбхинөөгүй, ганса бэе ябаха гээшэ хэсүү ха юм даа. Һүүлдэнь зоотехник Дандар бии болоно. Колхозой зоотехник нэгэ үе һаалишанай гэртэ байрлаадшье үзөө. Һамгатай эрэ бэшэ һаань, Рэгзэмаа Дандартай хуби заяагаа нэгэдхэхэ һэн. Энэ хадаа үнэн сэхэ замһаа хадуурһан бэшэ, тэрэнэй бэдэрһэн хэрэг болоно.

Манай геройн наһанай ябадал үнэн сэхэ гурбан хубиһаа бүридэнэ. Нэгэдэхинь, Рэгзэмаагай ажалдаа түйлаһан баатаршалга болоно. Басаган үбдэһэн, үтэлһэн түрэлхидөө харууһалжа, үргэжэ үхүүлһэн габьяатай байха. Энэнь хоердохи хуби болоно. Гурбадахинь, бүхы наһан соогоо түрүүшынгээ дуранда түшэглэжэ ябалга болоно.

Хүн бүхэн урдахи ажалаа жэншэдгүй хэхэ уялгатай, урданай һайн заншал сахиха ёһотой, дур-

(Үргэлжэлэлынь 4-дэхи нюурта).

Рецензи

АЛИРҺАНАЙ УЛАЙХА ХАҺА

(Үргэлжэлэл. Эхининь 3-дахи нюурта).

лаһан дурандаа зүрхэ сэдьхэлээ үгэхэ зэргэтэй ха юм. Тиимэ тула Рэгзэмаагай ажал хүдэлмэрине ямар нэгэ баатаршалга хэбэртэйгээр хаража үзээһэнэй, тэрэнэй дурлаһан дурые, еһо заншал сахиһые тусхай тэмдэглэһэнэй үлүүдэ гэһэн харюу түрүүшын ондо ерэнэ. Хүн бүхэн наһанайнгаа харгые үнэн сэхээр ябажа гаталха еһотой ха юм. Тиимэ тула Рэгзэмаагай энэшье талые үлүү дээрэ үргэһэнэй хэрэггүй гэһэн харюу бии болоно. Тиигээд эдэ харюунууд ехэ зүб шэнгеэр һанагдаха юм. Үнэндөө тон буруу харюунууд! Юуб гэхэдэ, дайнай үеын эрхэ байдал хараадаа абангүй үгтөө бшуу. Энээнииe хараадаа абахада, юумэн хуу һуурида орохо юм. Һаалишанай толгой дээрэ бууһан ажаябадалай сохилтонууд дайнай үеын эрхэ байдалтай нягта холбоотой гүбэ.

Рэгзэмаа түрэһэн хуби заяагаараа пианистка, хүгжэмшэ болохо басаган һэн. Бодото хуби заяагаараа һаалишан болошоо. Эхэнь наһа бараба. Тиигэжэ эхынгээ үнеэдые гүлмэр залуухандаа тушаажа абаһан байгаа. Эхынгээ нугшэһэн хойно үтэлһэн үбгэн баабай, хүгшэн эжы хоерoo харууһална. 1943 оной намар хүгшэн эжыгээ үргэжэ үхүүлнэ. Урданай буряадай еһо заншалые баримталһан, ехэ хэрэг бүтээһэн басаган даа! Бүри 1937 ондо эсэгэнь «арадай дайсан» боложо ошонхой һэн. Эдэ бүгэдэ Рэгзэмаагай толгой дээрэ бууһан ажаябадалай нэгэдэхи хүндэ сохилто болоно. Теэд энэ сохилто манай геройе үнэн сэхэ ябадалай харгыһаа халяажа шадаагүй!

Рэгзэмаагай Базарта дурлаһан дураниинь түрүүшын дуран һэн. Рэгзэмаа Базартаяа 1942 оной зун, тэрэл һаалишан болохынгоо урда тээхэнэ, үшөө һургуулиин һурагша ябахадаа хахасана. «Курск город сүлеелхэ байлдаанда танай хүбүүн Бадмаев Базар Самбуевич тагнуулда гараад, һөөргөө бусаагүй»,—гэһэн хүхэ саарһан, тухайлхада, 1943 оной намар абтаа. Дайн хүниие гамнаха бэшэ. Урда жэлынь, 1942 ондо, Базарай эсэгэ Самбуу Смоленск шадар алуулһан байгаа. Нэгэ гэрһээ хоер сэрэгшэд бусахагүй! Базарай эжыдэ, Рэгзэмаада ямар байлтайб? Энээнһээ боложо, Рэгзэмаа гэр айл боложо, мүнөө хүрэтэрөө түбхиноогүй. Эдэ бүгэдэ Рэгзэмаагай толгой дээрэ бууһан хоердохи ехэ сохилто болоно. Теэд энэ нэрбэлтэ манай геройе үнэн сэхэ харгыһаа хазагайруулжа шадаагүй!

Рэгзэмаа түрэһэн хуби заяагаараа пианистка, хүгжэмшэ болохо басаган һэн. Бодото дээрээ һаалишан болошоо. Эхынгээ һаажа ябаһан үнеэдые 17 наһатайдаа тушаажа абаа бэлэй. Тэрэ гэһэнһээ хойшо мүнөө хүрэтэрөө, 14 жэлэй турша соо ажалаа жэншэдгүй хээд ябана. Хэрбээ Рэгзэмаае туужын бэшэгдэһэн 1970 он хүрэтэр һаалиингаа ажал хэжэ ябана гэжэ тоолоо һаа, үшөө 14 жэл нэмэхэ болохобди. Үбшэлхэдөө гү, али хүгшэн эжыгээ харууһалха үедөө — нэгэ хэдыл дахин үнеэдээ һаахаяа гараагүй байха. «Гансал үнеэнэй шабааһа орхихо, хүхэ шобторхоео һайн мэдэхэб»,— гэжэ Рэгзэмаа хэлэнэ ха юм. Манай герой түрүүн долоон, һүүлдэ арба гаран һаалишантай, бүри һүүлдэ үүлтэртэ малай һүнэй фермые даагша болоно. Эдэ жэлнүүдтэ оторо һүнэй тоо бүридхэгшөөр хүдэлөө. Колхозой һаалишад ганса үнеэ һаадаг бэшэ, мүн зундаа үбһэ сабшалганда ябадаг, хабарай таригын үедэ сараар борной шэрэдэг, намартаа таряа хуряалсадаг, орооһо шэрэдэг байгаа ха юм. Нэгэтэ унаһан таряае һүни хажуураар сабшаһан байна! Эдэ бүгэдэн тухай «Алирһанай улайха хаһа» соо хуу хэлэгдэнхэй!

Энээниие гансаарайншье абаад хаража үзөө һаа, юугээрээ ажалай баатаршалга бэшэ болоноб?!

Дайнай үеын малшадай тухашаралга энээгээр хизаарланагүй. Тэрэ үеын задагай зайдан гэр байра, эдеэ хоолой дутагдал хайшаа ошохо һэм. «Гэр соо харанхы, шала дээгүүр хуу үһан. Шэрдэгүүд буланда эбхээтэй. Шэрээ дээрээ, үхэг, ушааг, ханза дээгүүр улханһаа эхилээд, шаажан аяга, табагууд бороогой үһэндэ табяатай байба».

«Энэ үедэ Рэгзэмаа газаһаа орожо ерэбэ.

— Энэмнай юун боложо байна гээшэб?— гээд, дэнгээ түргэн нособо. Шалатай гэр. Бороогой дуһаа барихагүй хушалта. Керосинаар носоодог лаампа.— Мүнөө этигэхэнь бэрхэтэй. Теэд тиимэ үе байгаа ха юм! Энэшье баһа: «Ажалта үдэртэ гэжэ нэгэ мөнсөгөр оробо үгэхэ бэшэ,— гэжэ Ханда хажуураа хажуу тээшэнь хаяжархиба».

Унаһан таряа һүни, һарын сагаанииe һэмбээшалан сабшалгын үедэ иимэ ушар гараһан юм. Колхознигууд миинтээр хүдэлдэгөө һайн мэдэжэ ябадаг байгаа гэжэ эндэһээ элирнэ. Гэхэтэй хамта, ажалта үдэртэ (иимэ «ажалта үдэр» гэжэ баһа бии агша һэмнай даа) үгтөөгүй оробоһон, гарта барюулагдаагүй салин мүнгэн миин хосороогүй, харин фронтдо хэрэгтэй буу зэбсэгэй түхеэрэлгэдэ һомологдоно, нэмэри боложо ошоно гэжэ малшад баһал һайн мэдэжэ ябаа! Юуб гэхэдэ, мүнөөхил Хандаш бодожо, буса һаалишадтаяа хамта унаһан таряагаа сабшажа дууһалсаһан байха юм. Энээнии харуулга туужын эгээл шухала талануудай нэгэн болоно. Эндэл социалис реализмын илалта тухай хэлэхэдэ болохо байна.

«Нэгэтэ Рэгзэмаагай харахада, хүгшэн эжынь ханза сооһоо үбһэнэйнгөө алха гаргаад, алхынгаа эшээр гамгүй шангаар хүлэйнгөө булшан, гарайнгаа балсан нюхажа һууба.

— Хүгшэн эжы — гэжэ Рэгзэмаа дүтэлэн асууба,— юундэ алхаар бэеэ нюханат? Үбшэнтэй бэшэ аал? Би гараараа нюргыетнай дарахамни гү?

— Боли даа, мухамни. Энэшни үлүү. Дара болишье адли болоо. Рэгзэмаа, юундэ шэгшни хүхэхэм даа? Энэ үглеенэй юумэ эдеэ үүтээ гүш даа?

— Эдеэлээб. Сэдхалэнби, — гэжэ Рэгзэмаа худалаар хэлэбэ. Тэрэ үглеенэй малһаа оробоһоор юушье амандаа хэжэ үрдеэгүй байгаа. Эдихэшье юумэн балай олдоогүй һэн. Мяха шүлэн колхоздо хүсэд гаргагдаха бэшэ, гаргагдаашье һаа, үбһэшэдтэ, таряашадта абаашагдадаг байгаа»

Хүдөөгэй мэхэгүй хонгор байдалые уран зохеолшо харуулна. Үнэхөөрөөл иимэ, эдихэ юумэн хомор үе байгаа гүб даа! Аша басаган хүгшэн эжы хоерой эбтэй, дулаан харилсаан бэрхэшээлнүүдые дабаха хэрэгтэнь нүхэсэл болодог байгаа гэжэ эли харагдана! Эгээ мүнөө үедэ хүнэй эдихэ хоол бии, элбэг гээшэ. Хоол, хубсаһаар дуталданагүй. Тиин гэһээ зариман магазинуудай хооһон таг тухай хашхаралдаха юм. Абажа эдихэ юумэн үгы гэжэ. Ажабайдалай һайжарха бүри хүнэй сэдьхэл һайн болохо еһотой гэн гэһээш, заримандаа тад һөөргэ юумэн үзэгдэдэг. Юрэдөөл, хүнүүдэй хоорондохи харилсаанай дулаан ульһанай буураһаниинь тон харамтай агша.

«Энэ галай дэргэдэ долоон тамгын тогоон табигдажа, Амгаланай хүгшэн эжы аарса шанаба».

Хай даа, мүнөөнэй олохон залуушуул аарсан гэжэ мэдэхэгүй ябана. Бидэ, наһатай хүнүүдшье, сагаан эдеэнэйнгээ энэ табаг мартанхай шахуубди. Уран зохеолшо аарсан тухай миин бэшэнэгүй. Энэ хадаа дайнай үедэ түйжэ гараһан буряадуудай гол хоолнуудай нэгэн байһан ха юм.

Колхозой бригадир Гомбоев малшадтаа Баруун Майлын таряанһаа үгэхэ гэжэ шиидэнхэй. «...Гомбоев һэмгэдтээ энэл таряанһаа нэгэ-нэгэ тулэмшье һаань, ажалта үдэртэнь үгэхэ һанаатай һэн».

Хэсүүл, шанга үе байгаа гээшэ даа! Дайнай үеын иимэ эрхэ байдалые хараадаа абаад байхада, Рэгзэмаагай болоод, «Ажалша» колхозой бүхы колхознигуудай ажалые баатаршалга гэжэ тоололго зүб байһаниинь арсалтагүй болоно!

Энэ иигээдшье дүүрэнэгүй. «Алирһанай улайха хаһа» гэһэн тууяжа Рэгзэмаагай ажалай баатаршалгын болоод, үнэн сэхэ ябадалай эшэ үндэһэ, доторой ба газаа талын шалтагаануудые элсүүлһэн байха юм.

Доторoo һай һайханиие хадагалаатайгаар хүн түрэдэг. Нэгэ зариман энэ үнэтэ шухаг эрдэниие бүхы наһан соогоо сахижа гарадаг. Нүгөө зариман наһанайнгаа ута харгыда, ажаябадалай хүндэ сохилтонууд доро, тэрэнээ гээжэрхидэг байна. Рэгзэмаа Цыбиковна Жамбалова түрүүшын хүнүүдэй зэргэдэ ороно. Манай геройн хүн шанар, һай һайхан хоер янзаар үзэгдэнэ. Өөрынгөө урдахи ажалые нэтэрүү, бэрхээр хээд ябалга Рэгзэмаагай һайханай нэгэ гол шэнжэ болоно. Өөрынгөө урда сэбэр, сэхэ байһан ябадал Рэгзэмаагай һайханай нүгөө гол шэнжэ болоно.

Рэгзэмаа дайнай болоод, дайнай һүүлдэхи жэлнүүдтэ ажалай баатаршалга харуулһан малшан. Энэ нэн түрүүн һаалишанай өөрынь габьяа ха юм! Ондоогоор хэлэхэдэ, тэрэ өөрөө өөртөө туһалаа. Энэмнай гансал өөрһөө дулдыдаха, дотор талын шалтагаан болоно. Базарай эжы эхынь орондо эхэ болоһон байха юм. Рэгзэмаа Базарай эжые сэдьхэлдээ «эжы» гэжэ һанажа ябадаг. Харин Базарай эжы Рэгзэмаада заримдаа «басагамни» гэжэ хэлэжэ сэхэ хандадаг гүбэ. Гадна, Рэгзэмаа һаалишадайнгаа — Амгалан, Долгор, Ханда, Балжид — тэдхэмжэгүйгөөр ажаябадалайнгаа хүшэр ашаае даахагүй һэн. Энэмнай ондоо хүнүүдэй туһаламжа үзүүлһэн, газаа талын шалтагаан болоно.

Хэды тиигэбэшье, Рэгзэмаагай ажаябадалда заримдаа тэсэшэгүй үе тохеолдодог байгаа. Эндэ һаалишан нүхэдһөөнь байха, Базарайшье эжын туһа хүргэхэ, абарха аргагүй саг болодог һэн. Нэгэ тиимэ үе дайнай дүүрэһэн хойно болобо. Тэрэнь гэр бүлэ байгуулха талаар зол хубигүй заяантайнь холбоотой һааб даа. Эгээл энэ багта Рэгзэмаа Галданай баримталдаг «хүнгэн» харгы дээрэ гараха эрмэг гэшхээд байгаа гэжэ һанагдана. Энэ аюулһаа өөрыгөө абарха хэрэгтэй! Хайшан гээд? Рэгзэмаа гениальна, тиимэ тула хүлеэгдээгүй алхам хэнэ: һайн дурсараа һү шэрэжэ захална! Бодоод үзэгты, үглөө, үдэшэнь үнеэдээ һааха хэрэгтэй. Мүнөөхи һүнэйнгөө тоо бүридхөө бэд даа. Тиигээд үшөө үдэрэй хоер дахин мори тэргэдэ арбаад бидон һү тээгээд, аймагай түбтэхи тоһоной завод шэрэжэ абаашал даа! Үдэрэй нишэ, тиишээ дүрбэ дахин һүндэлгэ болоно. Заримдаа орой, одо мүшэдэй огторгойдо гараһан хойно, бусахаш.

«Һүниндөө мүшэд Рэгзэмаада замбуулин холоһоо эмниэ, дуудана хэбэртэй. Теэд энэ мүнөө Рэгзэмаае заахашье хүхеэнэ, дулаасуулнагүй. Халуун намар байгаашье һаань, бүхы бэень дагжа һүрэнэ. Тойроод жэн балай. Үнгэрхэдөө, тэргэтэй моринойнь гэшхэдэлшье дуулданагүй, бидонуудыньшье хангиржа, бэе бэеэ нэшэнэ сохиногүй».

Энэ минутада Рэгзэмаае ямар нэгэн ондоо хүсэн хүтэлһэн шэнги, теэд тэрэ хүсые нюдөөрөө харахын аргагүй, ябаһан тээшээл боожоео һула табижархеод, ябажал байдаг байба. «Би хэнбиб? Хэншье бэшэб...»

Рэгзэмаа хэдэн жэл мореор һү шэрэжэ, доторойнгоо үй гашуудалые бүглэхэ, таглаха арга олоһон байна. Энэ — абарагшань боложо үгөө!

Рэгзэмаа һэшхэлтэй гэхэ гү, али өөрынгөө урда сэбэр, сэхэ эхэнэр. Юуб гэхэдэ, һэшхэлтэйл хүн, сэдьхэлээ хүдэлэнхэй байһан үедөө, ямар нэгэ бололгүй юумэнһээ дулдыдажа, хасараа улайха байна ха юм.

«Үгы, юундэ гэнтэ гэрэлдэ бэеэ харахаяа һанаба гээшэбиб? Мүнөө болошоһон хойно хэндэ хэрэгтэй хүнбиб? Наһаараа гансаараа ябаха ха юмбиб. Энээнһээ сааша бүришье хүн хэрэглэхэеэ болеоо».

Энэ үедэ үүдэн гэнтэ түрд гэжэ газаһаа хүбүүниинь орожо ерэбэ. Рэгзэмаа хулгай хэжэ байтараа баригдаһан мэтэ, шад улаан болоод, гэрэлһээ хажуу тээшээ халба һүрэн, саашаа ябашаба. Хүбүүниинь үндэр, эхэнь тэрэнэйнгээ дала мүрһөө набтар байба .

Иигэжэ туужын эхиндэ уншанабди.

Манай герой туужын бэшэгдэһэн, 1970 ондо, гэрэлэй урда эрьелдээ гэжэ һанагдана. Хэрбээ энэнэй зүб һаа, Рэгзэмаа 45 наһатай ябана. Харин хүбүүниинь, Баяр — 24-тэй. Энэ тухайламжа зүб гэжэ һанагдана. Юуб гэхэдэ, хори гаратайл хүбүүн эхэһээ холо үндэр болоһон ябаха еһотой гэбэ.

Рэгзэмаа сэдьхэлээ хүдэлгэһэн, хуби заяан тухайгаа һанаагаа ехээр зобоһон үетэй байна. «Наһаараа гансаараа ябаха ха юмбиб». Хэды иигэжэ бодоошье һаань, бидэ, уншагшад, гэр айл боложо түбхинэхэ, Рэгзэмаада наһанай нүхэр олдохо гэжэ этигэнэбди. Энээнэй зүб байһые туужын түгэсхэлдэ бэшэһэн эдэ мүрнүүд гэршэлнэ: «Тиихэдээ Рэгзэмаа энэ наһан соогоо өөртөө юушье хүлеэхэеэ болео гү, сүхэрөө гү? Үгы даа!».

Ондоо үедэ һаань, тэрэ тиихэшьегүйдөө болохо байгаа. Теэд хуби заяан тухайгаа бодожо, сэдьхэлээ һэгшээд байһан үедэнь хүбүүнэйнгээ орожо ерэхэдэ, Рэгзэмаа хулгай хэжэ байтараа баригдаһан мэтэ, шад улаан болошобо ха юм. Туужын түгэсхэлдэ Рэгзэмаа «залуу басаган мэтэ улайшаба» гэжэ баһа уншанабди. Энэмнай хүнэй һэшхэлтэй байһые харуулна. Энээниие бидэ Рэгзэмаа өөрынгөө урда сэбэр байба гэжэ олонобди. Үнэхөөрөө хулгай хэжэ байтараа баригдахадаашье нюураа улайхагүй хүйхэрнүүд олдохо ха юм! Энэмнай һэшхэлээ гээһэн хэрэг гэжэ эли болоно. Энэмнай өөрынгөөш, хүнэйш урда ямаршье уялгагүй болоһон этигээдүүд ха юм.

Өөрынгөө урда сэбэр, сэхэ хүн ондоо хүнэй урда баһал сэбэр, һэшхэлтэй байдаг байна. Рэгзэмаа, хэрбээ хүнэй урда зэмэтэй гү, али гэмтэй юумэ хэһэн байгаа һаа, тэрээнһээ хүлисэл гуйдаг гү, али тэрээндэ гэмээ мэдэрдэг байна.

— Юунэй түлөө хүлисэл гуйлган гээшэб, басагамни? Ши минии урда ямаршье гэм зэмэ хээгүйлши.

— Үгы, би танай урда ехэ гэмтэйб.

Тиигээд Рэгзэмаа Базарай эжыдэ болоһон юумэеэ нюунгүй хуу хөөрэжэ үгэнэ.

Өөрынгөө урда сэбэр хүн ондоо хүнэй урда сэбэр байха зэргэтэй гүбэ. Зүб даа: Рэгзэмаа Тамарын (Дандарай һамган) гашуудал дээрэ өөрынгөө жаргал зохеохоһоо арсана. Тиихэтэеэ зэргэ дуран уялга хоерые илгаруулха хабатай байшаха юм. Рэгзэмаа Дандарта хэлэнэ: «Би шамда дуратайб. Теэд ганса дуран эндэ багал, зоной урда манай нангин уялга гэжэ байха. Энээнээ бү мартая. Би ондоо эхэнэрэй уйдхар гашуудал дээрэ өөрынгөө хуби заяае байгуулхагүйб. Би шинии хэжэ байһан ажалые хододоо дэмжэдэгби. Теэд ажал дуран хоерые нэгэдүүлжэ огто болохогүй».

Зосоогоо һайншье, муушье олон юумые багтааха, тэрээнэйнгээ тэнсүүри оложо шадаха ябадал хүнэй һэшхэлтэй холбоотой гэжэ һанагдана. Тиимэ хүн юумэ даасатай, тэсэмгэй байдаг. Тиимэ хүн хэһэн алдуугаа, али гэмээ бэе дээрээ даажа абаха хабатай ябадаг.

Рэгзэмаа Дандарта хандажа хэлэнэ: «Хэрбээ намтай холбооридоош гээд, һалаа һандаагүй һаань, намайе эндэ гэмнээрэйш. Би тэсэхэб,— гэбэ Рэгзэмаа».

Галдан, жэшээнь, ондоо хүнэй зэмые бэе дээрээ даажа абаха эрэ бэшэ. Харин Базар Рэгзэмаадал адли багтаамжатай зосоохитой хүн байгаа. Базар дайнда һайн дураараа ошохо дээрээ Рэгзэмаада захиһан гүбэ:

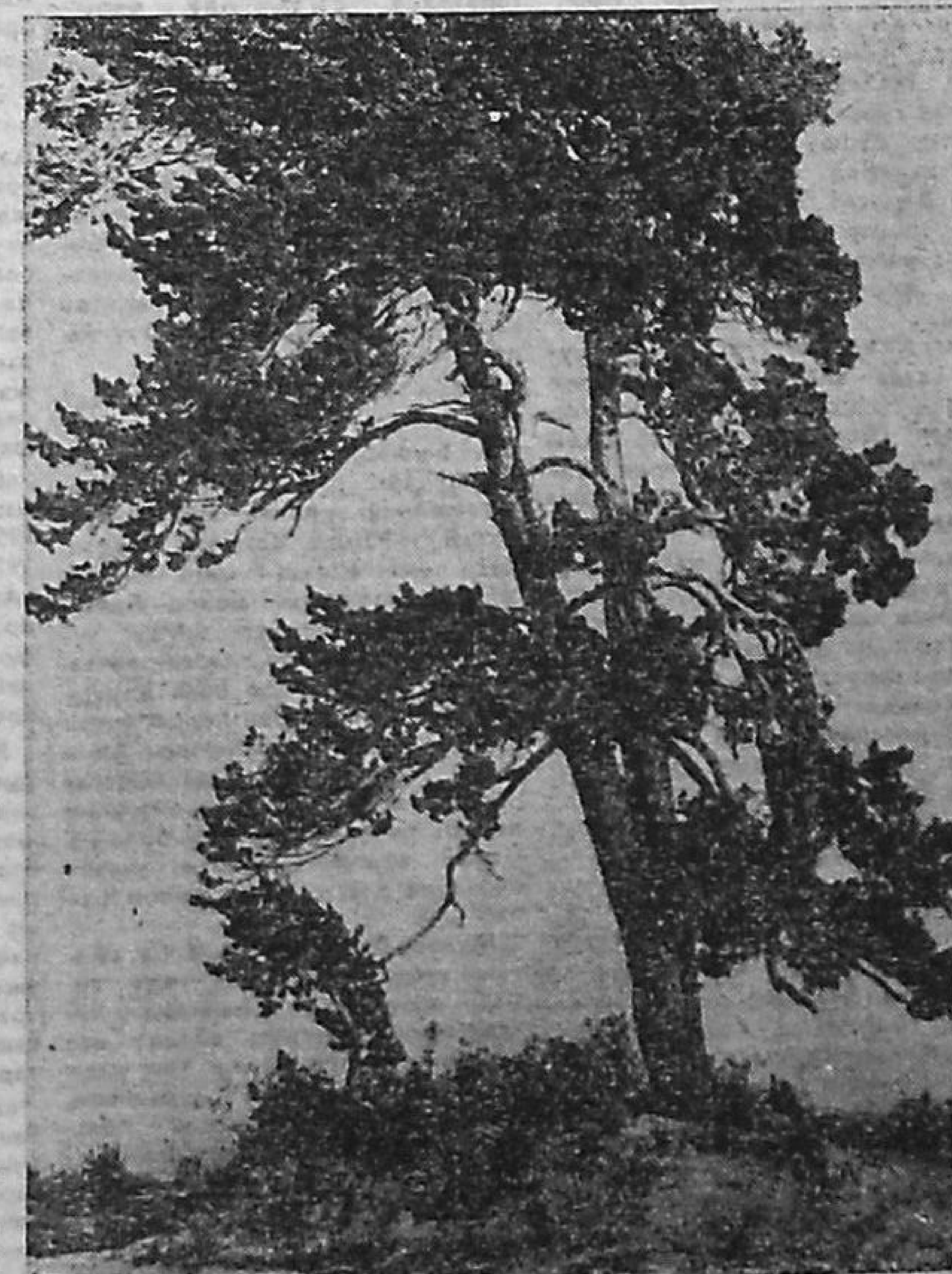
— Би үшөө нэгэ юумэ шамда хэлэхэмни,— гэбэ Базар. — Ши бэеэ хүсэһэн басаган болоо гээшэ. Ямаршье үгөөр би шамайе уялгалнагүйб. Элдэбын ушар тохеолдожо болохо. Ши сүлөөб гэжэ мэдээрэйш. Минии түрүүн хэлэһэн үгэнүүдые мартаарайш. Би сухалдахагүйб.

Базар Рэгзэмаа хоерой хараа бодол ямараа туданаб? Тиимэл хадаа бэе бэедээ дурлаһан байгаа гэжэ элирнэ.

Рэгзэмаагай өөрынгөө болоод, буса хүнэй урда сэбэр сэдьхэлтэй байлга тухай тогтожо хэлэхэдэ иимэл даа.

Э. БАЛЬЖИНИМАЕВ.

(Түгэсхэлынь хожом гараха).

Һэлэн һүрбэн сэгта
Жэгдэ ногоохон
Һюдэндэ урихан
Һамжаа гоёхон

Нарһа... нарһан,
Хадхууртайхан мүшэрнүүдтэй
Хэтэдээ мүнхэ ургажал
байгыш!

АГЫН БУРЯАДУУДАЙ ЕҺО ЗАНШАЛНУУД БОЛОН ЗУГАА НААДАНУУД

(ЭТНОГРАФИЧЕСКА ТЭМДЭГЛЭЛНҮҮД)

Л. ЛИНХОВОИН

(Үргэлжэлэл. Эхиниинь 9-12-дохи номернуудта).

Дэгэлэй ара руу татаһандань хүрэтэр һанжаһан гээгэ байгаа юм. Тэрэ хадаа өөрынь үһэн бэшэ, харин хара бүд дээрэ хүндэлэн хадаһан 5—6 үе шүрэнүүд, тэрэ үенүүдэй хоорондуур хадалсаһан һиилүүртэй, тоборюулгатай зурууд мүнгэнүүд. Энэ гээгые эхэнэрнүүд дэгэлэйнгээ доодо тээ хадаһан алтан, мүнгэн шагтаһаа зүүдэг, басагад өөрынгөө гээгэһээ шагтагалдаг бэлэй.

Хоер мүр дээрээ гуу зүүдэг байгаа. Энэнь хадаа шүрэ һуулгаһан һиилүүртэй түхэреэн мүнгэн юм. Гурбан хажуудаа нэгэ-нэгэ бүтүүтэй, тэдэндэнь шагтагалһан үлхөөтэй шүрэнүүд гурбан тээшээ һанжадаг һэн.

Үбэрэй гуу гэжэ баһал байгаа. Энэ хадаа блюдциһээ багашаг аад, дээрэнь шүрэнүүдые таблажа һуулгаһан түхэреэн мүнгэн юм. Энээниие үбсүүндээ зүүдэг юм. Утаһандэ үлхэһэн жэжэшэг шүрэнүүд энээниие тойроод байдаг. Тэрэнэй газаа талаар баһал үлхөөтэй отмошог шүрэнүүдээр шэмэглэн гоеодог байгаа. Эдэ шүрэнүүдые хүзүүндээ зүүдэг һэн.

Даруулгын хоер хажууһаа утаһан гү, али мүнгэн ооһороор шагтагалһан һиихэнүүд байгаа. Һиихэ гээшэ карандашай зэргэ бүдүүн монсогор мүнгөөр хэһэн, агын амһарһаа ехэшэг түхэреэн сахариг юм. Энээнэй доодо тээнь гагнажархиһан, дундаа томо шүрэ һуулгаһан, гурьбатай, столой тошиилдомол хүлшүү маягтай, 6—7 сантиметр тухай барюул шэнги юумэн юм. Тэрэнэй доодо үзүүрэй сахаригуудтань мүнгэн үлгүүр оруулжа, хоер һиихэнүүдые холбоһон байдаг һэн.

Хоер ташаадаа зүүдэг хажуугай юумэн гэжэ нэрэтэй гоелто байгаа. Һуга доро хадаһан бүтүүнүүдһээ мүнгэн шагтатай гарьхануудые шагтагалдаг һэн. Гарьха гээшэ мүнгөөр хэһэн, арбаад шахуу сантиметр диаметртэй сахаригууд юм. Гурьба сохижо хэһэн тэрэнэй хабтагар бэедэ шүрэнүүдые һуулгадаг һэн. Түхэреэнэйнь эгээл тэгэн дунда мүнгэндэ һуулгаһан томо шүрэ байдаг. Энэ шүрэ хажуу тээшээ 4—6 газартаа газаахи түхэреэнтэеэ гонзогор мүнгөөр холбогдоһон байгша. Гарьха дороо гурбан һэнжэтэй юм. Нэгэ һэнжэдэнь хутага, хоердохидонь шэмхүүр, гурбадахидань намюурга шагтагалдаг юм. Энэ гарьхаяа зүүн ташаадаа зүүгшэ бэлэй. Эхэнэр хүн хутагаяа зүүн ташаадаа зүүхэ еһотой байгаа юм. Нүгөө гарьхадаа хэтэ, хобол, зүүнэй гэр гурбые шагтаглагша һэн. Энэ гарьхаяа баруун ташаадаа зүүдэг байгаа. Эдэ юумэнүүдые 30-аад сантиметр утатай мүнгэн үлгүүрээр гү, али утаһан ооһороор зүүдэг һэн.

Һамгад имэнүүд лэ зүүдхэлтэй байгаа юм. Эдэнь хамтадаа хэмгүй үнэтэй болодог һэн. Ганса даруулгын һиихэ хэтэ хоер 500-гаад түхэригтэ болоно гэлсэгшэ бэлэй. Теэд баяшуулайл басагад имэ зүүдхэлтэй байдаг һааб даа. Харин юрын зоной басагад жэжэшэг шүрөөр гоеоһон зүүдхэлтэй ябагша һэн.

ЭДЕЭ ХООЛ

Имагтал мал ажалтай Агын буряадуудай эдеэ хоолойнь зүйл мяхан, сагаан эдеэн байһан юм.

Мяхан. Ноябриин һүүлээр, декабрь соо айл бүхэндэ үүсэ хэлгэн болодог һэн. Тон үгытэй хүн нэгэ бодо, арбаад гаран бодотой болоод эрхэлээрээ хоер бодо, хореод бодотой айлнууд гурбан бодо аладаг байгаа. Энэ мяханиинь, тухайлхада, май һара шахатар хүрэдэг һэн. Шадалтай баян зон мяхаяа бүхэлеэр шанажа эдидэг, дунда ба доодо шадалтан эхэнхидээ мяхаяа жэжэхэнээр хэршээд, шүлэ гаргадаг байгаа. Зүгөөр бүлынгөө гүрүү эрэшүүлдэ шүлэнһөө гадна, бүхэли мяха шаналсажа үгэдэг һэн. Шүлэндээ холихо юумэниинь гэхэдэ гансал орооһон байгаа. Ехэ тогоон соо орооһоо хээд, яһатай мяха үйжэ, орооһонойнгоо үлгиргээр бусалгахадань, ехэ үдхэн шүлэн болодог юм. Тэрэнээ уужа садаад, үлэһэн орооһоо үглөөдэрэйнгөө шүлэндэ хэхээ хадагалдаг һэн.

Мяхаяа яһалан болгожо эдидэг һэн. Зүгөөр шалзартар бусалгадаггүй байгаа. Буряадууд түүхэй мяха эдидэг юм гэдэг үгэ тон худал. Хаа яа даа, ехэ ярал болоо һаань, бага зэргэ шүүдэнгыгээр эдихэ ушар болодог һааб даа.

Үүсэ хээд байхадаа, малайнгаа зүрхэн, эльгэн, бөөрэ, хошхоног дүрбэнһөө бэшэ гэдэһэ доторынь һайнаар угаагаад, гүзээн сооһь хэжэ хүргэдэг һэн. Тэрэнь хирмаса гэжэ нэрэтэй юм. Энээнээ оруулжа, тэбшэ соо һүхөөр хэршээд, мяхантай холижо шүлэндөө үйдэг юм. Хирмасын шүлэн хүндэтэй эдеэндэ тоологдодоггүй тула айлшадта имэ эдеэ хэдэггүй байгаа.

Үүсэлһэн малайнгаа уураг тархиие гаргаад, зөөлэн мяхантай холижо жэжэхэнээр татаад, тэрээндээ мангир, дабһа хээд, нарин гэдэһэн сооһь хэжэ уяад, 20—30—40 сантиметр утатайгаар тус тустань хүргэжэрхеод, хэрэгтэй сагтаа нэгэ нэгээр оруулжа шанадаг юм. Энээниие тархи гэжэ нэрлэдэг. Энэ ехэл амтатай эдеэ хоол юм. Мүн эльгэн өөхэн хоерые татаад, баһа имээр гэдэһэн соо хэхэдэнь, дутуугүй амтатай эдеэн болодог. Хониной һархинсагые һайса угаагаад, забһартань жэжэхэнээр татаһан мяха хэжэ, амһарынь бүтүүлэн модоор шэбхэдээд шанагша һэн. Бүтүү юумэн соо хэжэ бэлдэһэн эдэ юумэнүүд ехэл амтатай эдеэн болодогшье һаа, ехэ хүндэтэ айлшадай хүндэдэ балай оролсодоггүй бэлэй. Зунай сагта хони алаад байхадаа, эльгыень сог дээрэ табижа болгон татаад, һэмэжэ сооһь ореожо, шородо хадхаад, тэрэнээ гал дээрэ барижа шарадаг һэн. Тэрэнь һугабша гэжэ нэрэтэй. Заримдаа, илангаяа үбһэнэй үедэ түргэн мяха эдихын тула шородо хадхаад, сог дээрэ барижа, соноожо шарадаг бэлэй.

Ламанар, ганса нэгэн баяшуул бууза хэдэг байгаа. Юрын зон бууза гээшые дуулахаһаа бэшэ эдижэ үзөөгүй байдаг һэн.

Тала газарай хүнүүд тарбага боожо, амтатай эдеэ хэдэг бэлэй. Тарбаганай тархиинь таһа отолжо хаяад, арһыень үбшэнгүйгөөр, гэдэһынь ерэнгүй, бүхы доторынь гаргаад, хүзүүнэйнь нүхөөр һуулижа, яһыень ходо татажа абаад, досоонь мангир, дабһа хэдэг һэн. Тиигээд шулуу халаажа халаажа досоонь хээд, тарбаганайнгаа хүзүүе таһа уяад, тэрэнээ газар дээгүүр мухарюулдаг, шулуунь һэлгэдэг һэн. Тиигэһээр байтарнь тарбаганай үһэн халсаржа унадаг, эдэ тэндэнь үлэһэн үһыень хуйхалдаг бэлэй. Тиигэһэн хойноо бэлдээд байһан нүхэн соо халуун бурма хээд, бурма дээрээ тарбагаяа табяад, дээрэһээнь баһа бурмаар булаад, үшөө дээрэһээнь шоройгоор хушадаг юм. Удаань 2—3 час тухай байлгаад, абажа эдихэдэ ехэл амтатай хоол болодог һэн. Досоонь уһа хээгүйшье һаа, шүлэн бии болошоһон байгша бэлэй. Тарбаганай гэдэһэ доторые хэршээд, досоонь хэлсэдэг байгаа. Тэрэнь дамбар гэжэ нэрэтэй юм. Тарбага хабшаха гээшэ имэ юм. Гэдэһынь хаха ерээд, үбсүүень хадаад дэлгээхэ, үһыень хуйхалха, тиигээд нүхэн соо дээрэ доройһоонь халуун шулуунай хоорондо хабшажа булаад орхиходонь болошодог юм.

Үбэл үүсэ хэхэдээ алаһан малайнгаа хабһан, һээр, хошхоног болон амтатай мяханайнь зүйлнүүдые багахан торхо, айрагай һаба мэтын амһарта соо нягтаар дараад, амбаар соо гү, али һүүдэр газарта саһан соо хадагалдаг байгаа. Иигэжэ хадагалһан мяхан нари гэжэ нэрэтэй юм. Тээ хабар тэрэнээ задалжа эдидэг һэн. Хадамда ошоһон басагатай зон үүсэлһэн бодо малайнгаа уусые мяхатайгаар абажа хадагалдаг заншалтай байгаа юм. Тэрэнээ хадамда гараһан басагандаа хэшэг гэжэ үгэдэг байһан юм.

Зарим хүнүүд хони үүсэлхэдээ арһынь үбшөөд, толгойень һэлгаад, мяхынь эбдэнгүйгөөр хамаг доторынь арилгаад, шуһынь шүдхөөд, мяханайнь досоо хэжэ, мяхынь бүхэд гээд хүргэжэрхидэг һэн. Тэрэнээ хабар гэдхээжэ задалхадань, һая хони алаһан шэнги байха юм.

Зөөдэлөөр ябадаг хүнүүд амбааргүй дээрэһээ үүсынгээ мяхые үхэрэй арһан соо (үүсэлһэн үхэрэй) ореожо хүргэжэрхеод, гэрэйнгээ һүүдэртэ саһаар булажархидаг байгаа. Ондоо газарта зөөхэдөө тэрээнээ шэрээд ябадаг бэлэй.

Дулаан болоходо мяханиинь гутадаг һааб даа. Хагшажа үнэр орошоһон мяхаяа угаантшьегүйгөөр шанаад эдидэг байгаа. Хагшаһан мяхаяа зарим зон бүри һонирхожо, амтархажа эдигшэ һэн.

Мяханайнгаа гутахагүйн тула зарим хүнүүд декабрь, январь соо тэрэнээ 30—40 сантиметр тухай гонзогороор жүһөөд, амбаар соогоо үлгэжэрхихэдэнь, тэрэнь һэбхэгэр, зөөлэншэгөөр хатадаг һэн. Тиимэ борсые үни удаан саг соо хадагалдаг юм. Дулаанай сагта мал алаа һаа, мяхаяа бүри нарихангаар жүһөөд хатаадаг. Тэрэнь шэлдэн хатуугаар хатадаг һэн. Иигэжэ хатаахын урда мяхаяа дабһатай халуун уһан соо хээд гү, али талха түрхеэд үлгэдэг байгаа юм.

Сагаан эдеэн. Урдандаа Агын буряадууд тариан ажал хэдэггүй байгаа гэжэ дээрэ хэлэгдээ һэн. Теэд талханай зүйл оройдоошье эдидэггүй бэшэ, эдидэг байгаа. Тэдэнэр бусалгаха орооһоо, аарсандаа һамарха талхаяа ород дэрээбэн ошожо, тоһо өөхэ, ямаанай хөөбэр, хониной болон тэмээнэй нооһоор, арһаар болон арһаар хэһэн аргамжа, һур мэтэ юумээрээ андалдажа асардаг һэн. Гэбэшье тэрэ сагта тэдэнэр талханай зүйл тоншье багаар хэрэглэдэг байгаа ха юм даа.

Һүнһөө гараһан хамаг бүхы эдеэ хоолоо сагаан эдеэн гэдэг байгаа. Хабар үүсынгээ дууһахада, сагаан эдеэгээрээ байдаг һэн. Үнеэдынь апрель, май һара соо түрэжэ, ногоонной хүсэд гаратар һү ородоггүй аад, богонихон саг соо зон эдеэ хоолоор ядалдаад абадаг һэн. Майн һүүлээр: «Баха дуугарба, үнеэн ногоондо садаха болоо»,— гэжэ һамгад хөөрэлдэгшэ бэлэй. Һү орохолоорнь, зон ядамаргүй болодог һэн.

Һүөөрөө хоймог, уураг, тараг, айраг, аарсан, сагаан, айрһан, хурһан, зөөхэй, үрмэн гэхэ мэтэ эдеэнэй зүйлнүүдые хэдэг байгаа.

Хоймог. Табаг соо хоер нэгэ халбага сагаа хээд, дээрэһээнь халуун һү хэжэ худхахадань, сагааниинь ээдэжэ гашуугүй, монсогор хоймог, һүниинь шара шүүһэн болодог. Ехэнхидээ хоймогынь эдигшэ һэн. Зүгөөр шара шүүһыеньшье заримдаа уудаг бэйгаа. Хоймогой шүүһэ уухадаа шадал ородог, таргалдаг юм гэлсэгшэ бэлэй.

Уураг. Һая түрэһэн үнеэнэй шэнэ һүн уураг гэжэ нэрэтэй. Энээниие тогоон соо хээд, удаан бусалгажа ээзгэй хэдэг байгаа. Ээзгэйе хилээмэнэй орондо эдидэг һэн.

Тараг. Һүеэ халаажа, досоонь сагаа хээд, хүнэг мэтэ амһарта соо эюулжэ, хубсаһа хунараар ореогоод орхиходонь, тэрэнь хэдэн час болоод ээдэхэдээ тараг болодог бэлэй. Тараг болоһон, түүхэй гэжэ илгаатай юм. Болоһон тараг хөөрүүлһэн (бусалгаһан) һүөөр, түүхэй тараг миин һүөөр бүригдэдэг һэн. Тарагайнгаа гашуун байгаа һаа, һүөөр зууряад эдидэг бэлэй. Заримдаа тарагта бусалгаһан орооһо гү, али шанаһан тибһэ хэжэ худхаад эдидэг байгаа. Май, июнь һара соо хониео һаагаад, һүөрнь тараг бүридэг һэн. Хонин тараг эгээ амтатай тарагта тоологдодог һэн.

Айраг, аарсан. Амһартаа үлэ мэдэг уйтан болодог модон байлгуур соо һүеэ хэжэ, хонон үнжэн орхиходонь ээдэшэдэг байгаа. Тэрэ ээдэмэгээ тусгаар, госхогор амһарта — һаба соо хэжэ суглуулдаг юм. Модоор хэһэн һабань дээшээ метр үндэртэй, өөрынь 40-өөд сантиметр, амһарынь 17—18 сантиметр диаметртэй амһарта юм. Тэрээн соохи ээдэһэн һүн дээрээ тараг болон һү нэмэдэг. Дунда шадалтайхан айлай һабань 3—4 хоног соо дүүрэдэг һэн. Һаба соогоо һү, тараг хэхэ бүреэ ойро зуура бүлэдэг байгаа. Иигэжэ һаба соо суглуулһан һүн, тарагынь ээдэжэ, айраг болодог юм. Айрагаа бүлэдэг тусгаар бүлүүр гэжэ юумэн байдаг һэн. Бүлүүр гээшэ һабаһаа үндэрхэн нарихан модон бариултай, доодо үзүүртэнь һуулгаһан, диаметрынь хореод сантиметр аад, олон нүхэтэй модон юм. Айрагайнгаа һабадаа дүүрэхэдэ, һайсахан бүлэд гээд, тэрээнээ ехэ тогоон соо хэжэ халаагаад, һөөргэнь һабадаа эюулээд, хахад үдэр шахуу, хоорондонь забһарлалгатайгаар бүлэдэг юм. Бүлэхэдэнь айрагынь изармаггүй боложо, дээрэнь тоһониинь илгардаг. Нэгэ бүлэхэдэнь 2—3 килограмм тоһон гарадаг һэн.

Бүлэлгээ дүүргэхэлээрээ һабала хубсаһан, һэеы, арһан мэтэ юумээр ореогоод орхидог юм. Үглөөдэрынь тэрээнээ ехэ тогоон соо хэжэ, дээрэһээнь тогоонойнгоо амһарта тон адли хэмжүүртэй бэрхээг (модон һаба) уруунь харуулжа хабхаглаад, тогоон бэрхээг хоеройнгоо ниилэһэн забһарые тойруулан үхэрэй нойтон шабааһаар шабадаг байгаа. Бэрхээгэй дээдэ талада нэгэ бишыхан нүхэн байдаг. Тэрэ нүхэнтэй оносолдуулан соргын нэгэ үзүүрые табидаг юм. Сорго гээшэ метр тухай утатай, дундаа годигор, досоогуураа ото гараһан нүхэтэй хүнды модон юм. Соргын нүгөө үзүүрые шэрэм танхын хабхагай нүхэндэ онуулан табяад, тойруулжа шабааһаар шабадаг. Танхань һиибэртэй хүйтэн уһан соо байдаг юм. Һиибэр гээшэ набтархан, табхагар аад, уужам модон амһарта. Һиибэргүй һаа, ехэ тогоон соо уһа хээд, танхаяа һуулгадаг. Тиигээд тогоотой айрагаа бусалгадаг юм. Айрагай бусалхада ууранынь соргоороо дамжаад, хүйтэн уһан соо һууһан танха руу ороходоо архи боложо гарадаг. Тогоон соохи айрагынь үдхэржэ сагаан болодог бэлэй.

Сагаагаа торхонууд соо хээд, газаагаа орхиходонь, шүүһэниинь торхын өөрой забһараар, хабһандань зорюута гаргаһан бишыхан нүхэнүүдээр һайлажа, сагааниинь үдхэроод аарсан болодог юм.

Аарсаяа уһанда хэжэ, талха һамаран шанаад уудаг һэн. Хоолтой, бэедэ ехэ һайн эдеэн бэлэй. Үбэлэй хүйтэндэ хээрэ мал адуулхаяа ошоходоо, мүн газаагуур ажал хэжэ даарашаод гэртээ ороходоо, хүнүүд холисогүйгөөр халуун аарсаяа уудаг һэн.

Айрһан. Һүн соогоо сагаа хэжэ бусалгаад, шара шүүһыень нохойдоо хэжэ үгэдэг, үдхэниинь (ээзгэйень) хабтагай дээрэ хэжэ хатаадаг бэлэй. Тэрэнь айрһан болоно. Энээниие хилээмэнэй орондо эдидэг һэн. Айл бүхэн үбэлдөө эдихээ айрһаяа суглуулдаг байгаа. Зарим һамгад сагаагаа адхан бажуужа, хурганайнгаа забһараар годигонуулан гаргадаг һэн. Тиигэжэ хатааһан айрһан гашуун байдаг бэлэй.

Хурһан. Ээзгэйгээ абажа, аягын амһарай зэргэ гү, али тэрээнһээ багашагшье, ехэшэгшье түхэреэн хэбтэ сохеод, хабтагай дээрэ хатаадаг байгаа. Тэрэнь хурһан гэжэ нэрэтэй юм. Хоймогооршье хурһа баридаг һэн. Хурһаар эдеэ хэдэггүй, харин бэлэг болгожо, конфетын орондо хүндэ үгэдэг бэлэй.

Зөөхэй. Байлгуур соо хэжэ ээдүүлһэн һүнэй дээрэ зузаан зөөхэй тогтодог юм. Тэрэниие абажа, айрагайнгаа тоһонтой холин нилүүлдэг һэн. Зөөхэй шэгээрнь балай эдидэггүй, зүгөөр аян замда, хүдөө хүдэлмэридэ, үбһэндэ ябагшад сайгаа һүлэхын тула хэрэглэдэг байгаа. Зөөхэйгөө тогоон соо хээд, бага зэргэ талха һамаржа бусалгахадань, ехэ үег, амтатай хоол болодог һэн.

Үрмэн. Һүеэ хөөрүүлээд, гал дээрээ хүдэлгэнгүй орхиходо, хөөһэниинь үрмэн болон загсадаг байгаа. Тэрэнэй зузааряад байхада, хутагын үзүүрээр зуража тогооноосонь һалгаадаг юм. Тиигээд тэг дундуурнь (диаметрээрнь) нарихан мушэр гулдируулан үргэжэ абаад, гэрэйнгээ хана үлгэжэрхидэг, үгышье һаа, хабтагай дээрэ дэлгээжэ хатаадаг байгаа юм. Иигэжэ хатааһан үрмэн нилээд удаан саг соо гутангүй байдаг һэн. Намар тээшэ үнеэнэй һүн эдеэшэжэ, тоһо ехэтэй болодог, үрэмэниинь хурга зузаанаар хүшэдэг, хэмгүй амтатай болодог һэн. Үрмэеэ заал һаа хэтээхэ бэшэ, шанагаар, халбагаар хумижа, абадагшье байгаа.

Бараг шадалтай зон тоһоео шарлуулжа хайлуулаад, үхэрэй, хониной сууха, мухар гэдэһэн соо хэжэ, үбэлдөө эдихэеэ, зариманиинь наймаалхаяа хадагалагша һэн.

Сагаан эдеэн болбол хүнэй бэедэ айхабтар туһатай, тон шухала хоол байгаа юм.

Ургамал эдеэн. Агын буряадууд огородой эдеэ оройдоошье эдидэггүй һэн. Хожомой үедэ, 1910 гаран оноор хартаабха худалдажа абажа, намарай сагта мяхантаяа холижо эдидэг болоо һэн. Зүгөөр хүдөөгэй зэрлиг ургамалнуудые үни сагһаа хойшо хэрэглэдэг байгаа. Теэд хүсэд эдеэ хоол болгожо эдидэг юумэниинь шье үсөөн һэн.

Д. БАЗАРЖАПОВА толилуулба.

(Үргэлжэлэлынь хожом гараха).

[Түгэсхэл. Эхиниинь 12-дохи номерто].

Шолмосууд Познаньда хорожо,
Шэрэм, туулгаар угтана;
Эсэгын хүбүүн шунажа,
Ара, үбэрhөөнь сохино.
Аха нүхэр Иваниинь
Аюулда гэнтэ оробо,
Хүсэтэ бомбын тэhэрэлэндэ
Хушуулан шоройдо унаба.
Амигүй бэеынь абаржа,
Эсэгын хүбүүн гүйлгэбэ;
Эрын шадал мэдүүлжэ,
Элигэлгын газарта асарна;
Аргашын үгэ дуулажа,
Уран Дүшэдөө шамдаба;
Мүнхын аршаан оложо,
Мэнэ асархаар тэбдэбэ.
Мүр харгыдань орбойжо,
Модон гэр hууба;
Алгасаха аргагүй байжа,
Орохо ушартай болобо.
Буурал сагаан үбгэн
Бэлбгэй үбшэжэ hууба,
hэлhэ домхиинь заhан
hаднагтаа хатаажа байба.
Мүнгэн hахалаа эльбэн,
Мэндээ мэдэлсэн hураба:
«Байлдаанай баатар хэбэртэйш,
Баяр шамда хүргэhүүб,
Уран Дүшын эзэнэй
Юрөөл захяада хэрэгтэй гүш?»
Эсэгын хүбүүн баярлажа,
Үнэн уруунь хэлэбэ:
«Байлдаан соо ахамни
Бомбын аюулда ороо;
Мүнхын аршаан нүхэрымни
Мүнхэлэн бодхохо аргатай».
Уран Дүшын эзэн
Эмээ хүдэлгэн амалба:
«Мэсэг эдеэнэй hүүлдэ
Мүнхын аршаанда буухаш,
Эгэшэ гурбан дангина
Эндэ тоглон наадаха,
Уран Дүшын эзэнэй
Алтан толеор гэрэлтүүлжэ,
Аргадаа багыень оруулхаш,
Аршаан удхуулан
абаашахаш»,—

Бадма ШОЙДОКОВ

АЛДАР СОЛЫН ДҮҮРЭН ОРДЕНУУДАЙ КАВАЛЕР БАТА МИКИШКЕЕВИЧ ДАМЧЕЕВЭЙ ДУРАСХААЛЫЕ МҮНХЭЛНЭБ.

Эсэгын хүбүүн

(ҮЛЬГЭР-ПОЭМЭ)

Удаань хангаха нээжэ,
Алтан толи hарбайба;
Урагшатай ябахые юрөөжэ,
Уяран дохин байба.
Унаганай шадал мэдүүлэн,
Эсэгын хүбүүн шуумайба;
Уран Дүшэдөө хүрэн,
Үндэр дуулгадань гэрэбэ.
Эгэшэ гурбан дангина
Аршаанда hэрюусэн байба:
Уран Дүшын эзэнэй
Алтан толи тодхобо;
Амраг багатайнь золгожо,
Амар мэндээ мэдэлсэбэ;
Хэрэгээ хэлэн байхадань,
Хүүхэн дангина үгэлбэ:
«Мүнхын аршаан абаашажа,
Мүнхэлжэ ахая бодхыш;
Дүүрэн илалтатай бусажа,
Дүтымни нүхэр болоорой ш».
Эсэгын хүбүүн Бата
Энхэрэн тэрээниие тэалаба;
Бусаха замдаа гаража,
Бордоhонтой урилдан ниидэбэ;
Гурбан хоногто гүйлгэжэ,
Госпиталь зургаандаа ерэбэ.
Эмшын дангина хүхижэ,
Эсэгын хүбүүе амаршалба:
«Эрэлхэг баатар байбаш,
Эгэшын мэндые хүлеэгыш;
Ахашни мэдээ ороогүй,
Аймшагтай контузи байбал даа;
Мүнхэлшни аршаан туhалаа
hаа,
Мэдээ орохо ёhотойл даа».
Удаань аршаан абажа,
Арбэ тойруулжа сүршэбэ;
Ахань ами орожо,
Арай нюдөө хараба;
Хонгор шарайгаа шарайлба;
Хори удаа сүршэхэдэнь,
Хүхюун зөөлэхэнөөр хаража,
Харюудань асуун байба:
«Яагаа удаан унтаа бэлэйб?
Ямар нютагта байна бииб?»
Эмшэн дангина энеэжэ,
Иигэжэ харюу үгэбэ:
«Түрэhэн нютагтаа байжа,
Тунгалаг агаараарнь амилнаш;
Тунга ногоондонь умбажа,
Тэнхээ орохо болобош;
Снаряд, бомбын долгиндо
Амигүй алдалан унааш;
Эсэгын хүбүүн Бата
Үргэжэ шамайе асараал;
Мүнхын аршаантай ерээл;
Уран Дүшэдөө ошожо,
Шэдитэ уhаар сүршэжэ,
Шамайе бодхобо гэшэлди».
Аха Иваниинь тэсэбэгүй,
Уhаа, нелбоhоо барибагүй,
Садаса ханасаа бархирба,
Сэдьхэлээ хүдэлгэн хэлэбэ:
«Эсэгын хүбүүн Батада
Ахын баясхалан хүргэнэб,
Эмшэн дангина эгэшэдээ
Сэрэгшын ёhоор hүгэдэнэб,
Шадал хүсөө зангидан
Шолмос фашистые сохихоб,
Сусаhан тулиhан арадые
Сүлөөтэ байдалтай болгохоб».
Үбгэн генерал командирынь
Эсэгын хүбүүе дуудаба;
Алдар габьяаень тэмдэглэжэ,
Аба шэнгеэр амалба:
«Эрэлхэг гээшэ харгышни,
Илалтатай хододоо ябаараш,
Солдадай хоердохи орден
Сээжэдээ зүүхэ болоош,
Дадхаажа байлдажа ябэ,
Даагаа hүүлдэжэ буса».

7.

Бэруулжаа... Баруулжаа...
Баруулжаа.
Баатар хүбүүд шамдана,
Баахалдайн шара уургай руу
Байгалай долгиндол урдана.
Харгыень хааhан шолмосуудые
Халуун туулгаар hалгаана.
Хашагдаhан, дарлагдаhан
арадые
Хархисуудай hабарhаа
сүлөөлнэ,
Жаргалтэ hуудалаа зохеохыень
Юрөөн саашаа шамдана.
Шэрэм, булад хуягтай
Зеловскэ үндэрнүүдтэ хүрэнэ.
Эсэгын хүбүүн Бата
Олоорнь дайсаниие сохино,
Шарбуулан унаашадаань
орондо
Шоргоолзондол сааhаань
бодоно.
Гургалдайн шэбшүүрдэhэндэл
жэнгинэн,
Гуулин hомонууд шууяна;
Бугын урамдаhандал хонжинон,
Бомбын тэhэрээн зэдэлнэ;
Хуягта бүргэдүүд дэгдэжэ,
Хоротон нохосуудые hүхеэнэ;
Гвардейскэ дивизинүүд
добтолжо,
Гал, туулгаар илана.
Балмад дайсанай эшээлhэн
Берлин уургайнь болобо;
Гитлер шолмосые hалгаажа,
Газар дэлхэйе амаруулба.
Наранай юhэн үдэр
Найр наадан дэлгэрбэ;
Хүн зон налайжа,
Хүбүүд, басагад золгожо,
Хонгео дуугаа дэлгэбэ.
Хуби заяагаа эдлэбэ.
Эсэгын хүбүүн Бата
Эб найрамдал хүсэжэ,
Уран Дүшэhөөнь гуйжа,
Уран дархадые урiба:
Байлдаанай зэбсэг хайлуулжа,
Баяр арадуудта түрүүлбэ.
Алдарта командарм Чуйков
Эсэгын хүбүүе дуудаба;
Таалан тэбэрин амаршалжа,
Толгойень эльбэн хэлэбэ:
«Дамчеев, илалта асарапсааш,
Арюун хэрэг хэлсээш,
«Алдар Солын» ордоной
Алтыень шамда зүүлгэнэб;
Сэрэгшын дээдэ шагналай
Дүүрэн кавалерынь болобош;
Дүүжэн нютагтаа бусажа,
Дүүрэн жаргалаа эдлээрэй».

8.

Эсэгын хүбүүн Бата
Уран Дүшэдөө бусаба;
Абынгаа гэртэ буужа,
Амаршалан эсэгэеэ золгобо.
Үндэр наhатай баабайнь
Уяран хүбүүгээ угтаба:
«Дархан сонöео нэрлүүлжэ,
Даагаа hүүлдэжэ бусаhаншни
Уран Дүшэhөөнь удхатай
Урдыншни үбгэдэй юрөөл
ха юм».
Эсэгын хүбүүн амарбагүй,
Уран Дүшынгөө дуулгада
Эрын шадалаар шамдажа,
Инаг гансадаа мордобо.
Эгэшэ гурбан дангиньш
Эгээл багатайнь золгожо,
Айл болон хэгэдэжэ,
Абынгаа гэртэ буулгаба;
Хуушанайнгаа гуримые сахижа,
Хурылан таалан эрхэлүүлбэ;
Хүн зоноо зарлажа,
Хурим түрээ наадаба.
Хоног, жэлнүүд үнгэржэ,
Хүбүүд, басагадаар үнэржэбэ;
Хүдөөдөө зайhан боложо,
Олоной түлөөдэ оролдобо.

* * *

Үльгэр онтохонойнгоо дүүрэбэ.
Унэгэн таhалба бэшэл даа.
Түүхэ домогоймнай удхые
Таанар үргэлжэлүүлхэ
болоболта даа.

ҮХИБҮҮД ХЭЛЭНЭ

Аша гушанарайнгаа гү, али түрэhэн үри хүүгэдэйнгээ 2—5 наhандаа дутаг-ядаг шалшарангажа байгаад, заримдаа огто хүпеэгдээгүй, hанаа үнеэндэшье ороогүй удхатай, энеэдэтэй, шогтой, жэгтэйхэн үгэнүүдые үбгэн абанар, теедэйнэр, эжынүүд болон абанууд яhалахан дуулаhан, тэрэ дороо гайхаhан, hонирхоhон, харюу үгэхэ болоходоо түдэгэсэhэншье байжа магадгүй. Гэбэшье эдэ үгэнүүдыень хэрэгсээнгүй, тэрэ доронь мартажархидаг, ойшоодоггүй байhаниинь халагламаар юм.

Хүүгэдэй хэлэhэн үгэнүүдые эндэ дурдаябди.

* * *

Шэнэ жэлэй елко хаа хаанагүй эхилhэн байба. Дүрбэн наhатай басагахан эсэгэдээ хандаба:

— Папа, намайе елкодо абаашыш.

— Папынгаа үгэ дууладаг болоhон хойноошни, — гэжэ харюусаба.

— Тиихэдэшни елко болишоод байхал.

* * *

— Мама, ехэ самолёдууд үндэгэ гаргадаг гү?

— Юун гэнэш!.. Үгы юм ааб даа.

— Теэд бишыхан самолёдууд хаанаhаа гарана бэ?

* * *

— Мама hармагшануудhаа хүнүүд бии болоо юм гэжэ ахай хэлээ hэн. hармагшанууд хүнүүд болошоходоо, аргагүй баярлаа ёhотой даа.

* * *

— hонгино юундэ буузын үнэртэй бэ?

* * *

— Хурьганаймнай баабай хэн бэ?

* * *

— hүмбэй юундэ сагаан үнгэтэй бэ, саахар бэшэ аад?

* * *

— Энэ hам долоотой болоо гү?

— Юундэ иигэжэ асуубаш?

— Урда шүдэнүүдынь барандаа унашоо ха юм.

* * *

— Ши юундэ багшануудые бархируулаабши?

— Энэш багшануул бэшэл: гурба наhатай, би өөрөө дүрбэтэйб.

* * *

Багшатнай hайн гү?

— hайн лэ даа... теэд юушье мэдэнэгүйл. Маажадhаа үзэг ходол hуража байдаг.

* * *

— Эжы-аа, туганнууд өөhэдөө туганнууд гэшэбди гэжэ мэдэнэ ха гү?

* * *

— Эжы, далайн уhан юундэ дабhатай юм? Хэрбээ амтагай байгаа hаань, загаhанууд уhыень хуу уужархеод, далай дүүhэшэхэ байгаа ха гү?

* * *

— Басаган, гэрэй ямар амитад бииб?

— Тахяа, үхэр, гахай... таракан.

* * *

— Шулуун зүрхэтэй баатарнууд гээд ахай шүлэг уншана. Шулуун зүрхэтэй хүнүүд байдаг юм гү?

* * *

— Эжы, та Батын баабайе алтан гартай хүн гэнэт. Теэд гарынь алтан бэшэ ха юм.

* * *

— hара фонарьтал адли столбдо үлгөөтэй байдаг гү?

— Юу хэлэнэш, үгы юм ааб даа.

— Теэд юундэ унашадаггүй юм?

* * *

— Эжы, бороо хаанаhаа ерэхэрнэб?

— Үүлэнhээ.

— Теэд үүлэндэ бороо хайшан гэжэ хүрэдэг юм?

— Газарhаа уурал болоод.

— Шалбаагhаа гү?

* * *

— Энэ томо боошхо соохи өөрөйнь уhан дээрэхидээ даруулаад, ехэл зобоно ёhотой даа.

АРАДАЙ АМАН ҮГЫН АБДАРhАА

«ЭДИМЭР БҮДҮҮН»

Баян үгытэй хоер таяа хадхан зуhадаг hэн ха. Баяниинь hүрэг олон малтай байба. Зуhалангаа тойруулаад, ехэ тээлниг бэрюулаhхай hэн. Харин үгытэйнь урдаа хараха гансал эрэгшэн үнеэтэй бэлэй. Тиигээд баянай нэгэтэ эртэ үглөөгүүр бодожо, тээлниг соогоо харахадань, үгытэйн үнеэн hүрэг туганнуудтайнь ниилэшоод, тунга хүхэ ногоон соо умбан бэлшэжэ ябаба ха. Тиихэдэ баян ухаа мэдээ табин, эмээллээтэй байhан мориндоо дары мордожо хашхараа хүүгай табиба.

— Эдимэр бүдүүн эрэгшэн! Эдимэр бүдүүн эрэгшэн! — гэжэ ябаад, үгытэйн ганса үнеэе тээлниг соогуураа түгшэтэрэнь үлдэжэ алажархиhан гэхэ. Тэрэ гэhэн сагhаа хойшо энэ баян өөрөө «Эдимэр бүдүүн» гэжэ нэршэhэн байгаа.

Гурбан зэргэшээ мориной шадал мэдүүлэн, Жабар үбгэн сахюур сагаан саhан дээгүүр hапхи hүриш, атаархамаар шуумайса харайлгаhал.

ИНФОРМАЛ

ҺУРАГШАДА ШАГНАЛ ГЭЖЭ ГҮ?

ХУБИЛГАН шэнэдхэлгын табадахи жэлэй түгэсөөшье һаань, тэрэ намда түрүүшын жэл болоно. Юундэб гэхэдэ, һургуулинд хубилган шэнэдхэлгэ 1989 ондол хубилган шэнэдхэлгэ нэбтэрүүлжэ эхилээ бшуу. Ажаһуужа, хүүгэдые хүмүүжүүлжэ байһан еһо гуримуудые хубилгаха хэрэгтэй гэжэ бүхы үйлэ хэрэгүүдэй эхиндэ ойлгоһон хүнүүд тушаа эндэ тогтоногүйб. Богонихон болзор соо би хоер һургуули тухай мэдээжэ абаха баатай болооб.

Һуралсалай жэлэй эхиндэ Улаан-Үдэ хотын 14-дэхи һургуулида һуража байгааб. Тэндэ долоон хоногто табан үдэр соо һуража (1-дэхиһээ 6-дахи класс болотор), хэшээлнүүдые 5 минутаар хорооогод, туршалгануудые хэжэ эхилбэ гээшэ. Зүгөөр столово руу шагаажа хараһан хүн байгаагүй еһотой гэжэ һананаб. Столово соо муухай гэжэ һурагшадай дунда һураг суу таража, тэндэ ошохошье дурагүй болошободи. Зүгөөр энэ зүб гээшэ гү гэжэ һэжэглээб.

Хоердохи четвертьдэ Бэшүүрэй 1-дэхи дунда һургуулида ошожо 1 һураха баатай болобоб. Мүнөө дээрээ эндэ эгээл эрхим һайн юумэнтэй ушарнаб. Багшанар эрхим һайнууд, һурагшадшье һайн болохо. Эндэ городто орхэдэ болохо. Эндэ городто орходоо элдэб һайн һайхан юумэн тухай бодоходо болохо. Жэшээлхэдэ, һурагшадта шагнал үгэдэг тухай бодоходо болохо. Жэшээлхэдэ, һурагшадта шагнал үгэдэг шуартай би хэзээдэшье дайралдаагүй хүм. Харин эндэхи классууд эрхим һайнаар дежурлаһанайнгаа, һураһанайнгаа, һургуулиин ажабайдалда эдэбхитэйгээр хабаадалсаһанайнгаа түлөө урмашуулагдана. Жэшээлхэдэ, эрхим дежурна классай түлөө конкурс соносхобо гээшэ. Тиигээд түрүүшын шан ахар 500 түхэриг болоно.

Зүгөөр хаанаһаа эдыэ шэнээн мүнгэн олдоно гээшэб? Сентябрь һарада һурагшад тараалан дээрэ хүдэлдэг байна. УПК-да гү, али ниитын ашатай туһатай ажалай хэшээлнүүдэй туршада бүхэли жэл соо хүдэлһэндэ орходоо эндэхи һургуули һарын туршада хүдэлөөд, арба дахин ехэ мүнгэ абадаг байна. Эндэ бүхы юумэн олондо мэдээсэгдэнэ. Жэшээлхэдэ, неделин бүхэндэ линейкэ үнгэргэгдэжэ, үнгэрһэн неделиин үрэ дүн гаргагдаад, ерээдүйн неделидэ хэгдэхэ ажал хэрэгүүдэй түсэб табигдана. Эндэ хүдэлжэ олоһон мүнгэн һургуулиин нөөсэлгын дэбтэртэ хадагалагдана. Тиигээд энэ мүнгые хайшан гэжэ гаргашалхаб гэжэ хамтынгаа хүсөөр шиидхэдэг.

Бидэ шэнэ жэлэй һайндэртэ эдэбхи үүсхэлтэйгээр бэлдэжэ эхилээбди. Бүхы классууд анхаралтайгаар энэ һайндэртэ бэлдээ. Һургуулиин шэнэ жэлэй почто хүдэлөө. Һурагшад хани нүхэдөө, багшанараа амаршалһан открыткануудые почтын хайрсаг руу табидаг байба. Дежурна классай һурагшад эдэ амаршалгануудые кабинедүүдээр ябажа, едэрсадуудта барюулаа юм. Энэ һонирхолтой бэшэ гү!

Энээн тухай би зүрхэ сэдьхэлээ хүдэлгэн бэшээб. Мүнөө шэнэ юумэн гэжэ һанагдажа байһан аад, хэдэн һарын үнгэрхэдэ эгээлэй юрын заншал болохо бшуу. Энэ һургуули 14-дэхи һургуулиһаа эрхим гэжэ баталха хүсэлгүйб. 14-дэхи һургуулида классууд ууҗам, һаруул юм. Эндэхиншье һургуулиин классууд ябала һананда таарамаар уужам, һаруул. Эндэхи һурагшад бэе бэеһайнаар мэдэдэг, ондоо хүнэй ерэхэдэ тэрээнтэй дүтэ танилсажа, туһаламжа хүргэхөөр бэлэн байдаг.

Хүдөө тосхон хадаа гансал «валенкануудые» үмдөөд ябадаг гэжэ һанажа болохогүй. Тосхондошье городто орходоо эрхим һайнаар ажаһуудаг ха юм. Хубилган шэнэдхэлгэ хүдөөгэй һургуулинуудта үргэн дэлисэтэйгээр нэбтэрүүлэгдэжэ, тэдэ городой һургуулинуудые ахин гарахадаа магадгүй.

Туяна БУДАЖАПОВА,
МАН-ай журналистикын секциин гэшүүн.

ЭЙ-БИ-СИ БАГАШУУЛДА

Хэжэнгын «Сэсэг» гэһэн хүүгэдэй комбинадай аха бүлэгтэ багашуул англи хэлэ шудалжа эхилээ. Светлана Николаевна Сандитовагай хүтэлбэри доро тэдэнэй англи хэлэ шудалжа эхилһэн үдэрһөөнь хойшо гурба һара үнгэрбэ. Благовещенскын багшанарай институдай хари хэлэнүүдэй факультет дүүргэһэнэйнгээ һүүлээр Светлана Хэжэнгэдэ хүдэлжэ эрээ. Түрүүшээр Х. Намсараевай нэрэмжэтэ 1-дэхи дунда һургуулида англи хэлэнэй багшаар хүдэлөө. Харин 1989 ондо хүүгэдэй саадта хүдэлхөөр ерэһэн байна. Мүнөө тэрэнэй бүлэгтэ 12 хүүгэд ороно. Тэдэ неделидэ 2—3 дахин англи хэлэ үзэдэг. Светлана Николаевна өөрөө материалнуудые суглуулжа, хэшээлнүүдэй түсэбүүдые табидаг. Һуралсалай үрэ дүнгүүд тухай мүнөө дээрээ хэлэхэнь эртэшэг байна. Гэбэшье багашуулда англи хэлэн һайшаагдана гэжэ ойлгохоор.

Солбон ЖАПОВ,
«Хэжэнгын гол» газетын корр.

Ямар газетэ һайшаагданаб?

Һүүлэй үедэ бүхы орон дотор дэлгэрһэн элдэб мэдээсэлнүүд манай республикые алгад гараагүй. Шэнэ жэлһээ нэгэ миллион 976 мянган 200 хэһэг газетэ, журналнууд почтын хайрсагуудаар тараагдана. Энэмнэй үнгэрэгшэ жэлэйхиэдэ орходоо 700 мянган хэһэгээр олон болоно. Эдээн соороо ямар хэблэл олондо һайшаагданаб? «Союзпечать» гэһэн республиканска предприятиин начальник В. Б. Худугуевада имнэ асуудалтайгаар хандаабди.

— Мүнөөнэй байдалаар долоон хоног бүхэндэ гарадаг «Аргументы и факты» гэһэн газетэ эгээл үргэнөөр һайшаагдана. Тэрэнэй тираж үнгэрэгшэ жэлдэ 82 мянга байһан һаа, байгша ондо 138 мянган хэһэг гарана. «Комсомольская правда» тэрээнһээ балайшье холо гээгдээгүй, 119835 хүн газетэ захяа. «Труд» гэһэн газетэ бүхэл олондо һайшаагдадаг болонхой. Табан жэлэй туршада тэрэнэй тираж хоер дахин ургажа, мүнөө 60500 хэһэг болоно. «Советский патриот», «Советский спорт», «Медицинская газета» гэһэн газетэнүүд шэнэ жэлһээ нилээд олон болоо. Харин бусад газетэнүүд захилшадаа гээжэ эхилээ. Жэшээлхэдэ, байгша ондо «Советская Россия» газетэ 8 мянган, «Правда» 6895, «Литературная газета» 5849 хэһэгээр гаргагдана.

— Эдэмнай бултадаа түбэй газетэнүүд болоно. Манай областной газетэнүүд ямар байдалтайб?

— Байгша ондо «Правда Бурятии» газетэ 125153 хэһэг болоно. Тэрэ 7 мянган уншагшадаа гээгээ. «Буряад үнэн» 8895 хүн захяа. Энэнь үнгэрэгшэ жэлэйхитэй сасуулхада, нэгэ бага олон болоно. Харин «Буряадай залуушуул» газетэ рекорд тогтоожо, 43259 хэһэг болоо гэхэ гү, али розницотой хамта 50 мянганда хүрөө.

— Уялгата партиина хэблэл захилгада и ямараар хандадагбта?

— Саяһанай айхабтар хомор болоод байһан сагта партиина газетэнүүд болон журналнуудай тиражые олошоруулха гэжэ оролдоод ябадал тон буруу гэжэ тоолохо байнаб. Хүнүүд өөртөө һайшаагдаһан хэблэл захиха зэргэтэй. Мүнөө уялгата захилһаа арсаашье һаа, зарим райкомууд үнгэрэгшэ жэлэй дүнгүүдые алдахаа хүсэлгүй. Энээнһээ уламжалан, үнгэрэгшэ жэлэй эсэстэ нютагай газетэнүүдтэ захил хэлгын болзор һунгагдаа юм.

— Республикаһаа гадуур ажаһуудаг хүнүүд имнэ асуудалтайгаар манай газетэдэ ходо ходо хандана: «Молодежко» яагаад захихаб?

— «Буряадай залуушуул» нютагай газетэ болоно, тиимэһээ ороной бусад регионуудта ажаһуугшад тэрээндэ захил хэхэ аргагүй. Энэмнай абаашалгын, экспедици эмхидхэлгын түбэй бэрхэшээлнүүдтэй холбоотой. Эндэ буряад хэлэн дээрэ гарадаг газетэ тад ондоо байдалтай. Советскэ Союзай ямаршье нютагта ажаһуудаг хүнүүд тэрэниие захиха аргатай.

— Эгээл олоор уншадаг хүнүүд хаана ажаһуудаг бэ?

— Захаеминай болон Мухар-Шэбэрэй районуудта гэхэдэ болохо. Тэндэ мянган хүн зондо 2870 хэһэг газетэ, журнал хүртэнэ. Ахынхид, Баунтынхид тэдэнэрһээ нэгэ бага гээгдэнэ. Ивалгын район эгээл доогуур дүн харуулна, мянган хүндэ 1368 хэһэг газетэ, журнал хүртэнэ.

— Үнгэрэгшэ жэлэй хэблэл захилгада ямар нэгэ хизгаар байгаа гү?

— Манай бүхы уншагшад захихаяа һанаһан бүхы хэблэлнүүдээ захяа юм. «За рулем», «Наше наследие» гэһэн хоер лэ журнал хизаарлагдаһан байна. Эдэ журналнуудые абаха дуратай хүнүүд захиһан лэ байха. 1991 оной захил хэлгэ июлиин 1-һээ эхилхэ гэжэ һануулха хүсэлтэйб.

Н. ДАШИЕВА хөөрэлдөө үнгэргөө.

Шэнэ музей

Һаяхан Улаан-Үдын түмэр замай транспортын техникумдэ түүхын музей нээгдээ. Багшын ажалай ветеран, музейе сахигша В. М. Немыкина һуралсалай хэдэн группануудые музейн экспозицинуудтай танилсуулаа. 1980 ондо манай техникум шалгарһан тэмдэгтэйгээр дүүргэһэн, Афганистанда алба хэхэ үедөө наһа бараһан Виктор Капустинай эхэтэй һурагшад уулзаа.

Афганистанай газар дээрэ болоһон дайн түмэр замай техникумыешье дайраад абаа. Техникум дүүргэһэн 10 хүбүүд дайнда хабаадалсажа, Виктор Капустин болон Геннадий Балахнин гэгшэд тэндэ наһа бараа. Шэнэ музейдэ тэдэнэртэ тусхай стенд зорюулагданхай.

Викторэй нүхэд, багшанар энэ уулзалгада ерээ. Найдамтай нүхэр, эрхим хүбүүн байһан юм гэжэ тэдэ дурдан һанаа. Хүгжэмдэ, спортдо, өөрыгөө мэргэжэлдэ, ажабайдалда дуратай байгаа. Армида эрхим десантник болоо. Наһа бараһанайнгаа һүүлээр Улаан Одоной орденоор шагнагданхай.

Викторэй эхэ Людмила Степановнагай хэлэһэн имнэ үгэнүүдые зүрхэ сэдьхэлээ хүдэлгэнгүйгөөр шагнахын аргагүй байба: «Миниихүбүүн бага наһанһаа эсэгэһээ гээгдэжэ, намда бүхы юумэндэ туһалдаг, эрхим һайнаар һурадаг, бүхы зүрхэ сэдьхэлтэй байһан юм. Жэл бүхэндэ январиин эхиндэ энэ үдэр хүрэхэдэ минии нүхэдынь намаиие эрэдэг. Хүбүүн тухай намда мэдүүлжэ, баяр хүргэнэб...»

А. КОВАЛЕВ,
техникумэй ветеран.

Баримтата фильм

РЕЖИССЕР Анатолий Сидлер богони метражна баримтата шэнэ фильмээ «Судьбе наперекор» гэжэ нэрлээ. (Зүүн Сибириин кинохроникын студи). Тэрэ инвалидуудай республиканска бүлгэмэдэ зориулагдана. Автор бүлгэмэй ажабайдалай бүхы талые һайнаар харуулна гэжэ хэлэхэ хэрэгтэй.

...Инвалидна тэргэнүүд дээрэ һууһан манай басагад хойно хойноо һубарилдан харайлгадана. Спортсменкэнүүд мэтэ сэбэрхэнүүд, шамбай сопбонууд басагад гансал ябаха аргагүй... Энэмнай стадион дээрэ болоно. Харин үйлсөөр ябахадаа, юрын үдэрнүүдтэ тэдэ ямар байдалтай ушардаг бэ? Томо «КамАЗ» инвалидна тэргэтэ хүниие хараад, харгы гаргажа үгэнэ. Энэмнай социальна программые һайшаадаг боложо байһые харуулна бэшэ гү!..

...Эрьеэ дээрэ түүдэг носоно, набшаһад һаршагана. Гархоной долгин урлална, уһанда шунгаад абаа һаа, хэды гоё байгааб! Гэхэ зуура, тэзгүүдые тулаһан хүн хайшан гэжэ уһанда шунгалтаб даа.

...Нэгэ кафе соо городой инвалидуудай танилсалгын үдэшэ. Энэмнай үсөөн болодог ушар ха юм. Юундэб гэхэдэ, нилээд олон инвалидууд олон жэлэй туршада гэрһээшье гарадаггүй гэжэ мэдэнхэйди... «Гэгээн саган дэлхэйе харахаа, өөрыгөөшье харуулха гээшэ инвалидуудта юрын хэрэг бэшэ бшуу...»

«Зона» гэһэн шэрүүн үгэнүүд нэрай саана соностон зэдэлнэ: «... Комсомол, профсоюзуудшье бэшэ, харин «зона» инвалидуудта туһаламжа хүргэнэ». Сүүдлүүлэгдэһэн хүнүүд өөрыгөө хүсэлөөр ба колонниин хүтэлбэрилэгшэдэй туһаламжаар үнгэрһэн жэлдэ бүлгэмдэ горитойхон туһаламжа хүргөө юм. Тэдэ хүшэр хүндэ үбшэн, ябажа шадахагүй хүнүүдтэ туршалгын тэргэнүүдые бэлдээ, мүн спортивна хэрэгсэлнүүд—городки, теннисэй столнуудые дархалжа үгөө, мүнгэ эльгээгээ. Олон коляскануудые заһабарилаа.

Республиканска правлениин агитбригадатай би хоер дахин «зонодо» ошооб. Энэмнай колониин захиргаанда тухашаруухан хэмжээ ябуулха болодог. Манай бүхы номернууд олоной анхарал татаа юм.

Сүүдлүүлэгдэһэн хүнүүдэй манда бэлэглэһэн ниидхээр далияа дэбижэ байһан бүргэдэй дүрсэ инвалидуудай бүлгэмэй республиканска правлениин приемно соо эли газарта үлгөөтэй байдаг. Модоор һиилэһэн шубуун хэды гоёор бүтээгдэнхэйб даа. Тэрэ эрхэ сүлөөгэй һүлдэ тэмдэг болодог. Ухаан бодолой талаар элдэб бодолнуудһаа мултарха гээшэ манай илалтануудай эрхэ нүхэсэл болоно бшуу.

«Судьбе наперекор» гэһэн фильм «34-дэхи номерой Зүүн Сибирь» гэһэн киножурнал соо оруулагдаа. Тиигээд тэрэ һаял манай республикын экрануудаар харуулагдажа эхилээ.

Евгений КОЗУЛИН,
штатнабэшэ корр.

БИДЭ БУСА ХҮНҮҮД БЭШЭБДИ

Һүүлэй жэлнүүдтэ комсомол дотор МЖК, НТТМ-гэй түбүүд, залуушуулай үүсхэлэй жасанууд залуушуулай түбүүд гэхэ мэтэ элдэб эмхинүүд байгуулагдана. Тэдэнине комсомол нэгэдүүлдэг. Эдэ бүхы шэнэ эмхинүүд коммерциин дэлхэйдэ хамаатай. Тэдэ элдэб аргаар мүнгэ ехээр олохо гэжэ оролдоно. Тэдэ бултадаа баһал бултанда ушардаг юрэнхы шиидхэгдээгүй асуудалнуудтай дайралдана.

Мүнөөдэр Улаан-Үдын залуушуулай үүсхэлэй жасын түрүүлэгшэ Виктор Бураев энээн тухай хөөрэнэ.

Корр: Виктор, үнгэрһэн жэл залуушуулай үүсхэлэй жасада (ФМИ-дэ), тиихэдээ энэ жасын түрүүлэгшэ тандашье урагшатай байгаа гэжэ хэлэхэнь хүшэр байна. Энэ хугасаа соо юу хэжэ үрдеэбта?

В. Б.: Хооһон газарһаа эхилээшье һаа, яһала ехэ юумэ хээбди. Жэл болзортойгоор ТСК-һаа (55 мянган түхэриг) ссуда абаабди. Коммерческэ хоёр предприяти эмхидхээбди: «Эрдэм» (2 видеозал, компьютернэ нааданууд), Северобайкальскда пляжай зарим хубиие арендээр абаабди (пляжда хэрэгтэй эдилнүүдэй прокат). Абяа бэшэдэг студи, самодеятельнэ дуунай клуб (КСП) худалдэг. Бидэ ВЛКСМ-эй ЦК-гай дэргэдэ компьютернэ клубай хамтын гэшүүн болонхойбди (өөрын региональна клуб эмхидхэнэбди).

Иимэрхүү туһаламжа хүргөөбди: комсомолой райкомуудта видеотехникэ худалдажа абахадань туһалаабди, кооперативуудта Буряад орондо эд хэрэгсэлнүүдые худалдаха дэлгүүр эмхидхээбди.

Корр: Новосибирскын жэшээгээр энэ жаса байгуулаа гүт? Тэдэнэй дүй дүршэл шудалаа гүт?

В. Б.: Новосибирскын ФМИ-гэй ажал ябуулгын талаар зарим документнүүдтэй би танилсаа һэм. Жасын тушаалта хүдэлмэрилэгшэдһөө хэншье дүй дүршэлтэй танилсахаяа Новосибирск ошоогүй гэжэ халаглан хэлэхэ байнаб. Гол түлэб өөһэдынгөө хүсөөр бүхы ажал хэрэгүүдые эмхидхээбди...

ФМИ-гэй шэглүүлхы хүдэлмэри үргэнөөр бодожо үзөөгдэһэн байгаа. Гэхэ зуура, ехэ ажал хэрэг эхилхын тула ехэ мүнгэн хэрэгтэй болоно бшуу. Жэшээлхэдэ, һаяхан байгуулагдаһан комсомолой обкомой экономическа таһаг ажал ябуулгаяа эхилээ.

Корр.: Энэ таһаг танай зам болон «Байгал» НТТМ-гэй түбэй зам дабтажа болохо гэжэ һананагүй гүт? Адлирхуу шиидхэгдээгүй асуудалтай байнат. Хүдэлмэриинтнай шэглэлшье адли гэхэдэ болохо. Компьютернүүд, видео гэхэ мэтэ.

В. Б.: Иимэл замаар тэдэ дабшаха гэжэ би һананаб. Тиигэбэшье «Байгал», обкомой шэнэ таһаг маанадта орходоо зарим тэдэы булюу байдалтай.

«Байгал» НТТМ ниитэ гүрэнэй системэдэ ороно. Тиихэдээ тэрэ гүрэнэй системэһээ юушьеб абаха арга боломжотой байха. Харин мэнда автомобиль абаха гээшэ хүшэр асуудал болоно. Бүхы юумэн жасануудаар хубаарилагданхай.

Корр.: Виктор, танай компьютернэ клуб юу хэдэг бэ гэжэ хөөрэжэ үгыт.

В. Б.: Мүнөө арадай эрдэм һуралсалай министерство тоолон тодорхойлдог техникээр ханганабди, компьютернүүдые үйлэдбэрилхэ талаар кооперативтай, «Эксинтон» заводой дэргэдэхи НИИ-тэй (электронно промышленностиин министерствын системэ) хэлсээ баталаабди. Тоолон тодорхойлдог техникэ тодхоһон классуудтай һургуули хангаха хүсэлтэйбди.

Корр.: Ямар хүшэр хүндэ асуудалнуудтай ушарнабта гэһэн зэмшалта асуудал һурахамни.

В. Б.: Шиидхэгдээгүй асуудалнууд олон. Жэшээлхэдэ, гэр байрын талаар асуудал шиидхэгдээдүй. Подвалнууд соо орожо, тэндэһээ ажалаа эхилхэ баатай болохомнай ха. Минфин үшөө нэгэ асуудал нэмэжэрхео. Комсомолой бүхы ажахын подразделенинүүдтэ 35 процентһээ бага бэшэ налог ашаха юм ха. Байгша ондо бидэ 10 процентээр эльгээгээбди. Энээн дээрэһээ харахада, нилээд ехэ мүнгэмнай тиишэ ошохо болоно.

Корр.: Энээнэй һүүлээр доройтожо, муу байдалда орохогүй гүт?

В. Б.: Налог дараһанай һүүлээр хореод мянга манда үлэхэ гээшэ ха. Нэгэдэхи кварталда 5 мянган түхэригые салин хүлһэ түлэхэеэ үлөөхэбди, бусад мүнгөөр олзотой хэрэг — компьютернэ клуб эмхидхэлгэдэ оруулха баатай болохобди.

Корр.: ФМИ тодорхой зорилгонуудтайгаар байгуулагдаһан аад, бодото дээрээ ямар байдалтай ушарнаб?

В. Б.: Һонирхолтой олон дурадхалнууд оруулагданхай. Мүнгэ зөөригүй байһан дээрэһээ эдэ дурадхалнуудые бэелүүлхэнь хүшэр байна. Алдаһан арга боломжонуудаа тооложо һуунаб.

Корр.: Жэшээлхэдэ.

В. Б.: Багшанарай институтда электронно болон тоолон тодорхойлдог техникэ хангалгатай холбоотой. Ашатай туһатай проект дурадхаа. Эндэ 130—150 мянган түхэриг хэрэгтэй болохо.

Совминай, совет органуудай зүгһөө комсомолдо муугаар хандахадань, хэды ехэ юумэ гээдэг гээшэбибди. Харин бидэ буса хүнүүд бэшэ ха юмбибди...

Гансал ФМИ-дэ бэшэ, харин бүхы республикада ашатай туһатай хэрэг алдажархеобди. Энэмнай юуб гэхэдэ, «Планета» (ГДР) фирмэтэй проект болоно. Энэ фирмэ СССР-ые полиграфическа түхеэрэлгээр хангадаг томо фирмэ болоно. Энээн тушаа хөөрэхэ болоо һаа, түүхэнь ута, гэбэшье товшоохоноор хэлэхэдэ, иимэ: тус фирмэ өөрэдүйн олзоһоо зарим хубииень абадаг болохын тула бүхы хэрэг бэедээ даажа абахаар бэлэн байгаа. Гансал тэрээндэ ямар нэгэ хэрэг хэрэгтэй байгаа. Буряадай Госкомиздатай гэмээр бодото проект тушаа хэлсээн баталагдажа шадаагүй. Тэрэ фирмын найдуулһан запас частьнуудтай болохобди гээд һанаагаа амаршоо ха.

Хахад жэл соо оролдоһон миниин ажал хооһоор һалаа.

Корр.: Совет засагтай, жэшээлхэдэ, горсоведтэй харилсаантнай ямар бэ?

В. Б.: 1988 ондо горгүйсэдкомдо (абяа бэшэхэ студида гэр бэдэрээбди) туһаламжа эрижэ хандахадамнай, тэндэхид маанадые ойлгоогүй. Нүхэр Платонов (гүйсэдкомой түрүүлэгшын орлогшо) маанадые дуудаад, энэ хэрэг кооперативуудташье хоригдонхой, юундэ энээндэ оролсохо болообта гэжэ маанадые һайсахан хараагаа һэн.

Корр.: Мүнөө дээрээ юу хэхэб гэжэ маанадай түлөө шиидхэһэн сагтань харилсан ажаллагада найдаһанай үлүү. Харин бидэ өөһэдөө юу хэхэ аргатайбибди!

В. Б.: Комсомолой райком бүхэн өөрын лэ залуушуул тушаа анхардаг, харин эндэ нэгэдхэгдэмэл түб үгы. Магад, обкомой экономическа таһаг энэ хэрэгые гартаа абажа, бүхы юумые нэгэдүүлжэ болохо.

Комсомолой обком бүхы залуушуулай нэгэдэлнүүдэй генеральна спонсор болохо аргатай. Бухгалтерска албан, методическа туһаламжа нэгэдүүлхэ хэрэгтэй.

Мүнөө обком депутадуудайнгаа туһаламжаар Соведүүдтэ залуушуулай политика үнгэргэхэ хүсэлтэй. Энэмнай һайн лэ юм бээз. Гэбэшье депутадуудта залуушуулай зүгһөө экономическа талаар хүсэтэ дэмжэлгэ хэрэгтэй. Мүнгэтэйл хүн ээзэн болодог гээшэ.

Корр.: Ши эндэ параллельнэ экономико тухай хэлэнэ гүш?

В. Б.: Тиигэнэ даа. Комсомолой олоһон мүнгэн гансал аппаратай хүдэлмэрилэгшэдые барихын, эзин организацинуудта туһалхын тула бэшэ, харин организациин зарим гэшүүдтэ туһалха зэргэтэй. Эхин организацинууд эдэл хүнүүдһээ байгуулагдана бшуу.

Манай корр. С. БОЛОТОВ хөөрэлдөө үнгэргөө.

Ажабайдал харуулна бэзэ

Декабриин түрүүшын декадада комсомолой Гусиноозерско горкомой II пленум болоожо, Сэлэнгын районой Ленинэй нэрэмжэтэ колхозой комсомолой комитедэй секретарь Наташа Содбоевае Тохойн һунгуулиин 10-дахи округһоо арадай депутадта кандидадаар дэбжүүлээ һэн.

Бидэ Наташатай кабинет соонь уулзаабди. Кабинедшье гэжэ гоеохын аргагүй, үйтахан, арай гэжэ хоюулан багтанабди. Тиимэһээ манай фотокорреспондент Жаргал Халбазыков маанадай хөөрэлдэхэдэ хүлеэхэ баатай болобо. Һүүлдэнь колхозой улаан булан соо энэ зураг буулгагдаһан байна. Тэндэ уужамшье, һаруул гэрэлтэйшье ха юм.

Наташатай хөөрэлдэхэ юумэн яһала байгаа...

Залуушуул социальна талаар хамгаалагдаагүй гэжэ бидэ ходо ходо гэмэрэлдэдэг болонхойбди. Тэдэ үндэр мэргэжэлгүй, ажаһуудалай талаар һайнаар түбхинөөгүй (ясли-саад, квартира мэтэ хэрэгтэй болодог) байһан дээрэһээ гэр байратай, дүршэлтэй болоһон хүнүүдые ажалда абахаяа һанадаг. Тогтошоһон үе саг гэжэ бидэ нэрлэнэбди. Мүнөөшье тэрэ үргэлжэлһөөр гэжэ би һанадагби. Хангалга абаад үзөөбди. Шэмэрүүн хүйтэн Сибирьтэ мяха эдингүйгөөр хайшан гэжэ ажаһуултайб даа. Эндэхи хүн зон колхоздоо 2 түхэриг 50 мүнгөөр мяхаяа тушаана. Харин тэрэнь тэхэрихэдээ, (мяханай продуктнууд болоод), 9—10 түхэриг сэнтэй болошоно. Жэшээлхэдэ, Сэлэн-Дүүмэдэ үйлэдбэрилдэг колбасагай үнэ сэн иимэ бшуу. Энэмнай зүб гээшэ гү? Иимэ үнэтэй сэнтэйгээр колбаса абанхаар, тэрэниие эдеэгүй байгаа һаа дээрэ гэжэ һанахаар. Илангаяа багахан мүнгэ абадаг залуушуул, пенсионернүүд зобоно. Хэрбээ намайе депутадаар һунгаа һаань, иимэ байдалые хубилгаха гэжэ бүхы хүсөөрөө оролдохоб. Хайшан гээд хубилгахабши? Ажабайдал харуулна бэзэ. Арендэ дэлгүүр дээрэ эдеэ хоол элбэгжүүлхэ арга олгохо гэжэ һананаб. Мүнөө залуушуул арендэ абаха балайшье дуратай байдаггүй. Юундэ гээшэб? Мэдэнэгүйб гэжэ сэхэ хэлэхэ байнаб. Даган дууряамаар жэшээгүй байжа болоо ха. Яагаа хээгээшье һаа, арадай һунгагдамалнууд тосхоной ерээдүйн ажабайдалые шиидхэхэ бшуу.

Хоёрдохи асуудал гэхэдэ, гэр байра болоно. Би зургаадахи жэлээ квартира абахаяа ээлжээгээ хүлеэнэб. Тиимэһээ ээлжээ хүлеэхэ гээшэ юун бэ гэжэ һайн мэдэхэб. Һүүлэй үедэ һайнааршье, түргэнөөршье баридаг болоо гэжэ һанахада, барилгын мүнөөнэй эршэ һаяын табан жэлэй туршада энэ асуудал шиидхэхэ арга олгохогүй. Тиимэһээ арадай депутадуудай хамааралсалгүйгөөр ажал хэрэг урагшаа ябахагүй гэжэ һананаб.

Гурбадахи асуудал—үйлсэнүүдые болбосон түхэлтэй болголго болон гэрэлтүүлгэ. Манда хүдөөгэй зондо энэмнай хооһон асуудал бэшэ. Бүхы ороной хэмжээндэ ажахые эрхилэлгэ нарижуулан һайжаруулха тухай олон юумэ хэлэхэдэ болохо юм бээз. Гэбэшье мүнөө шэнэ үзэл бодолнууд олоор мүндэлөөшье һаа, хүдөөгэй ялхи яматай харгыда бүдэрөөд урагшаа ябанагүй. Бүхы асуудалнууд Москвада шиидхэгдэдэг гэжэ бодожо болохогүй. Үйлсэнүүдые болбосон түхэлтэй болголго, гэрэлтүүлгэ нютаг дээрээ шиидхэгдэхэ асуудалнуудай нэгэн болоно. Тиигээгүй һаа, нютагай Соведүүд юундээ хэрэгтэй болохоб?

Нэгэ үедэ газетэнүүд залуушуулай шиидхэгдээгүй асуудалнууд тухай хойно хойноһоо олоор бэшэдэг байһан аад, мүнөө юундэшьеб мартажархинхай. Энэмнай сүлөөтэй сагые үнгэргэлгын асуудалнууд болоно. Имагтал общестын экономическа болон политическэ эрхим һайн байдал тухай сүлөөтэй сагые эмхидхэлгэ дээрэһээ хаража болохоор байдаг. Хэрбээ манай тосхон тушаа хэлэхэ болоо һаа, тэрэниие эрхим һайн байдалтай гэжэ нэрлэхэгүйш. Хоёр жэлэй урда тээ Тохойн соелой байшангай директорээр хүдэлхэ үедэмни тэрэ тулюур туйган байгаа. Эндэл арадай депутадууд бүхы хүсөөрөө оролдохо зэргэтэй гэжэ һананаб.

Шиидхэгдээгүй асуудалнууд тухай хэлэнэл гээшэ гүб? Өөрынгөө платформо тухай нэгэшье үгэ хэлэбэгүйб. Магад, энээн тухай хожом хөөрэлдэхэ гээшэ гүбди?

Манай корреспондент Олег ЛЕБЕДЕВ кандидадтай хөөрэлдөө бэшэжэ абаа.

Врач болохо хүсэлтэй

Улаан-Үдын 33-дахи һургуулиин 9-дэхи классай һурагша Баярмаа Эрдынеева биологеор республиканска олимпиадада илалта туйлаа.

— Баярмаа, биологи шиниин дуратай предмет гү?

— Намда олон предмедүүд, тэрэ тоодо биологишье һайшаагдадаг. Зүгөөр би математикада ехэл дуратайб. Дүрбэн иимэ предмедүүдээр районно олимпиадада хабаадалсааб: физикэ, хими, математика болон биологи. Химээр хоёрдохи һуури эзэлээб, гэбэшье, байгша ондо биологеор ехэл урагшатай байбаб.

— Өөрынгөө ерээдүйн мэргэжэл энэ предмедтэй холбоно гүш?

— Тиигэнэб, медик болохо хүсэлтэйб.

— Ши нэгэдэхи класһаа эрхим һайнаар һуража, отличница ябадаг гэжэ би мэдэнэб. Бүхы предмедүүдээр жэгдэ һайнаар, эрхимээр һурахада хүндэшэг байгаа ёһотой.

— 5-дахи класста отличница байгаагүйб. Четвертьдэмни нэгэ гү, али хоёр дүрбэнүүд гараад байдаг һэн. Сэхыень хэлэхэдэ, саг болзор соогоо оролдоод, номоо жэгдэ һайнаар үзөөд ябаа һаа, хүшэр юумэн үгы.

— Һуралсалһаа гадуур ямар юумээр һонирходогбши? Сүлөөтэй сагтаа юу хэдэгбши?

— Байгаалиин элдэб юрэ бусын үзэгдэлнүүд, жэшээлхэдэ, НЛО тухай уншаха дуратайб, мүн ан амитад тухай номуудые суглуулдагби. Хосоржо, үгы болошоһон амитадууд тухай номуудые уншахада, ехэл һонирхомоор байдаг.

Мүнөө биологиин хэшээлнүүдтэ ябахыемни намайе багшанарай институтда урина. Би англи хэлэнэй секцидэ МАН-да ябадагби. Тиихэдээ сүлөөтэй саг намда балай ехэ байдаггүй.

— Март һарада Бүхэроссиин олимпиадада хабаадалсахаяа Орел ошохо байнаш. Тиимэһээ шамда амжалтатай, урагшатай ябажа ерэхыешни хүсэнэбди!

Н. ГОМБОЕВА.

Үшөө нэгэ ассоциаци

Д. Банзаровай нэрэмжэтэ БГПИ-гэй түүхын факультедтэ залуу түүхэшэдэй ассоциациин (АМИ) учредительнэ конференци үнгэрөө. Городой вузуудай ниитын дисциплинэнүүдэй багшанар, СССР-эй АН-ай Сибириин отделениин Буряадай эрдэмэй түбэй ниитын эрдэмэй институдай залуу эрдэмтэд, ВЛКСМ-эй обкомой харюусалгата хүдэлмэрилэгшэд конференцидэ хабаадалсаа. Конференцидэ хабаадалсагшад ассоциаци байгуулхын түлөө нэгэн дуугаар дуугаа үгөөд, АМИ-гай Совет болон шалгалтын комисси һунгаа.

Түүхын эрдэмые хубилган шэнэдхэлгын зорилгонуудые шиидхэлгэдэ залуу түүхэшэдэй эдэбхитэйгээр хабаадалсалга, тэдэнэй мэргэжэлтэ ажал ябуулга тааруулан табилга, түүхын болон хизаар ороноо шэнжэлгын эрдэм-шэнжэлэлгын хүдэлмэриие нарижуулан һайжаруулга, түүхын эрдэм мэдэсые идхалга хадаа ассоциациин зорилго болоно. Гол зорилгонуудтай тааралдуулан, АМИ удаадахи программануудаар өөрынгөө ажал ябуулга бэелүүлхэ гэбэл: хэблэлэй—гуманитарна асуудалнуудай, предприятинуудай, бүлгэмүүдэй эмхинүүд болон албан зургаануудай түүхын очеркнуудай талаар хүдэлмэринүүдые бэлэдхэлгэ; пропагандистска — семинарнуудые, олимпиадануудые үнгэргэлгэ, хэблэлдэ статьянуудые бэлдэлгэ, хүн зоной болон ажалша коллективүүдэй дунда лекцинүүдые уншалга; шеф ёһоной—методическа конференцинүүдые, зүблөөнүүдые, консультацинуудые үнгэргэлгэ, пособинууд болон методическа зохеолнуудые бэлэдхэлгэ, хизаар ороноо шэнжэлэгшэдтэ туһаламжа хүргэлгэ; эрдэм-шэнжэлэлгын, дискуссионно-методическа — саг үргэлжэ хүдэлжэ байха дискуссионно клубуудые эмхидхэлгэ.

Хэрбээ таанад түүхэтэ шэнэ баримтанууд, манай ороной, Сибириин, Буряадай түүхын «сагаан толбонууд» тухай үнэн юумэ мэдэжэ абаха хүсэлтэй байбал, ассоциациин гэшүүд-түүхэшэдые уригты.

Манай адрес: Ранжуровай үйлсэ, 6, БГПИ, түүхын факультет, АМИ.

Ю. ШАГДУРОВ,
түүхын эрдэмэй кандидат,
БурАССР-эй АМИ-гай секретарь-координатор.

ДМИТРИЙ АЛТАЕВАЙ ФОТО-РЕПОРТАЖ

Зохидшье, гоешье болошоо даа

Буряадай ниислэл хотын хүн зон жэлэй эсэстэ удаан хүлеэгдэһэн бэлэгээ абажа, һанаагаа амарһан байха. Капитальна заһабарилгын болон һэлъбэн шэнэлэгдэһэнэй һүүлээр Улаан-Үдэ хотын түбэй дэлгүүр дахяад нээгдээ һэн.

«Бурятгражданпроект» институдай хүдэлмэрилэгшэд болон «Улан-Удэтрансстрой» трестын барилгашад дэлгүүрэй дотор талын худалдаа наймаанай залые танихаар бэшэ болоторнь хубилгажархео. Досоонь ороходо уужам һоруул, гэрэлтэй, зохид болошонхой. Худалдан абагшадай тоошье хороо бэшэ, харин бүри олошороо. Наймаалагшадшье олон болоо гэжэ ойлгохоор. Промтоварна ларегуудые үйлсын павильонуудта гаргаашье һаань, прилавогуудай саагуур сүлөө һууринуудые олохогүйт. Тэндэ элдэб фруктнууд, дабһалһан үгэрсэ, хапууста, наран сэсэгэй һамар, хушын һамар, сэсэгүүд, грецкэ һамар, мяхан, хартаабха, цитрусовэ гэхэ мэтэ элдэб эдеэ хоол элбэг дэлбэгээр прилавогууд дээрэ табяатай байдаг. Имэрхүү эдеэ хоолнуудые магазинуудта олохонь бэрхэтэй бшуу. Магазинуудһаа худалдажа абаашье һаа, шакар муутай байхадань, хахадыень хаяха баатай болодогбди. Теэд дэлгүүр дээрэхи элдэб эдеэ хоолой үнэ сэн нилээд дээхэнүүр байдаг. Үнэтэй сэнтэй гэжэ айнгүйгөөр шухала хэрэгэй гарахада, худалдажа ябахал баатай болодогбди...

Дэлгүүрэй директор В. П. Никитин иигэжэ хөөрэбэ: үмсөөрхидэй үлүү гараһан эдеэ хоолоо худалдахын тула дэлгүүрэй захиргаан бүхы хүсөөрөө оролдодог. Гүрэнэй худалдаа наймаанай тулюур түйган байхадань, үмсөөрхид хүн зондо нилээд туһална бшуу.

Һэльбэн шэнэлэгдэһэн дэлгүүр наймаалагшад болон худалдан абагшадай эрилтэнүүдые хангана гээшэ гү! Гүйсэд дүүрэнээр хангана гэжэ хэлэхын аргагүй. Илангаяа намарай сагта нилээд хүшэр болодог. Дэлгүүрэй дирекцишье энээниие ойлгодог. Юундэб гэхэдэ, намарай баян ургасын үедэ наймаалагшад, худалдан абагшад нилээд олон болодог. Хартаабха наймаалагшадай олоороо жэрылдэн байхыень харадаг гээшэбди. Харин «Горплодоовощторгын» киоскинууд һэльбэн шэнэлэгдэһэн дэлгүүр соо оройдоол хоёр, эндэ бүхэли павильон хэрэгтэй бшуу. «Мүнөө дээрээ сэсэг худалдагшадые түрихэ баатай болоноблди»,— гэжэ В. П. Никитин хэлэнэ. Саашадаа юун болохоб! Хараад үзэнэ бэзэбди... Сэсэг таригшадые түрижэ, холо харайхагүйш. Тэдэ элдэб һайхан сэсэгүүдые худалдажа, хүнүүдтэ туһална ха юм. Худалдаа наймаанай министерствын өөрынгөө материально-техническэ бааза бэхижүүлжэ, бүхы город соогуур алар холоһоо хартаабха үргэжэ ябахагүйн тула һууринһаһан газарнуудта магазинуудые нээгээ һаань, һайн һэн.

Гүрэнэй худалдаа наймаанай овощной киоскнуудай наймаалагшад иигэжэ һанаагаа зобоно: сеткэнүүд, сүүмхэнүүдээ табиха газар үгы болошоо гэжэ худалдан абагшад гомдоно.

Сэхыень хэлэхэдэ, худалдан абагшад яһала урма баяртай.

«Чернобылиин мяха»

ЭДИНЭ ГЭЭШЭ ГҮБДИ?

С. БОЛОТОВОЙ «ЧЕРНОБЫЛИИН МЯХА» ЭДИНЭ ГЭЭШЭ ГҮБДИ!» ГЭҺЭН СТАТЬЯДА ХАРЮУ РЕДАКЦИДА ОРОО. БИДЭ ХАРЮУ БОЛОН МАНАЙ КОРРЕСПОНДЕНТЫН ТАЙЛБАРИЛТА ДОРО ТОЛИЛХОМНАЙ

ХАРЮУ

Улаан-Үдын мяханай комбинадай хүтэлбэрилэгшэд нүхэр Болотовой «Чернобылиин мяха» эдинэ гээшэ гүбди?» гэһэн статьяе хаража үзөөд («Буряадай залуушуул» газетын 1990 оной түрүүшын номер), энэ статьяда өөрынгөө харюуе эльгээбэ.

Асуудалай удхые уншагшадта ойлгуулха зорилготойгоор танай газетын хуудаһанууд дээрэ манай харюугай материалые табиха һуури олдохо байха гэжэ найдажа байһанаа элирхэйлэн мэдүүлнэб.

Чернобылиин сэрэгшэдэй бүлэглэлэй хубиин бүридэлэй эдеэ хоолые эмхидхэхэ асуудалнуудаар Чернобыльдо гурба һара соо байһан мэргэжэлтэ манай комбинат дээрэ хүдэлнэ гэжэ нэгэ доро мэдээсэнэб. Танай корреспондент ОПВК-гай начальниктай, эдеэ хоолой радиационно аюулгүй байдалай асуудалнуудтай танил бусад хүнүүдтэй уулзахадань хамаагүй.

Хабсаргалта. Комбинадай хоер зуудаһан дээрэ бэшэгдэнхэй (1990 оной январиин 10-ай 1 (8—6).

Комбинадай генеральна директорэй үялгые саг зуураар дүүргэгшэ Н. Ф. ПОСПЕЛОВ.

1990 оной «Буряадай залуушуул» газетын түрүүшын номерто толилогдоһон С. Болотовой «Чернобылиин мяха» эдинэ гээшэ гүбди?» гэһэн статьяда Улаан-Үдын мяханай комбинадай үгэһэн харюу.

Зарим хаагдамал темэнүүдэй нюуса бэшэ болоһон, зарим харюусалгата хүдэлмэрилэгшэдэй материалнуудые, һаяхан гүрэнэй нюуса гэжэ тоологдодог документнүүдые тайлбарилан харуулһан үедэ, олондо мэдээсэлгын дэлгэрһэн сагта һаяхан болотор харюу абажа шададаггүй асуудалнууд тухайгаа хүн бүхэн үнэн зүб юумые мэдэхэ хүсэлтэй байнгүй яахаб даа. Эдэ асуудалнуудай нэгэниинь иимэ байна: «Бидэ радиоактивна мяха эдинэ гээшэ гүбди?».

Мэдээжэ шалтагаануудай еһоор, «Буряадай залуушуул» газетын редакци иимэ асуудалнуудые һүрэнгүй яахаб даа. Айхабтар хүсэтэй радиоактивна бодостой ампулын хэйшэн гэжэ хана соо ороһон тухай статья уншаад, олохон хүнүүд һанаагаа зобонгүй яахаб.

Редакци олохон хүнүүдэй һонирхоһон асуудалда харюу абаха хүсэлтэйгөөр өөрынгөө корреспондент Сергей Болотовые Улаан-Үдын мяханай комбинадта эльгээгээ.

Энэ корреспондент яажа хүдэлөө гээшэб?

Тэрэнэй ямараар хүдэлһэн тушаа «Чернобылиин мяха» эдинэ гээшэ гүбди?» гэһэн статьягаарнь хаража үзэхэ аргатайбди. Гэхэ зуура, нүхэр С. Болотов эндэ ороһон мяханай шанарай түлөө, тусхайлбал, тэрэнэй радиациин хэмжээнэй түлөө хэн харюусахаб гэһэн асуудал тушаа һайнаар бодожо үзөөгүй гээшэ ха. Радиациин хэмжээе хэн, ямар приборнуудаар хэмжэжэ үзэдэг бэ, ямар хэмжээнииинь юундэ хоригдонхойб?

Нүхэр Болотовой хандаһан хүнүүдһээ абаһан харюунууд тон зүб. Юундэб гэхэдэ, консервнэ заводой ахалагша мастер В. И. Миронова, холодильнигай ахалагша мастер В. В. Масличенко, генеральна директорэй орлогшо Н. Н. Хадаханов, холодильнигай директор болон бусад тушаалта хүнүүд тон зүб харюунуудые үгөө. Яахадааб гэхэдэ, тэдэнэй нэгэнииньшье мяханай радиациин хэмжээнэй түлөө харюусадаггүй, тиимэһээ тэдэ мяхые болбосоруулха, хадагалха ба худалдахын түлөө харюусанагүй бшуу.

Нүхэр С. Болотовой модонуудай сааһаа ойе хараагүй байһаниинь гайхалтай гэхэ гү, али комбинат дээрэ ерэһэн гад, эндэ ородог мяханай, түүхэй эдэй, материалнуудай шанарай түлөө, мүн бэлэн болоһон продукциин шанарай түлөө, тэрэ тоодо радиациин хэмжээнэй түлөө юридическэ талаар харюусадаг подразделени элирүүлэн олоогүй байһаниинь ойлгогдоногүй. Эдеэ хоолой предприяти бүхэн дээрэ иимэ подразделени байдаг юм. Тэрэ юридическэ талаар өөрынгөө бэеэ дааһан байдал сахиха зуураа, гансал административна талаар генеральна директорэй мэдэлдэ байдаг. Энэмнай ОПВК гэхэ гү, али үйлэдбэриин-ветеринарна хиналтын таһаг болоно.

Радиациин хэмжээе хинан шалгахын тула шухала түхеэрэлгэтэй, таараха мэргэжэлтэдтэй лаборатори энэ таһагта бии юм.

Комбинадта ородог бүхы мяхан радиационно шалгалта гарадаг. Комбинат дээрэ нормоһоо радиациин хэмжээнһээ үлүү гараһан ушарнууд 1987 онһоо бүридхэлдэ абтаагүй байха. Хэрбээ мяханай радиациин хэмжээнһээ үлүү гараһан байгаа һаань, энээн тухайгаа тогтоогдоһон дүримэй еһоор генеральна директортэ болон бусад тушаалта хүнүүдтэ элидхэхэ шухала, мүн тэрэниие хэрэглэхэ талаар шиидхэбэри баталан абтаха зэргэтэй.

Комбинат дээрэ ОПВК-да мяханай болон бэлэн болоһон зүйлнүүдэй радиациин байдалые хинан шалгаха талаар хүдэлмэриие баталһан бүхы материалнууд бии юм. Редакциин танилсаха хүсэлтэй байгаа һаань, комбинат иимэ материалнуудтай танилсуулха.

Энэ асуудал һайнаар мэдээгүй, үлүү шуугаа гаргаха хүсэлтэйгөөр статья бэшэгдээ гэжэ дээрэ хэлэгдэһэнэй үндэһөөр тоолохо байнаб. Энээнтэй дашарамдуулан, газетэ уншагшадтаа таарамжатай тайлбарилта үгэхэ зэргэтэй.

Радиациин хэмжээнэй нормоһоо үлүү гараһан нэгэшье грамм продукци худалдан абагшадта комбинадһаа эльгээгдээгүй гэжэ мэдээсэхэ байнаб.

Комбинадай ОПВК-гай начальник Г. И. ПЕТРОВ.

КОМБИНАДАЙ ОПВК-ГАЙ НАЧАЛЬНИК Г. И. ПЕТРОВОЙ РЕДАКЦИДА ҮГЭҺЭН ХАРЮУДА МАНАЙ КОРРЕСПОНДЕНТЫН ТАЙЛБАРИЛТА

Би «Чернобылиин мяха» эдинэ гээшэ гүбди!» гэһэн статья соогоо радиоактивна мяха болбосоруулха баримтанууд тухай мяханай комбинадай захиргаанай абаагүй байһан тушаа асуудал табиһан байгааб. Чернобыльдо болоһон аюулай һүүлээр СССР-эй Минздравай баталан абаһан хэмжээнэй саг зуурын нормын еһоор мяханай шанар таарана гээшэ гү гэһэн асуудал статья соогоо табиха гэжэ оролдоогүйб.

Эрид табигдаһан иимэ асуудалнуудые обёорогүй гараһан шэнги болоо хаб: 1. Юундэ эдинэрхиһэнэйнгээ һүүлээр продуктнууд соо радиоактивна бодосуудай бии байһан тухай худалдан абагшад мэдээ гээшэб! 2. Юундэ иимэ «продукци хэды шэнээн кюри гү, али бэр» гэхэ мэтэ единицэнүүдтэй продукт гэһэн бэшэлгэтэй тэмдэггүй байгааб! Комбинадай генеральна директорэй үялгые саг зуураар дүүргэгшэ Н. Ф. Поспелов үйлэдбэриин-ветеринарна хиналтын таһагай начальник Г. И. Петровто харюу үгэхые даалгаба. Статьягай автор тэрээндэ асуудалтайгаар хандаагүй юм.

СССР-эй арадай депутат, мяханай комбинадай генеральна директор В. И. Канибалоцкий редакциин асуултада юундэ харюу үгөөгүйб! Иимэ байдал маанадай дура гутаана, һүнгагшад энэ асуудалгаар өөһэдынгөө һүнгаһан хүнэй һанамжые мэдэхэ зэргэтэй гэжэ һанаха байнабди.

Сэхыень хэлэхэдэ, 1 ба 2 гэжэ пунктнуудаар тэмдэглэгдэһэн хоер асуудалда удха түгэлдэр харюу үгтэхэ ёһотой гэжэ һанаха байнабди. Мүнөө тэдэниие обёорогүй гарахын аргагүй гэжэ найдаха дурамнай хүрэнэ.

Сергей БОЛОТОВ,
«БЗ-гэй корреспондент.

Шэнэ хүшөө хэрэгтэй

«ТЭРЭ АЙХАБТАР ҮНЭН СЭХЭ БАЙҺАН ЮМ ГЭЖЭ ДАЙСАДЫНЬШЬЕ МЭДЭРДЭГ ҺЭН».

Республикамнай хоер жэл болоод, Буряадай түрүүшын эрдэмтэн Доржи Банзаровай түрэһөөр 170 жэлэй ойе тэмдэглэхэ. Тэрэнэй нютагайхид, зэдынхид, Улаан-Үдэдэ хүшөө бодхоолгын жасада Петропавловка тосхоной «Агропромбанкда» 70008 номертой счет нээгээ.

Доржи Банзаров гушан гурба наһатайдаа гэнтэ наһа барашоо юм. Тингэбэшье энэ богонихон хугасаа соо нилээд ехэ юумэ хэжэ үрдиһэн байха.

1842 ондо Казанска нэгэдэхи гимнази эрхим һурагшадай дунда дүүргэһэнэйнгээ һүүлээр Казанска университедэй философско факультедтэ оробо. 1846 оной июнь һарада Доржи университед дүүргэөд, «Хара мүргэлтэн гү, али монголнуудай бөө шажан» гэһэн темэдэ диссертаци амжалтатайгаар хамгаалаа юм. Залуу Буряадай түрүүшын хүдэлмэри тэрэ үеын томо эрдэмтэ востоковедүүдэй нэрэнүүдтэй эдли нэрлэгдэдэг болобо. Ориенталист В. В. Григорьев «Известия русского географического общества» гэһэн материал соогоо энээн тухай тон һайнаар хэлэһэн байдаг: «Банзаров Европын ямаршье университедтэ докторой нэрэ зэргэ зүүжэ ябаха аргатай байгаа».

Банзаров тухай гайхамшаг эрдэмтэ гэжэ ехэ юумэ мэдэхэ аад, нийтын ажал ябуулагша байһан тухайнь юушье мэдэдэггүйбди. Тиимэһээ эндэ Буряадай эрдэмтын ажабайдалай Сибириин үе тухай хэдэн үгэ хэлэхэ хүсэлтэйбди. «Доржи ород хэлэ, ородой заншалнууд болон жама еһонуудые мэдэхэгүй нютагайнгаа буряадуудта нилээд ехэ туһа хүргэдэг байгаа»,— гэжэ ородой мэдээжэ аяншалагша Потанина бэшээ бэлэй.

Буряадай түрүүшын эрдэмтэ Доржи Банзаров буряад арадтаа ухаан бодолоо, хэлээ, соёл болон ажаһуудалаа һэргээн хүгжөөхэ арга олгоо юм. Мүнөө хубилган шэнэдхэлгын хүшэр хүндэ үедэ Д. Банзаровай нэрые арадта алба хэхээр, илангаа түрэл хэлээрээ, национальна еһо заншалнуудаараа һонирхохоо болиһон залуушуулда алба хэхыень баадхамаар.

Д. Банзаровай нэрэ залуу үетэниие хүмүүжүүлгэдэ нилээд туһа хүргэхэ зэргэтэй. Тэрэ богонихон наһан соогоо нилээд ехэ амжалта туйлажа, эрэлхэг зоригтойгоор ажаһуугаа бшуу. Буряадай ниислэл хотодо буряад гайхамшаг эрдэмтэ, революционер-демократа хүшөө бариха гээшэ энэ зорилгые бэелүүлгэдэ түрүүшын алхам болохо зэргэтэй. Тэрэнэй нэрээр нэрлэгдэһэн талмай дээрэ энэ хүшөө бодхоохо шухала. Энэ гансал залуушуулда бэшэ, харин Буряадта нацинууд хоорондохи харилсаанда һайн нүлөө үзүүлхэ гэжэ һанагдана.

Банзаров «ажал хэрэгые политикын еһоор эрхилнагүйб» гэжэ хэлэхэ үндэһэ баримтатай байгаа гэжэ ойлгонобди. Эрдэмтэ иигэжэ бэшэһэн байдаг: «Надада мүнгэн үгы, гансал салин хүдһөөрөө ажаһуунаб. Иимэрхүү ажал хэрэгүүдые эрхилээд, заримашуулай таргалхадань, харин би турашадаг байнаб».

Тиимэһээ республикын хүн зон, олониитэ зэдынхидэй үүсхэлые материальна талаар дэмжэхэ байха гэжэ найдаха дурамнай хүрэнэ.

Һайн дураарае иимэ адресаар мүнгэ эльгээхэдэ болохо: Зэдын район, Петропавловка тосхон, «Агропромбанк» счет № 70008 (Д. Банзаровта хүшөө бодхоолгын жасада).

С. ЗАНГЕЕВА,
журналист.

Буряадаар лекци уншадаг болоёл!

Түрэл хэлэн дээрээ хөөрэлдэжэ ябаха гээшэ һайхан даа. Мүнөө һайн саг хүрэжэ ерэбэ. Һандарһан, муудаһан юумэнүүдээ һэргээжэ эхилбэбди. Тэрэ тоодо буряадаар лекци уншадаг боложо байһандаа аргагүй баяртайбди.

«Знание» бүлгэмдэ буряад хэлэн дээрэ элидхэл, лекци уншахада туһаламжа үзүүлхэ тусхай секци байгуулагданхай. Тус секци хадаа һүүлэй һарануудта нилээд ехэ ажал ябуулга эрхилнэ. Жэшээнь, хүдөөгэй лекторнүүдтэ туһаламжа болгон, элидхэл, лекциин материалнууд бэлдэгдээд, районуудта тараан ябуулагдана. Сагаалган, буряадай еһо заншалнууд тухай, һунгалтын дүрим тухай, Хоца Намсараевай уран зохеолнууд, тэрэнэй ажал ябуулга тухай, буряад арадай гар бэшэгүүд тухай материалнууд хүдөө нютагуудта эльгээгдэнхэй.

Бэлэдхэл һайнтай лекторнүүд Улаан-Үдэһөө нютагуудаар ябажа, лекци уншадаг боложо эхилээ. Буряад хэлэн дээрэ лекци уншадаг хотын лектори хүдэлжэ захалба. Түрүүшын хэшээл ноябрь һарада болоо һэн. Тиихэдэ буряад арадай соёл болбосорол тухай Социалис Ажалай Герой, поэт-багша Цокто Номтоев, уран зохеолшо Доржи Эрдынеев, Рыбдылов гэгшэд хөөрэлдөө хэһэн байна. Декабрь һарада хуушан буряад литература тухай лекцинүүдые эрдэмэй доктор Елизавета Васильевна Баранникова, залуу эрдэмтэд Виктор Гунгаров, Бета Баяртуев гэгшэд уншаа һэн.

Улаан-Үдэ хотодомнай буряад хэлэн дээрэ лекци уншадаг лекторнүүдэй семинар һаяхан боложо үнгэрбэ. Тус семинарые «Знание» бүлгэмэй секциин ударидагшад, нэн түрүүн П. Н. Нимаев хүтэлбэрилбэ. Семинарта район бүриһөө элидхэлшэд, лекторнүүд ерээ.

«Буряадай түүхын» «сагаан толбонууд» гэһэн темээр түүхын эрдэмэй доктор Г. Л. Санжиевай хэһэн лекцеэр семинар эхилээ һэн. Удаань түүхын эрдэмэй доктор Р. Е. Пубаев Хитадта байһан монгол, буряад гар бэшэгүүд тухай сугларгшадта һонирхолтойгоор хөөрэжэ үгэбэ. Философиин эрдэмэй кандидат Д. Д. Очиров «Хайшан гэжэ бэрхэ лектор болохоб?» гэһэн лекци уншаба. Хитадта ба Азиин бусад оронуудта болжо байһан мүнөөнэй байдал тухай эрдэмэй кандидадууд Д. Д. Нимаев, С. Ш. Бадмаев гэгшэд хөөрэжэ үгөө.

Семинарта хабаадагшад ехэ эдэбхитэйгээр үгэ хэлэжэ, дүй дуршалаараа хубаалдаба. Удаань тэдэнэр хотын лекторидо ошожо, хуушан буряад литература тухай хөөрэлдөө шагнаба.

Буряад хэлэн дээрэ лекци уншалгада дутуу дундануд үшөөл бии ааб даа. Мэргэжэлтэй лекторнүүд — хотын эрдэмтэд, дээдэ һургуулиин багшанар, харюусалгата хүдэлмэрилэгшэд шухала хэмжээ ябуулгада һанаһанда хүрэмөөр хабаададанагүй, эдэбхиеэ гаргананагүй. Тэдэнэй заримаганиинь хүдөөгөөр ябажа лекци уншахабди гэжэ хэлэлэһэн аад, үгэдөө хүрэнэлгүй. Лекторнүүдтэ туһаламжа болохо материалнууд багаар бэлдэгдэнэ.

А. ТЫХЕЕВА,
«Знание» бүлгэмэй республикын эмхиин референт.

ГЭДЭН ГОЛДО

Елена СЛУГИНОВА,
КОРРЕСПОНДЕНТ,
ТЕЛЕФОН 2-43-23.

Зэдэдэ арендэ түрүүшын алхамуудые хэнэ.

Тэрэ ямар байха еһотойб?

ЭНДЭ сагшье ондоогоор ябадаг байна.

Эндэ саг удаанаар ябанал. Ситец хүшэгын саана буланда үлгөөтэй байһан умывальнигай гэртэхи стол дээрэхи час яаралгүйхэнөөр ябана. Энэ гэр соо пеэшэнгынь хахад гэрые эээлнэ, дулаахананаар түлигдэнхэй, ханада дурам үлгөөтэй байна. Томо жэбэрхэй хадааһанда дүтые харадаг нюдэнэй шэлнүүд баһал эндэ үлгөөтэй. Харин булангай тэг дээрэ торгото дарагдашаһан керосин лаампа байна. Хүрэшэһэн сонхын шэл руу шагаахэ зуураа, шэмэрүүн хүйтэн жабарта боро хараан яаралгүйхэнөөр тамарһан мэтээр үзэгдэнэ. Зүгөөр нимэ үзэгдэл үдэшэлэн лэ харахат.

Харин үглөөгүүр саг түргэнөөр үнгэрэшэдэг. Теэд зэдэй яаралгүй байхын аргагүй бэшэ гү? Малдаа тэжээл үгэхэ, гахайнуудтаа хоол бэлдэхэ (үбэлэй шэмэрүүн хүйтэндэ гахай поршоонхолжо, хэхэ ажалынь бүришье ехэ болошоо), үглөөгүүр һайнаар эдеэллэхэ хэрэгтэй. Ямаршье сагта — үбэлэй шэмэрүүн хүйтэн жабар соо гү, али зунай аагма халуунда 500-гаад хони бэлшээридэ гаргажа, адуулха гээшэмнай тиимэшье бэлэн хэрэг бэшэ.

Нэбтэ шобто үлеэмэ, заримдаа бүлеэхэн һалхитай Зэдын голдо тэдэ ажабайдалайнгаа ехэнхи хубиинь ажаһуугаа гэхэ гү, али энэ голтой 23 жэлэй туршада хуби заяагаа холбоо.

...Эдэмнай хэд гээшэб? Голдо түбхинэһэн гэрэй эзэн эхэнэр хэн бэ? Тэрэмнай Елизавета Цыденовна Улзытуева гээшэ. Георгий Лубсанович 500-гаад толгой хонидоо уһалһанайнгаа һүүлээр удахагүй гэртээ орожо ерэхэ.

Тэдэ 23 жэлэй туршада энэ голдо ажаһуужа, нооһоной болон мяханай түлөө тэмсэнэ. Гансал һүүлэй жэлнүүдтэ арендын аргаар хүдэлдэг боложо, тэдэнэй таһалгаряагүй тэмсэл нэгэ бага хүнгэреэ.

* * *

Штадуудай ямар нэгэ нютагта фермерээр хүдэлхэдэ, ехэл һайн байдаг. Юундэб гэхэдэ, тэндэ, фермэ дээрэ ЭВМ, мини-техникэ тодхогдонхой, гэрыньшье городойхидой гэрһээ дутуугүйгөөр түхеэрэгдэһэн, зохид байдаг. Теэд атаархаадшье яахамнайб даа. Мандашье фермер болоһон хүнүүдтэ муу бэшэл. Барилгануудые худалдажа абаха, газар абаха, өөһэдынгөө хүсөөр харууһалжа байһан малайнгаа тоо толгойе олошоруулһанай ашаар мяха, нооһо ехээр абаха. Тиигэбэл хододоо үлэн хооһон, урмагүй ябадаг городой хүн зониие хооллуулха аргатай болохо һэн гэжэ ороной зарим түрүү экономистнууд тоолоно.

Фермер байхада һайн лэ юм бээ. Гэбэшье арендатор болоходошье муу бэшэл. Арендэ гээшэмнай фермерэй ажал эрхилэлгын зам тээшэ хэгдэһэн алхам болоно.

Байгша ондо Улзытуеватан Зэдын районой «Мир» колхозһоо Т-20 түхэлэй трактор, кошара, гэр, худаг арендээр абажа, энэ хугасаа соо колхозой кассада 620 түхэриг оруулаа. Энэнь эд зөөриин үнэ сэнгһээ 7 процентнь болоно. Харин гүрэнэй кассада тэдэ 34756 түхэриг оруулба. Сэхыень хэлэхэдэ, тэдэ гүрэнтээ гансал мүнгөөр тоосоо бэшэ, харин мяха, нооһо тушаагаа. Улзытуеватанай тушааһан продукциһаа ороһон сэбэр олзонь 7952 түхэриг болоно. Энэмнай һара бүхэндэ абадаг 125 түхэриг аванһаа гадуур. Тиихэдээ арендэ нэбтэрүүлхэ гээшэ ашаг олзотой болоно бшуу!

— Байгша ондо бидэ үбһэ тад ондоогоор бэлдээбди,— гэжэ Георгий Лубсанович хэлэбэ.— Үбһэ хуряахадамнай, хүбүүднай туһалалсаа юм. Мүнөө нэгэ мүнгэн бүхэниие тоолохо хэрэгтэй. Хэрбээ колхозой үбһэ бэлдэжэ үгөөһаань, манда ашаг олзогүй байха һэн. Юундэб гэхэдэ, центнер үбһэн 6 түхэригтэ болодог. Өөһэдынгөө хүсөөр үбһэ бэлдэһэмнай, центнер үбһэн 1 түхэриг 29 мүнгэтэ болоо.

Гэдэн гол дээгүүр жабартай хүйтэн, шэмэрүүн һүни оршон ерэнэ. Сэлмэг огторгойдо хэдэн мянгаад, одо мүшэд ониб-аниб гэлдэнэ. Хаанашьеб, холо, горхоной саана һаяп Зэлтэрэ тосхоной галнууд унтарба. Тэндэ хасагууд ажаһуудаг, хасагай хоор үнинэй суурханхай. Зүүн тээхи хада дээрэнь Ивалгын дасаниие түрүүлэн байгуулһан Дэрма-хамба хүдөө табигданхай. Улзытуеватанай заимкаһаа гурбан модоной газарта хонишодой үсөөхэн гэрнүүдтэ галнууд яларна. Гэрнүүдэй галнууд Гэдэн голдо оршон ерэһэн хаб харанхы һүниие сүмэ сохин яларһан мэтээр үзэгдэнэ.

Энэ ямар абяан, хаанаһаа дуулданаб! Шононууд улилдана гү? Тэндэ, харанхы хабсагай дээрэ эмэ шоно улина. Жэхыдэһэ хүрэмөөр. Энэ үбэл шонын һүрэг Улзытуеватанай хонидой байрые тойрожо гараа. Харин августа һарада аюул болоо юм...

— Би шагнаархан хэбтээб,— гэжэ Георгий Лубсанович хөөрэбэ. — Нюдөө анинхай, нойрсожо хэбтэһэн аад, сээжэмни һэрюун, хүршэнэрэймнай 12 хони шоно хазаа һэн,— гэжэ мэдэнэб. Гэнтэ шууяан шурхиреан болошобо. Тиихэдэнь һуга харайн бодобоб. Харан гэһээмни, хонидые загуун руу оруулаад, шононууд өөһэдөө иишэ тиишээ таран гүйлдэшэбэ. Тиихэдэ би шононуудые һайлгаһан байгааб. Тиигэбэшье табан толгой хонидыемнай зуужа үрдиһэн байгаа...

Улзытуеватанай ажабайдалда элдэб ушарнууд дайралдаһан байха. Үнэн зүрхэнһөө баярлахашье ушарнууд балай болодоггүй һэн.

Тэдэ хургаа даража тоолохоор амаралтадашье гарадаггүй. Хүүгэдээ, отарая хэндэ орхихобши? Оройдоол Хүхэ, Горячинск ошоһон байхабди. Бэшэ тээшэ ябаха сүлөө болодоггүй. Театрааршье ябадаггүйбди, кинодошье ошодоггүйбди. Гэдэн голдо театр үгы бшуу. Мүнөө телевизоршье харадаггүй, телевизор абахада туһа болоногүй, хадануд һаалта хэжэ, юушье харахын аргагүй байдаг.

Эндэхи үзэсхэлэнтэ һайхан байгаалиие ямаршье хэмжүүрээр хэмжэхын аргагүй, үбэлэй, хаборай, зунай болон намарай үедэ эндэ хэды гоё байдаг гээшэб! Имэ үзэсхэлэнтэ һайхан байгаалитай, тунгалаг сэбэрхэн агаартай газарта ажаһуухада, хэды урматайб даа.

Улзытуеватан гурбан хүбүү, хоер басага хүл дээрэнь гаргаа. Хүүгэдэйнь багахануудbайхада, эхэ эсэгэнь туһалдаг байгаа. Һүүлээрнь үхибүүдынь интернат-һургуулида һураа. Зунай сагта хүүгэдынь нилээд туһалжа, гэртэхинээ амаруулдаг һэн.

— Мүнөө ехэ болоожо, хүл дээрээ гараа,— гэжэ Елизавета Цыденовна омогорхолтойгоор хэлэбэ.— Роза горгүйсэдкомдо бухгалтераар, Жаргалма колхоздоо экономистаар хүдэлнэ, Жаргал гар урлалай бэлэгүүдые бүтээдэг заводто мүнгэшэ, алташа дарханаар хүдэлөө. Баясхалан хүбүүниинь эхэ эсэгэдээ туһална. Ринчин хүбүүниинь совхоз-техникум дүүргэжэ, ветеринар болохо.

Улзытуеватан Бургалтайда гэртэй юм. Мүнөө тэндэ үхибүүдынь ажаһууна, үмсын машинатай. Георгий Лубсанович Хүндэлэлэй Тэмдэг ордеоор шагнагданхай, харин Елизавета Цыденовна республикын габьяата хонишон юм. Эд зөөриин талаар гомдохо гомдол байхагүй, гансал бэе лагшамнай һайн гэхын аргагүй болоожо байна.

Тэдэ хүбэнтэй үмдэ, кирзээ сабхи, хүбэнтэй хүүртиг үмдэжэ, бүхы ажабайдалаа үнгэргөө гэхэдэ болохо.

* * *

Түсэблэлгын экономико таряашаниие юугээр хаһадаг байгааб гэжэ бодожо үзэхэ саг эгээл болобо хэбэртэй. Тиихэдэ тэрэ хэһэн ажалайнгаашье үрэ дүнгые, ажахыдаа оруулһан хубитаяашье мэдэхэгүй байгаа. Тэрэ үедэ тарялашан зандаран зохилдог гуримай шүрэбхэн байгаа бшуу. Энэ гурим нилээд удаан хүдэлжэ, тарялашаниие газарай эзэн бэшэ болгожо шадаа юм.

Мүнөө «Мир» колхозой хонишодой 38 коллективһээ 35-ниинь арендэнэ хэлсээ баталанхай. Хэды шэнээн мяха, нооһо, ямар сэнгээр гүрэндэ тушааха зэргэтэйб гэжэ хэлсээн дотор хэлэгдэнхэй. Хонишод хэлсээнэй ёһоор, продукци тушаагаад, үлүү гараһан юумыень гүрэнэй сэнгһээ 85 процентээр дээшэ гэхэ гү, али 2 түхэриг 98 мүнгөөр худалдаха эрхэтэй байгаа. Хэлсээнэй энэ пункт «Мир» колхоздо урдынхи түсэблэлгын-экономическа дүнгүүдые хаахаһаа гадна, үриин тоосоондо гүрэндэ 145 мянган тонно хонинойi мяха тушааха арга олгоо. Тиигэжэ колхоз хэдэн арбаад жэлдэ үритэй ябаһан аад, мүнөө үриһөө һалаба гээшэ. Хонишод мал, хэрэгсэлнүүдые, барилга арендээр абаа. Эндэл тэдэ еһотойл зэзд болоһоноо мэдэржэ, харууһалжа байһан малаа гарзада оруулхагүй, эд зөөридөө гамтайгаар хандаха гэжэ оролдодог болонхой (түрүүшээр Улзытуеватанай даажа абаһан кошарын үнэ сэнгые 32 мянган түхэригөөр сэгнэһэн аад, һүүлээрнь арендаторнуудай эрилтын ёһоор комисси дабтан хаража, 12 мянган түхэриг сэнтэй болгоо, арендатор үнэ сэнгэй 7 процентыень түлэнэ).

Хонишод тэжээл бэлэдхэлгэдэ тад ондоогоор хандаа. Тиигэжэ Улзытуеватан өөһэдынгөө хүсөөр үбһэ хуряажа, центнер бүхэнэй үнэ сэнгые 5 шахуу дахинаар хамдаруулаа. Харин тэдэнэй хүршэнэр Цыбиковтэн хүдэлмэришэдые хүлһэлжэ тоосоходоо, нилээд ехэ мүнгэ түлөө. Тиимэһээ ерэхэ жэлдэ Цыбиковтэн өөһэдынгөө хүсөөр үбһэ тэжээл бэлдэхэ гэжэ шиидхээ.

Колхоз хонишодой болон гүрэнэй хоорондо найдамтай туһалагша болоожо, продукцияа худалдахадань туһалаа юм. Тиимэһээ хонишод колхоздоо баяр хүргэнэ.

Иигэжэ гүрэндэ тарган хонид, һайн нооһон тушаагдаа юм.

«Мир» колхозой түрүүшын арендаторнуудай дэлгүүрэй экономико тээшэ хэһэн түрүүшын алхам яһала амжалтатай байба.

ЗЕМФИРЭДЭ АЙЛШААР

— Текст соо халта дурдагдаһан кирзовэ сабхи, хүбэнтэй хүүртиг эндэ юуштэб?— гэжэ асуужа болохот.

Хэрбээ хонишодой — хүдэлмэриингөө хүсые, хэрэглэгдээгүй амаралтаяа, үргэн нэлэнхы талада үнгэргэһэн өөрынгөө ажабайдалые, хүүгэдээ хүмүүжүүлхэ аргагүй байдалаа — бүхы юумэеэ гүрэндэ үгэхэдэнь (бүхы шахуу хонишодой хүүгэд интернат һургуулинуудта хүмүүжүүлэгдэдэг), гүрэн энээнэйнь орондо гансахан мүнгэ түлэдэг гээшэ.

Гэдэн голдо түбхинэһэн Бунеевтэнэй заимка дээрэ баригдаһан гэр соо гурбан хүн ажаһууна. Нэгэ хүндэнь дүрбэлжэн метр хүртэнэ, тэндэнь уйтан, куушан мебель табигданхай.

Цыбиковтэнэй заимка дээрэ хоер комнатотой гэр соо 6 хүн ажаһууна. Тэдэ гэбэл, хүгшэн эхэнь, Земфирэ, Баатар, тэдэнэй 2-той хүбүүн, хоер хүдэлмэришэд болоно. Эндэнь ханаар дүүрэн нимэ плакадууд үлгөөтэй байба: «Малшад, тэжээл гамтайгаар хэрэглэжэ, харууһалжа байһан малнуудһаа продукци ехээр абагты!» гэхэ гү, али үшөө нимэ: «Малшад! Малай үбэлжэлгэ амжалтатайгаар үнгэргэе, малай продукци үйлэдбэрилгэ дээшэлүүлээбди!».

Гүрэнэй урда малшанай уялга тухай саг үргэлжэ һануулһанай хэрэг бии гү? Өөрынгөө үүрэнүүдые түлэхэ хаһа саг оршон ерээ бэшэ гү?

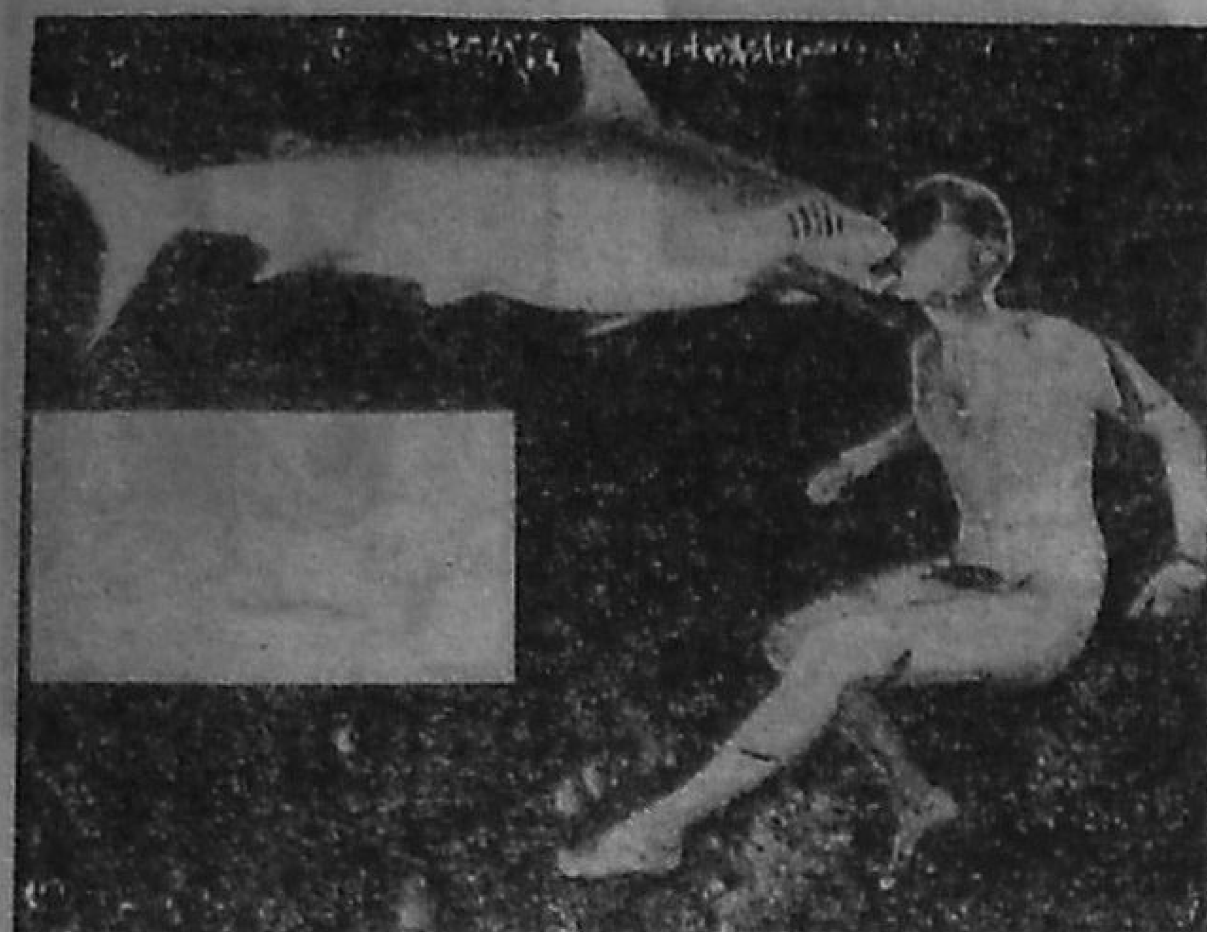
— Автолавканууд үсөөн ябадаг, — гэжэ Земфира гомдоно.— Ерэхэдэньшье абажа боломоор мүртэй эд бараан байдаггүй, конфетэ, пряникшье худалдажа абахагүйш. Манда спортивна костюмууд, дулаан гутал ехэл хэрэгтэй байдаг. Тосхон хүрэтэрээ ошохын тула мууханшье һаань, машина худалдажа абаха дуратай байдагбди. Теэд хаанаһаа худалдажа абахаяа мэдэнэгүйбди. Бидэ 5 басагатайбди — Баярма, Ирина, Оксана, Дарима, Света басагаднай интернат һургуулида һурадаг. Суббото, воскресенидэ гэртээ ерэдэг. Понедельник бүхэндэ автобусой гээгдэжэ ерэхэдэнь, хэшээлнүүдһээ гээгдэхэ бага тай болоно. Автобусой саг болзор соогоо ерэхын тула хэндэ хэлэхэ еһотойб! Манда бани хэрэгтэй. Нэгэшье хонишоной газаа бани харахагүйт. Колхоз бани баридаггүй, банида ороогүй байхада, хэды мууб даа...

...Гэдэн голдо ажаһуудаг хонишод телевизоршье хараха аргагүй юм.

Тарялашанай уялга нэрэтэй түрэтэйгөөр дүүргэхэ зуураа тэдэ муугаар ажаһуунабди гэжэ гомдодоггүй.

Маанадай хоолойе тэжээдэг, хубсалуулдаг хүнүүдэй тулюур түйганаар ажаһуудаг ажабайдал тухай сэхэрэлтайгаар бодожо үзэхэ саг тулажа ерээ гэжэ һанагдаха байна.

Энээндэ хэн зэмэтэйб?

Эрэлхэг эхэнэр

ЭНЭМНАЙ 25 НАҺАТАЙ БЬЕН ВОЙГТМАНН ГЭЭШЭ... ИНДИИН ОКЕАНАЙ МАЛЬДИВСКА ТОХОЙН РАЙОН ШАДАР АЖАМИДАРДАГ ДАЛАЙН АРЬЯАТАНИИЕ ИИМЭРХҮҮГЭЭР ХООЛЛУУЛХАЯА ЗҮРХЭСЭХЭ ХҮН ОЛДОХОГҮЙ БАЙХА ГЭЖЭ ЗҮБШӨӨХЭ ЕҺОТОЙТ.

ТАСС-ай фотохронико.

РОК-ТЕЛЕТАЙП

Спрингстин Брюс өөрынгөө бүлэгтэй хамта «Колокола свободы» гэһэн дискын түлөө авторска гонорарһаа 206 мянган доллар «Эмнести интернешнл» гэжэ жасада дамжуулаа. Энээнһээ гадна мэдээжэ хүгжэмшэн Нью-Джерсиин хүдэлмэришэдэй ухвалан зохеолгын түбтэ нилээд ехэ мүнгэ оруулһан байна.

●

Лос-Анджелеска «Универсальна Амфитеатртa» үнгэргэгдэһэн рок-оперодо хабаадажа олоһон 2 миллион доллароо «Томми» гэжэ группа хүүгэдэй жасада оруулха гэжэ шиидээ. Энэ концертдэ Билли Айдол, Элтон Джон, Фил Коллинз, Петти Лэйбелл, Стив Уинвуд хабаадаа. Харин зал соо һуугшадай дунда суута Мадонна, Сильвестр Сталлоне, Тимоти Лири байгаа һэн.

●

Наһа бараһан барабанщик Джон Бонемой («Лед Зеппелин») хүбүүн Джесон пластинкаяа гаргуулаа.

Мадонна «Крестный отец» гэһэн фильмдэ нэгэ роль наадажа магадгүй.

ЯПОН ОРОН ТУ...

ВЛАДИМИР Яковлевич Цветов мэдээжэ японист, СССР-эй Гостелерадиогой мэдээжэ коммен... Юрэдөө Владимир Яковлевичые уншагшаднай эдэ олон нэрлэлгэнүүдгүйгөөршье һайн мэдэхэ бай...

Владимир Яковлевич Цветов хабар һунгалтын урда тээхи тэмсэлдэ «илажа» шадаагүй. Теэд энд... лэхэ хэрэгтэй. Округой суглаан дээрэ бүхы юумэ гартаа баряад байдаг аппарадай түлөөлэгшэ ди... тухай дурдаад ѳахамнайб даа.

Һанал бодолнуудаа нэгэшье нюунгүйгөөр хэлэдэг, орео асуудалнуудые шиидхэхэеэ зүрхэ ал... люулхын түлөө оролдодог, урагшаа һанаатай, һүбэлгэн хурса ухаан бодолтой хүн гэжэ Цветов тухай... һургуулиин актова зал соо болоһон пресс-конференци дээрэ һанааень зобооһон асуудалнууд т... шэнэдхэлгые ямар юумэн абархаб!» гэһэн асуудалда тэрэ тоб байса иимэ харюу үгөө: «Гүнзэгы бодо... хүбиин зеерн, ажахы. Ингэжэ хэлэхэдэмни гайхана гүт! Иимэ бодомжотой хүндэ найдалтай, эт... лээд абаһан хүнүүд зал соо һууһан байгаа еһотой гэжэ һанагдана.

Гэбэшье иимэ һонирхолтойгоор бодомжолдог публицистые, мэдээжэ комментаторые анхара... гүйнаб. Ингэжэ мүнөө диктофоноо табихамни... Шагнагты...

Уншагты, һонирхохол байхат

РАДИАЦИҺАА ХАМГААЛХА ШЭНЭ ЗҮЙЛ

Радиациһаа амиды юумэ хамгаалха шэнэ зүйл Венгриин эрдэмтэд бии болгобо. МТИ агентствын мэдээсэһэнэй еһоор, тэдэнэр амиды юумэнһээ стронцийе гаргаха, тэрээндэ радиоактивна бодосууд болон хорлодог хүндэ металлнуудай нэбтэрэн оролгодо һаад ушаруулдаг медицинскэ хоёр эм домтой хэдэн туршалгануудые хэһэн байгаа гэжэ Венгриин Ф. Жолио-Кюриин нэрэмжэтэ радиобиологиин эрдэм-шэнжэлэлгын институдай хүдэлмэрилэгшэд эндэ үнгэргэгдэһэн пресс-конференци дээрэ мэдүүлээ.

Чернобыльдо авариин болоһоной һүүлээр шэнжэлгэнүүдээ хэжэ эхилээ һэмди гэжэ институдай хүдэлмэрилэгшэ Л. Варга хэлэнэ. Энэ нээлтэ эрдэм ухаанда эрид эрьелтын үе саг боложо, эрдэмтэдэй һанал бодолые тад ондоо шэнэ шэглэл тээшэ дабшуулха байна.

МАНТАН АВТОМОБИЛЬ

Б..лхэй дээрэхи энэ эгээл ута автобус ажалай үдэрэй дүүрэжэ байха үедэ Лионой үйлсэ гудамжануудые дүүргэһэн бишыхан автомобильнуудай хажууда абарга томоор үзэгдэнэ.

24 метр утатай «могой» хадаа «Рено» компаниин шэнэ бүтээл болоно. 200 гаран хүн түрисэлдэн түлхисэлдэнгүйгөөр энэ «Мегабуста» һууха аргатай.

Олон тоото автомобильнуудай ябажа байһан Франциин харгы замуудаар автобусой һаадгүйгөөр гаргахын тула зохеон бүтээгшэд тэрэнэй салониие гурбан хуби болгожо хубаарилаа. Иимэ байгууламжань эгээл нариихан үйлсэ гудамжануудаар һаадгүйгөөр ябаха арга олгоно.

ЕХЭ ТОРТ

110 шубуун дэн тааруулан табихаар мантан томо, юрэ бусын торт бэлдэхын тула кондитернууд ухаагаа ехээр гүйлгэхэ ушартай болобо. Юуб гэбэл, 1934 ондо пенсидэ гараһан Франциин эгээл үндэр наһатайшуулай нэгэн Анри Периньон түрэһөөр 110 жэлэйнгээ ойе октябриин 14-дэ тэмдэглэһэн байгаа бшуу.

Үндэр наһатын бэе ямаршье гүй һайн гэжэ врачнууд тоолоно. Тэрэ хэзээдэшье урмаа хухардаггүй, зоригоо моходоггүй юм. Хэды үндэр наһатай болобошье, хододоо хүхижэ, шогложо ябадаг. Эдеэндэ һайн, һүниин тэг дунда бодожо, үндэгэ шанажа үгэхыень кружка пиво асархыень гүйхадаашье һаатадаггүй.

ШЭНЭ АРГА

Японой эрдэмтэд лазерай туһаламжаар дүрэжэ шалзаһые эмшэлхэ шэнэ арга зохеобо. Галей вюулда дайрагдаһан хүнэй арһые скальпеляар бэшэ, харин лазерай туяа гэрэлээр зайсуулдаг юм. Энэ арга ехээр дүрэһэн хүнэй шуһанай хорлогдохо ушарые бага болгохо байха гэжэ хүлеэгдэнэ.

НОМГОН ДАЛАЙЕ ГАТАЛБА

Англичанин Ричард Брансон болон швед Пер Линдстранд агаарай шаарта һуужа, Номгон далайе гаталхые хараална. Хэрбээ сагай уларилай таарамжатай байгаа һаань, тэдэнэр энэ неделиин һүүл багта Японой Кюсю аралай Мияконодзио хотоһоо дэгдэжэ, дүрбэн үдэрэй туршада ниидэхэдээ, 10 мянган километр гаталжа, США-гай Калифорни штадта бууха байна.

МУЗЕЙДЭ ТАБИГДАБА

Хитадай эгээл үзэсхэлэн һайхан нютагуудай нэгэн болохо Сучжоу хотодо нээгдэһэн музейдэ 2000 гаран эртэ урдын хашарһа мүнгэн, яһан, бронзо, алтан ба торгоншье мүнгэнэй тэмдэгүүд табигдаһан байгаа. Эрдэмтэдэй, археологуудай эршэмтэй хүдэлмэриин ашаар тэрэ байгуулагдаа.

ЭГЭЭЛ ТОМО ТАРХААН

Нью-Йоркын эгээл нэрэ хүндэ ехэтэй клубуудай нэгэн тон мантан томо тархаануудые элирүүлгын юрэ бусын уласхоорондын конкурс үнгэргэһэн байгаа. Бруклин штадай нэрэгүй тархаан дэлхэйн чемпионой нэрэ зэргэдэ хүртэхын түлөө табигдаһан бусадай дундаһаа һураггүй томо байһаараа шалгаржа, энэ уласхоорондын конкурсдо илалта түйлаба.

Судьянарай хэрэглэһэн тодо нариин электронно приборой харуулһанай еһоор, энэ мантан томо тархаанай утань 4,7 сантиметр болоо. Флорида штадай Майами, Техас штадай Плено хотонуудһаа эльгээгдэһэн тархаанууд хоёрдохи, гурбадахи һууринуудые эзэлһэн байгаа.

Илажа гараһан тархаанай эзэн мянган доллар шан абахаһаа гадна, тархаануудые хюдаха шэнгэн бодосуудые бүхы наһан соогоо түлөөһэгүйгөөр хэрэглэхэ эрхэдэ хүртэһэн байха юм.

(ТАСС).

ТАСС-ай фотохронико.

Япон экономическа шэди гээшэмнай юун бэ? Энээн тухай хөөрэжэ үгыт гэжэ аудиторидо суглараһан хүнүүд намһаа ходо асуудаг. Дайнай һүүлээр хэды хүшэр зам гаталбашье, еһотойл эди шэди, экономическа ехэ түйлалтануудые харуулжа шадаа. Мүнөө энэ орон түйлаһан амжалтаараа һанаагаа амарангүйгөөр хүгжэлтын замаар батаар дабшажа ябана. Эндэ ямар нюуса бии гээшэб?

Япон ороной экономическа түйлалтануудые ойлгохын тула 1945 оной сентябрь һарада бусаябди. Эндэ һая Япон ошоод ерэһэн Михаил Жванецкий иимэ гайхалтай хурса үгэнүүдые хэлээ: «Японтон дайнда хэндэ диилдэхэ байһанаа һайн мэдээ. Холбоото Штадуудта гэжэ тэмдэглээбди».

Япон орон Холбоото Штадуудтай дайнда диилдэбэ. Теэд саашаа юун болооб гэжэ хараад үзэе. Американ сэрэг Япон руу орожо, эзэмдэлгын гурим тогтообо. Гэбэшье энэмнай нюдэ далдалһан ушар байгаа. Юуб гэхэдэ, засаг генерал Макартурай штабта дамжуулагдажа, ехэл һонирхолтой үйлэ хэрэгүүд эхилшоо бэлэй. Генерал Макартура тиимэ бэрхэ полководец бэшэшье һаа, шуран солбон администратор байһанаа харуулаа. Ингэжэ тэрэ өөрынгөө штабта түрүү американ японоведүүдые урижа, тусхай таһаг байгуулба. Тусхай таһагта хүдэлхэ эдэ хүнүүд хэд һэн бэ? Университедэй кафедрануудта хүдэлжэ байһан залуу эрдэмтэд байгаа. Япон орондо демократиие хүгжөөн байгуулха гэһэн хүсэл бодолтой эдэ хүнүүд урдаа табиһан зорилгоео тэрэ дары бэелүүлхэ гэжэ шармайшоо һэн...

1945 оной октябриин 10-да гэдэнэр япон парламентда реформонуудай түрүүшын пакет дурадхаба. Хүдэлмэришэн анги тухай, коллективнэ хэлсээнүүдэй политика тухай, профсоюзуудые хаа хаанагүй байгуулха тухай, забастовконуудые хэхэ эрхэнүүд тухай нэгэдэхи пакет соо хэлэгдээ. Гүрэнние һүмэ церковьһээ амяаран болгохо тухай, һургуули һургуулинуудта реформо хэхэ тухай хоёрдохи пакет соо заагдана. Эрэгтэйшүүл болон эхэнэрнүүдтэ эдли эрхэнүүдые олгохо тухай гурбадахи пакет соо хэлэгдээ. Хоёрдохи пакет соо удаадахи бүхы реформонууд оруулагдана: бүхы политическэ партинуудта эдли эрхэнүүдые олголго (18 жэлэй түрмэ соо коммунистнууд түрүүшынхеэ түрмэһөө табигдаа), удаань газарай реформо бэелүүлгэ. Бүхы газар гурбан гектар газарлэ бүхэндэ гүрбан гектар газар ... даалгаха. Экономическа реформо нэгэн бо... шухала зорилгонуудай нэгэн болоно. Тэрэниие бэелүүлхын тула...

бүхы хүнүүдтэ эдли эрхэнүү... олгохо...

— Теэд США энээндэ ямар... баатай юм?

— О-о. Энэмнайл ехэ һ... холтой... Минии һанахада, ... хоёр шалтагаан бии. Японт... илаашье һаа, Холбоото Шт... тэрээнһээ айһаар зандаа б... Корейдэ боложо байһан ... Япон ороной экономическа... жэлтэдэ ехээр нүлөөлөө. ... юуб гэхэдэ, японтон амер... техникые зэһэбэрилдэг б... бшуу...

Тиихэдэ үшөө демократи... үүргэ дүүргээ. Япон Конст... американ эзэрхэлгын с... штабта англи хэлэн дээрэ б... дэһэн гэжэ хэлээбди. Энэ ... титуци дотор хэды һонирхо... хоморой шухаг статьянууд ... лагданаб! Жэшээлбэл, арми ... жа, дай үүдхэхэ ябадалда ... табиха. Цензурые болюулха. ... хэй дээрэ хаанашье иимэ... статьянуудтай Конституци б... гүй!

— Харин бидэ өөһэдынгөө ... ституциие ямаршье ороны... Конституцинуудһаа эгээн эр... жэшээтэ гэжэ нэрлэдэг ба... бди...

— Эдэ бүгэдэнние мэдэхэ ... хада хэды туһатайб...

Хоёрдохи шалтагаан гэ... Япон ороной Конституци зо... һон дээрэ дурсагдагша залуу ... нүүдэй политическэ болбсор... гой, холуур шэртэн хараһан ү... бодол ехэ үүргэ дүүргэ... залуу хүнүүд урдаа табиһан ... рилгоео дүүргэхэ гэжэ бүхы ... далаараа эрмэлзээ.

Тэдэнэй хуби заяагаар һон... хоһон байнаб. 1937 ондо ор... японоведүүд буудагдаһан ба... Америкэдэшье маккарситедүүд... үедэ иимэ хүнүүдые түрмэдэ ... гаа, буудажа алаа...

— Японтон Карл Маркс... һургаалые маанадһаа үлүүгээ... шудаланхай гэжэ зүб хөөрэлдэ... гү?

— Ганса Марксые шудаа... бэшэ ааб даа. Бидэ хүнэй ар... боломжо, хүсэ шадал, ухаан бо... дол тухай дэлхэй дээрэ хөөрэлд... жэ эхилһэн һүүлшын орон боло... нобди. Харин японтон энээ ... хай бултанһаа түрүүн хэлэһэн ... рээндэ гол анхараала хандуу... байна. Техникын орео болохо б... ри хүншье хубилха гэжэ ... тон һайнаар ойлгоо бшуу. Хү... эрхим һайнаар, айхабтар орол... сотойгоор хүдэлхын тула бүх... эрхэ байдал олгохо хэрэгтэй ... японтон тоолодог.

1983 оной статистикаһаа ... баримта хараад үзэе: «Ниссан» гэжэ фирмын конвейерта ... 42 ... хүдэлмэриин һуури...

...ОРОН ТУХАЙ

...дээжэ японист, СССР-эй Гостелерадиогой мэдээжэ комментатор, бэлигтэй публицист юм. ...шагшадиай эдэ олон нэрлэлгэнүүдгүйгөөршье hайн мэдэхэ байха.

...бар hунгалтын урда тээхи тэмсэлдэ «илажа» шадаагүй. Теэд эндэ Цветов зэмэтэй бэшэ гэжэ хэ... ...рэ бүхы юумэ гартаа баряад байдаг аппарадай түлөөлэгшэ диилэжэ гараа. Теэд мүнөө энээн...

...зургаадахи статья бо-... асуудалнуудые шиидхэхэеэ зүрхэ алдадаггүй, ...нгүйгөөр хэлэдэг, орео асуудалнуудые шиидхэхэеэ зүрхэ алдадаггүй, зургаадахи статья бо-... ...анаатай, hүбэлгэн хурса ухаан бодолтой хүн гэжэ Цветов тухай хөөрэлдэдэг. Комсомолой дээдэ... ...и пресс-конференци дээрэ hанаагаа зобооhон асуудалнууд тушаа тогтоhон байна. «Хубилган... ...эhэн асуудалда тэрэ тоб байса имэ харюу үгөө: «Гүнзэгы бодомжо, hонор хурса ухаан бодол, ...эдэмни гайхана гүт! Имэ бодомжотой хүндэ найдалтай, этигэлтэй гү! Имэрхүүгээр hэжэг-... ...байгаа еhотой гэжэ hанагдана.

...бодомжолдог публицистые, мэдээжэ комментаторые анхаралтайгаар шагнаад туршахыеткай ...табихамни... Шагнагты...

...Япон экономическа шэди гээ-...эмнай юун бэ? Энээн тухай хөө-...жэ үгыт гэжэ аудиторидо суг-...рhан хүнүүд намhаа ходо асуу-...г. Дайнай hүүлээр хэды хүшэр ...м гаталбашье, еhотойл эди шэ-...и, экономическа ехэ туйлалта-...үдые харуулжа шадаа. Мүнөө ...э орон туйлаhан амжалтаараа ...анаагаа амарангүйгөөр хүгжэл-...ын замаар батаар дабшажа ...бана. Эндэ ямар нюуса бии гээ-...эб?

Япон ороной экономическа туй-...алтануудые ойлгохын тула 1945 ...ной сентябрь hарада бусаябди. ...ндэ hая Япон ошоод ерэhэн ...Михаил Жванецкий имэ гайхал-...ай хурса үгэнүүдые хэлээ: «Япон-...он дайнда хэндэ диилдэхэ бай-...анаа hайн мэдээ. Холбоото Шта-...уудта гэжэ тэмдэглээбди».

Япон орон Холбоото Штадууд-...ай дайнда диилдэбэ. Теэд саа-...шаа юун болооб гэжэ хараад ...ээе. Американ сэрэг Япон руу ...орожо, эзэмдэлгын гурим тогтоо-...бо. Гэбэшье эхэмнай нюдэ дал-...далhан ушар байгаа. Юуб гэхэдэ, ...засаг генерал Макартурай штабта ...дамжуулагдажа, ехэл hонирхолтой ...үйлэ хэрэгүүд эхилшоо бэлэй. Генерал Макартура тиимэ бэрхэ полководец бэшэшье hаа, шуран солбон администратор байhанаа харуулаа. Иигэжэ тэрэ өөрынгөө штабта түрүү американ японо-ведүүдые урижа, тусхай таhаг байгуулба. Тусхай таhагта хү-дэлхэ эдэ хүнүүд хэд hэн бэ? Университедэй кафедрануудта худэлжэ байhан залуу эрдэмтэд байгаа. Япон орондо демократиие хүгжөөн байгуулха гэhэн хүсэл бодолтой эдэ хүнүүд урдаа таби-hан зорилгоо тэрэ дары бэелүүл-хэ гэжэ шармайшоо hэн...

1945 оной октябриин 10-да тэ-...дэнэр япон парламентда рефор-монуудай түрүүшын пакет ду-радхаба. Хүдэлмэришэн анги ту-хай, коллективнэ хэлсээнүүдэй по-литика тухай, профсоюзуудые хаа хаанагүй байгуулха тухай, за-бастовконуудые хэхэ эрхэнүүд ту-хай нэгэдэхи пакет соо хэлэгдээ. Гүрэниие hүмэ церковьhээ амяа-ран болгохо тухай, hургуули hу-дарнуудта реформо хэхэ тухай хоердохи пакет соо заагдана. Эрэгтэйшүүл болон эхэнэрнүүд-тэ адли эрхэнүүдые олгохо тухай гурбадахи пакет соо хэлэгдээ. Хоердохи пакет соо удаадахи реформонууд оруулагдана: бүхы политическэ партинуудта адли эр-хэнүүдые олголго (18 жэлэй тур-ша соо коммунистнууд түрүүшын-хээ түрмэhөө табигдаа), удаань газарай реформо бэелүүлгэ. Бү-лэ бүхэндэ гурбан гектар газар даалгаха. Экономическа реформо шухала зорилгонуудай нэгэн бо-лоно. Тэрэниие бэелүүлхын тула бүхы хүнүүдтэ адли эрхэнүүдые олгохо...

— Теэд США энээндэ ямар ха-баатай юм?

— О-о. Энэмнайл ехэ hонир-холтой... Минии hанахада, эндэ хоер шалтагаан бии. Японтониие илаашье hаа, Холбоото Штадууд тэрээнhээ айhаар зандаа байгаа. Корейдэ боложо байhан дайн Япон ороной экономическа хүг-жэлтэдэ ехээр нүлөөлөө. Ушар юуб гэхэдэ, японтон американ техникые заhабарилдаг байгаа бшуу...

Тиихэдэ үшөө демократи онсо үүргэ дүүргээ. Япон Конституци американ эзэрхэлгын сэрэгэй штабта англи хэлэн дээрэ бэшэг-дэhэн гэжэ хэлээбди. Энэ Конс-титуци дотор хэды hонирхолтой, хоморой шухаг статьянууд оруу-лагданаб! Жэшээлбэл, арми бари-жа, дай үүдхэхэ ябадалда эсэс табиха. Цензурые болюулха. Дэл-хэй дээрэ хаанашье имэрхүү статьянуудтай Конституци байха-гүй!

— Харин бидэ өөhэдынгөө Кон-ституциие ямаршье оронуудай Конституцинуудhаа эгээн эрхим, жэшээтэ гэжэ нэрлэдэг байгаа-бди...

— Эдэ бүгэдэниие мэдэжэ бай-хада хэды туhатайб...

Хоердохи шалтагаан гэхэдэ, Япон ороной Конституци зохео-hон дээрэ дурсагдагша залуу хү-нүүдэй политическэ болбосорол-ой, холуур шэртэн хараhан ухаан бодол ехэ үүргэ дүүргээ. Эдэ залуу хүнүүд урдаа табиhан зо-рилгоо дүүргэхэ гэжэ бүхы ша-далаараа эрмэлзээ.

Тэдэнэй хуби заяагаар hонир-хоhон байнаб. 1937 ондо ород японоведүүд буудагдаhан байна. Америкэдэшье маккарситедүүдэй үедэ имэ хүнүүдые түрмэдэ хаа-гаа, буудажа алаа...

— Японтон Карл Марксын hургаалые маанадhаа үлүүгээр шудаланхай гэжэ зүб хөөрэлдэдэг гү?

— Ганса Марксые шудалhан бэшэ ааб даа. Бидэ хүнэй арга боломжо, хүсэ шадал, ухаан бо-дол тухай дэлхэй дээрэ хөөрэлдэ-жэ эхилhэн hүүлшын орон боло-нобди. Харин японтон энээн ту-хай бултанhаа түрүүн хэлэhэн, тэ-рээндэ гол анхаралаа хандуулhан байна. Техникын орео болохо бү-ри хүншье хубилха гэжэ тэдэнэр тон hайнаар ойлгоо бшуу. Хүнэй эрхим hайнаар, айхабтар оролдо-сотойгоор хүдэлхын тула бүхы эрхэ байдал олгохо хэрэгтэй гэжэ японтон тоолодог.

1983 оной статистикаhаа хоер баримта хараад үзэе: «Ниссан» гэжэ фирмын конвейертэ нэгэ хүдэлмэриин hуури 42 мянган долларто болоно. Американ «Дже-нерал моторс» гэжэ конвейертэ 12 мянган долларто хүрэнэ. Ямар илгаатайб гэжэ бодоод үзэгты... Хүндэ анхархада, тэрээндэ бүхы hайн байдал олгоходо, бүхы ша-далаараа оролдон ажаллана бшуу. Бидэ дэлхэйн дэлгүүртэ га-раха гэжэ мүнөө бүхы шадалаа-раа оролдонобди. Иигэжэ шэнэ техникэ, технологи шудалха гэжэ шармайхаш. Харин японтон соц-быт болон hуралсалда, кадрнуу-дые хүмүүжүүлгэдэ гол анхаралаа хандуулна...

Японтон совет хүнүүдтэл адли элдэб янзын урья лозунгнуудта угаа дуратай. «Ниссан» гэжэ фир-мын предприятида Александр Николаевич Яковлевые үдэшэхэеэ ошоо hэмби. Тэндэ үлгөөтэй бай-hан лозунг харахадаа, бэеэ ба-рижа шадангүйгөөр энеэжэрхи-бэб. Харин оронуудтай харил-саанай Министерствын хүдэлмэри-лэгшэ юунэйшье боложо байhые ойлгожо ядаhандаа мэгдээд абаа. «Кадрнууд бүхы юумэ шиидхэдэг» гэжэ тэрэ лозунг дээрэ бэшээтэй байгаа. Теэд эндэтнай гайхалтай юумэн үгыл, предприяти гээшэ-эмнай кадрнууд лэ ха юм гэжэ министерствын хүдэлмэрилэгшэ хэлээ hэн. Үнэхөөрөөшье эндэ энеэдэтэй юумэн үгы байгаа.

— Владимир Яковлевич, та япон менеджмент тухай хэлээ hэнтэ. Энэмнай юун гээшэб?

— Япон экономическа эди шэ-ди тайлбарилха үшөө нэгэ түл-хюур болоно гэжэ тэрээн тухай хэлээбди. Япон орондо хэншье хэндэшье захирдаггүй. Минис-терствэ зууршалга үгөөд лэ он-доо ажалда ходо оролсожо, за-хиржа, зонхилжо байдаггүй зан-шалтай. Ори ганса министерствэ бүхы промышленностиие хүтэл-бэрилнэ гээшэ гү? Иигэжэ хүн бүхэн hонирходог, гайхадаг бай-ха юм. Худалдаа наймаанай бо-лон промышленностиин министер-ствэ гэжэ тэрэниие нэрлэдэг. Хү-нэй наhан, ажалай стаж, бүлын байдал, хаана ажаhуулга гэхэ мэ-тэ салин хүлhэ түлэхэ үедэ хараа-да абтадаг байха юм. Манай орондо имэ бэшэ. Хүдэлмэриhөө hамшаха, гурим эбдэхэ, ажалдаа ама халамгайгаар ерэхэ ябадал-нууд Японд нэгэшье дайралда-даггүй. Япон орондо «японецой теори» гэhэн бүхэли наука бии. Энэмнай ямаршье хүнэй атаар-хахаар наука юм. Ганса өөрыгөө тойруулангүйгөөр бүхы коллек-тивэй түлөө, тэрэнэй нэрэ хүн-дын түлөө оролдохо гээшэ гол еhо дүрим болодог. Теори шудал-hан хүнүүд коллективтэ ниилэн орохо эрхэтэй. Бусад хүнүүдтэй үгэеэ ойлголсожо шадаха, бүхы шүнал абьяасаа ажалдаа зорюул-ха гээшэ коллективэй гэшүүн бү-хэнэй гол уялга. «Тойота», «Сони», «Мацусита денки» гэжэ фирмэ-нүүдтэ физическэ бэлэдхэлтэй, зан абариин хатуужал гараhан, хэлэ hайн мэдэхэ хүнүүд тусхай шалгалта гараhанайнгаа удаа аб-тадаг. Кадровигууд-менеджернүүд шалгалтануудые абадаг, туршалгын болзор олгодог. Имэ хүнүүдгүй-гөөр фирмэ эрхим hайн ажалша-даар бүридхэгдэхэгүй. hайнаар ажаллаhан хүнүүдэй салин хүлhэ-ниин ьшье үндэр ехэ байдаг...

Жэшээлбэл, 5 мянган ажалшад-тай телевизионно завод өөрын масоелой, спортын байшантай. Ма-най «Олимпийский» гэжэ спор-тын байшанhаа дутахагүй байшан гэжэ тэмдэглээбди. Хүдэлмэриин недели табан үдэрэй туршада үргэлжэлнэ, заводой столовонууд манай валютна баарнуудhаа нэгэ-шье дутахагүй... Фирмэнүүд мэ-нэ-мэнэ болоод лэ элдэб янзын hайндэрнүүдые эмхидхэжэ, ажал-шадайнгаа бүлэнүүдые уридаг. Имэ hайндэрнүүдтэ хүнүүд нэгэ-дэдэг, эбтэй болодог, бэе бэеэ ойлголсожо hурадаг гэжэ тооло-дог байха юм. Үглөөнэй 7 саг 40 минутада хүдэлмэришэд цехтээ ерэжэ, зарядка хээд, предприя-тиин гимн шагнаhанайнгаа удаа фирмынгээ Моральна кодекс дабтадаг, тиигээд 5 минутын тур-шада цехэй начальнигай элидхэл шагнадаг... Тиигээд лэ забда за-лигүй ажал эхилшэхэ...

Японецууд жэлэй туршада хоер зуугаад час хүдэлдэг гэжэ буруу хөөрэлдэдэг. Японец шэнгеэр унаhан малгайгаа абангүйгөөр эртэ үглөөнhөө харанхы үдэшэ-лэн болотор хүдэлнэш гэhэн үгэ-нүүдые дуулаhан байгаа еhотойт. Теэд бодото дээрээ имэ бэшэ ха юм. Хүн бүхэн хэhэн ажалайнгаа хэмжээгээр салин хүлhэ абадаг. Имээр ажаллажа hураа hаа, манайшье ороной хүнүүд үндэр амжалтануудые туйлахал.

Кадровик-менеджернүүд кол-лективэй эгээн хүндэтэй хүнүүд болодог. Кадрнуудые тааруулан табиха, тэдэниие ударидаха, хэ-hэн ажалайнь хэмжээгээр мүнгэ түлэхэ гэхэ мэтэ менеджернүүдэй уялга болодог.

Хүмүүжүүлгын теори бодото дээрээ бэелүүлжэ шадаhан орон гэхэдэ Япон лэ болоно. Нэгэ имэ hонирхолтой ушар hанаанда ороодхино. Тогтошоhон жэлнүүд-тэ hэн ха... Нэгэтэ ВДНХ-да оро-жо, «Түрүү үүсхэлнүүд» гэhэн павильоной ямараар шэмэглэгдэ-hэниие hонирхон харабаб.

Хэр олон зон энэ павильониие харааб гэжэ тэндэхи ажалшанhаа асуухадамни, бултанhаа түрүүн японецууд хараа hэн гэжэ хэлэ-бэ... Хэдэн жэл үнгэрhэн хойно «Мацусита денки» гэжэ фирмын нэгэ хүдэлмэришэнэй комбинезо-ной энгэрэй хармаан соо фирмын моральна кодекс харахадаа, тэ-рэниие нь эрижэ уншабаб. Совет hургуулинуудай шабинарай яма-раар бэеэ абаад ябаха тухай дү-рим тэрээн соонь бэшэгдэнхэй байгаа hэн...

— Хубилган шэнэдхэлгэдэ ямар түбэг бэрхэшээлнүүдые та хара-набта?

— Партийна бюрократи, албан хойрог ябадал, 6-дахи статьяшье аюул ушаруулхагүй гэжэ hанагда-на. Хүдэлмэришэн ангил ямаршье үедэ, ямаршье жэлнүүдтэ гол хү-сэн байха бшуу. Хүдэлмэришэн анги бүхы юумэ шиидхэжэ ша-даха. Япон ороной хүдэлмэришэд-тэл адляар хүдэлжэ hураа hаа, хэды ехэ амжалтануудые туйлаха байнабибди... Дураа гутабал прави-тельстваяашье унагаажирхихал... Ленинградта, Лужникидэ болоhон митингнүүдые hанаад үзэгты. Ур-ма зоригойнгоо хухархада, арга шадалайнгаа барагдахада, хүн гээшэ абяа гарангүй байжа ша-дадаггүй гэжэ мартажа болохо-гүй.

Япон дүшөөд жэлэй туршада туйлай ехэ амжалтануудта ерэжэ шадаа. Харин манай орон эды олон жэлнүүд соо ямар дүнгүү-дые туйлааб? Энээндэ харюусаад-шье яахамнайб даа. Мүнөө ямар байдалда ажаhууhанаа мэдэнэ ха юмбибди.

Эрхим hайнаар ажаhуудаг бо-лохын тула ямар хэмжээнүүдые абаха хэрэгтэйб? Хэээ хэээнэй-хиhээ эршэтэйгээр ажаллаха хэ-рэгтэй гэжэ хүн бүхэн ойлгоно. Гэбэшье...

— Япон орондо манай совет хүнүүд тухай юун гэжэ хөөрэлдэ-дэг бэ?

— Япон орондо үнэн зүрхэн-hөө дуратайб гэжэ эгээн түрүүн тэмдэглэхэ байнаб. Японецууд энэрхы hайхан сэдьхэлтэй хүнүүд юм... Би энэ орондо арбан хоер жэлэй туршада хүдэлжэ байнаб. Теэд эды олон жэлнүүд соо нэ-гэшье японец намда хэрээгы үгэ-тэйгөөр хандажа үзөөгүй юм. Япон орондо хэды олон хани нү-хэдтэй болонхойбиб! Өөрынгөө орон тухай иигэжэ хэлэхэ арга-гүйб... «Ямар бэ нэгэ классова юумэ буулгыш» гэhэн даабари Центральна телевидениhээ абаха-даа, хани нүхэдтөө хандахаш... Ямаршье сагта тэдэнэр туhалаад лэ байха...

Капитализм болон социализм тухай ямар hанамжатайбта гэжэ социологуудай профсоюзай гэ-шүүдhээ асуухадань, иигэжэ ха-рюусаhан гэхэ: «Капитализм гээ-шэ ажалгүйдэлгэ, бэедээ найдал-гүй байлга, харин социализм тад ондоо байдалтай». Японецуудай ямар үзэл сурталтай, ямар болбо-соролтой байhаниие эндэhээ ойл-гожо абанабди. Бүхы юумэ тон hайнаар бодожо үзэдэг, хурса hонор ухаан бодолтой хүнүүд лэ имэ харюу үгэхэ бшуу.

— Владимир Яковлевич, хэб-лэл тухай хуули бүгэдэнэй зүб-шэн хэлсэлгэдэ табигдаба. Тэрээн тухай юун гэжэ хэлэхэ байнабта? Япон хэблэлэй эрхэнүүд тухай нэгэ хэды үгөөр хөөрэжэ үгыт.

— Хэблэл тухай хуулиин про-ектын хоер найруулгатай бүри урид танилсаа hэм. Аппарад хэб-лэлые мэдэлдээ абаха, дараха гэhэн зорилго урдаа табиhан шэн-геэр үзэгдөө. Иигэжэ буруушье hанажа болооб. Буруу hаамни, хүлисэнэ бэээт.

Япон ороной хэблэл ямар бэ гэжэ асуунат... Хэрбээ ехэ мүнгэ-тэй hаа, лицензи болон хэблэг-шэдые, өөрынгөө газетые худал-дажа абахадатнай болохо. Гансал Конституциин статьянууд эбдэг-дэхэ еhогүй. Хэрбээ ямар нэгэ статья хазагайруулаа hаатнай, парламент танай хэрэгээр айхаб-тар анхаралтайгаар hонирхохо. Харин ТВ тухай хэлэхэ болоо hаа... Хэлхээ холбооной минис-терствын зүбшөөлгүйгөөр эфир-тэ гарахын аргагүй юм. Япон орондо журналистнуудай өөhэ-дын союз бии. Порнографи хо-риултай гэжэ хэлэхэ хэрэгтэй. Хүйhэнhөө доошо нюсэгэн бэе телевиденеэр харуулжа болохо-гүй. Энэ дүрим эбдэбэл, сүүд-лүүлхэш... Нэгэ имэ шууяан бү-хы орон дотор суурхан тараа hэн. Нэгэ телесюжет соогоо оператор hүниин «байшан» сооhоо сценэ буулгахадаа, нюсэгэн эхэнэрые харуулжархиhан байгаа. Тэрэ эхэ-нэр сүүдтэ мэдүүлгэ үгэжэ, ехэ шууяан болобо. Имэ сценэ ойл-гомторгүйгөөр буулгажархиhан оператор, мүн фирмын прези-дент телекамерын урда зогсо-жо, бүхы нациhаа хүлисэл гуйха баатай болоо. Харин оператор ажалhаа гаргагдаа hааб даа.

Хэблэл бүхэн, телефирмэ бү-хэн өөhэдын политическэ шэглэл-тэй, программатай байдаг. Хэн-hээшье дулдыдадаггүй, гансал бэеэ дааhан газетэнүүд болон ТВ Япон орондо үгы юм.

— Олон партийна системэ ма-най орондо хэрэгтэй гү?

— Хэрэгтэй гэжэ hананаб. Ре-гионууд хоорондын бүлэгүүдэй нэгэдэжэ, урдаа табиhан зорил-гоо дүүргэхэ гэжэ оролдобол, хубилган шэнэдхэлгэ амжалтатай-гаар бэелүүлэгдэхэ.

...Аппарат юундэ hунгалтануудта илажа шадаагүйб! Политиче-скэ тэмсэл ябуулжа шадахагүй байhанаа харуулаа гэжэ hанагда-на. Жэшээ дурдаха болоо hаа, нилээд олон байха. Хоер нацио-нальна герой Андрей Дмитрие-вич Сахаров болон Борис Нико-лаевич Ельциниие абаад үзэе. Са-харовай урда толгойгоо дохиноб, тэрэниие үнэн зүрхэнhөө хүндэл-нэб. Харин Ельцинhээ олон асуу-далнуудые hураха дуран хүрэнэ... XIX партийна конференци дээрэ Е. К. Лигачев зал соо hүүгшэдтэ хандангүйгөөр Борис Николаеви-чые телекамерада дуудажа, бүхы үнэн сэхээ хэлэхыень зүбшөөхэ еhотой байгаа. hунгалтануудай шэнэ тур эхилхэнь. Округой суг-лаануудые болюулhандань бүхы хүнүүд баярлана байха. Люблен-скэ округой hунгалтын «нааданууд-дые» hанахадаа, жэхыдэhэ хүрэ-хөөр байдаг. Имэ ушарнууд бү болоhой гэжэ хүсэгдэнэ.

— Владимир Яковлевич, М. С Горбачевой Япон ошохын урда тээ хойто зүгэй газар тухай асуу-дал дахяад хурсаар табигдаха байха! Энээн тушаа юун гэжэ hанаха байнабта?

— Япон Курилиин дүрбэн ол-тирог манай газар гэжэ буляал-дадаг. Манай газар гэжэ Совет орон хэлэхэ... Теэд хэнэйнь зүб байhые мүнөө мэдэхын аргагүй гэжэ hанаха байнаб. Айхабтар болгоомжотойгоор шиидхэхэ асуудал мүн. Дайнай hүүлээрхи байдал хараада абтаха еhотой. Карл XII нэгэ үедэ Полтава хү-рэтэр ошоhон гэебди. Тиихэдээ шведүүд Украиные манай газар гэжэ буляалдаха болоно гү...

Мальтын hүүлээр ехэхэн хуби-лалтанууд болохо байха гэжэ найданаб. Хоер талын хүсөөр эдэ олтирогуудай экономическа бай-далые hайжаруулхада болохо гэ-жэ хэлэбэл, буруу бэшэ. Теэд мү-нөө ямаршье үндэhэ баримтагүй-гөөр бодомжолоод яахамнайб даа. Михаил Сергеевич Япон ошо-ходоо хөөрэлдэхэ бээз...

— Кашпировскида ямараар хан-дадагбта?

— Япон орон Александр Нико-лаевич Яковлевые үдэшэжэ ошоо hэм гэжэ энээнэй урда тээ хэлээ hэмби. Тэрэ ошоходоо үшөө япон телевидениидэ валютаар Анатолий Михайлович Кашпировскиин се-анснуудтай видеобэшэлгэнүүдые үгэхэ еhотой байгааб. Япон «хү-леэсүүдтэ» тэрэниие дурадхахада-мни, «Эгээн hонирхолтой» гэhэн телерубрикадал гаргажа шадаха-бди гэжэ хэлээ hэн. Гиннесэй рекорднуудай туйлалтануудые харуулhан телевизионно шоу гэ-жэ энэ телерубрика тухай хэлэ-мээр. Тиихэдээ японецууд имэ сеанснуудаар балай hонирходог-гүй болоно бшуу...

И. ПОЛНИКОВА
бэшэжэ абаба.

Хубилалтануудай замаар

БОНН. Советскэ Союзай бэе-лүүлжэ байhан хубилалтануу-дай хараа шэглэл, шэнэ поли-тическэ бодомжо Европодо гүнзэгы ехэ хубилалтануудые хэхэ харгы нээгээ гэжэ ФРГ-гэй канцлер Гельмут Коль мэ-дүүлбэ. Европо түбиин ерээ-дүйн байшантай үндэhэ hуурииe мүнөө энэ түбидэ табихын ту-ла ехэ юумэн хэгдэжэ байна гэжэ тэрэ «Хандельсблат» га-зетэдэ толилогдоhон интер-вью соогоо тэмдэглээ. Энэ үндэhэ hууриин бата бэхи бай-хын түлөө архитекторнүүд ба барилгашад эндэ ажаhуудаг бүхы хүнүүдэй аша туhые гүй-сэд хараада абаха еhотой.

М. С. Горбачевой албанай хэрэгээр ФРГ-дэ ерээд байха үедэ, баталагдан абтаhан хам-тын мэдүүлгэ соо Европодохи ерээдүйн байшангай гол үндэ-hэ hуури найруулагдаhан бай-гаа гэжэ канцлер hануулба. Гүрэн бүхэнэй бүтэн бүрин байлгые, аюулгүй байдалые хангаха, ниитын-политическэ байгуулалтые эрхэ сүлөөтэй-гөөр шэлэхэ, уласхоорондын эрхэнүүдэй гол еhонуудые хүн-дэлхэ гээшэ нэн түрүүн энээн-дэ хабаатай байна.

hүүлэй жэлнүүдтэ болоhон хубилалтанууд баруун ба зүүн оронуудай хоорондохи харил-саае hайжаруулха, этигэл най-далые бэхижүүлхэ арга олго-бо гэжэ Г. Коль тэмдэглээ. Буу зэбсэгүүдые хуряаха талаар туйлагдаhан ехэ амжалтанууд, Мальтада болоhон түүхэтэ уул-залга Холбоото Штадуудай бо-лон Советскэ Союзай хоорон-дохи бүтэмжэтэй hайн харил-саанай толотомо гэршэ жэ-шээ болоно. Буу зэбсэгүүдые хуряалгын ба зэбсэг хэрэгсэл-нүүдые хиналтын хэрэгэй по-литическэ хүгжэлтэhөө гээг-дэхэгүйе туйлаха гээшэ тон шухала удха шанартай байна.

(ТАСС).

Угай бэшэгэй ула мүрөөр

ХОРИИН ЗОН ТУХАЙ

ҮНГЭРҺЭН түүхээр һонирходог ябадал һүүлэй үедэ буряад арадай дунда дэлгэрээ. Сэхыень хэлэбэл, хубилган шэнэдхэлгын эхилһээр, ямаршье яһатанай дунда ниитэ һонирхол һүжэржэ: «Хэд гээшэбибди? Хаанаһаа уг изагууртай зон гээшэбибди?» — гэжэ өөһэдөө өөһэдһөө асуудаг, эдэ асуудалнуудта харюу бэдэрдэг болоо гээшэ ааб даа.

Бусад монголшуудтай дүтэ оршодог, харилсадаг байһан дээрэһээнь уламжалхада, онсолбол, буряадуудай дунда XIII зуун жэлһээ эхилжэ, монгол үзэг бэшэг дэлгэрһэн байгаа гэжэ тухайлхаар болоно. Гэбэшье һара жэлыень тэмдэглэжэ, буряадуудай хуушан монголоор бэшэһэн зохеолнууд XVII зуун жэлдэ хабаатай юм.

Энэ үеын литература гол түлэб шажан мүргэлэй удхатай байгаа гэжэ эли ааб даа. Зүгөөр зоной байдалда хабаатайшье зохеолнууд бэһал байгаа.

Угай бэшэгүүдые шэнжэлэн, Ц. Б. Цыдендамбаевай бэшэһэнэй ёһоор, Байгалай урдахи буряадууд 300 гаран жэлдэ хуушан монгол бэшэгые өөрынгөө бэшэгэй хэлэн болгожо хэрэглэн, хуули ёһондо, түүхын-угай бэшэгүүдтэ хабаатай зохеолнуудые, дурдалгануудые, хэлэ бэшэг шэнжэлэлгын зүйлнүүдые, һургаалнуудые, уран үгын зохеолнуудые бии болгоһон гээшэ. Эдэ зохеолнуудые уншажа, хэдэн үеын хүнүүд хүмүүжэһэн түүхэтэй. Тэдэнэй дундаһаа учебнигүүдэй авторнууд угай бэшээшэд, оршуулагшад ургэн гараа.

Тэдээнһээ гадна Б. Барадин, Д.-Р. Намжилон, Х. Намсараев, Ц. Дондубон (Ц. Дон), Д. Дашинимаев, Б. Абидуев, Б. Базарон болон бусад нүхэд-мүнөө үеын буряад литературын түүхые эхилэгшэд өөһэдынгөө түрүүшын зохеолнуудые хуушан монгол бэшэгээр зохеоһон байдаг.

Хэрэг бэшэгэй саарһанай ажал энэл бэшэгээр 1931 он хүрэтэр ябуулагдадаг байгаа гэжэ мэдээжэ. Революциин урдахи хуушан монголоор олон зохеолнууд бэшэгдэһэн, оршуулагдаһан, модон бараар барлагдаһаниинь нюуса бэшэ. Гадна хуушан монголоор бэшэлгын дүрим, ёһо заншал бии болоһон байгаа. Тэрэниие монголшо хүнүүд наринаар сахидаг байгаа бшуу.

Зоной ажабайдалда хабаатай зохеолнуудай дунда түүхэтэ бэшэгүүд онсо илгардаг. Яахадааб гэбэл, тэдэ бэшэгүүд хадаа буряадуудай зохеол найруулгада эгээл батажаһан, түхэл маягаа олоһон зүйлнүүд байгаа.

Угай бэшэгүүдэй бии болоһон ушар юу херуулнаб гэбэл, хоорондоо ниитэ зорилготой бүхэли арад боложо, буряадууд бүрилдэһэн, үндэһэ яһанай мэдэрэл һуралгүй дээшээ ургаһан байгаа гээшэ ааб даа.

XIX зуун жэлэй тэн багта буряадуудай түүхэтэ литературын хүгжэлтынгөө дээдэ шатада гараад байхада, арадайнгаа түүхэтэ үльгэр домогуудые үе сагтаа тааруулан, шэнээр сэгнэн найруулха һэдэлгэ угай бэшэг найруулагшадай зүгһөө хэгдээ.

Угай бэшэгүүдые найруулан бэшэгшэд хадаа арадай аман зохеолһоо (үльгэр, домог, миф г. м.) гадна өөһэдынгөө хараһан үзэһые, үбгэд хүгшэдһөө дуулаһанаа оруулхаһаа гадна буряадуудай хэрэг хүтэлбэриин саарһануудые, тайшаануудай, ноедуудай өөһэдынь архивуудые, мүн монгол угай бэшэгүүдые, онсолбол, Сагаан Сэсэнэй зохеол, Лубсан Данзанай «Алтан тобшые» хэрэглэдэг болоо.

Тиихэдэ ородой түүхэтэ эрдэмэй ёһо заншал авторнуудта илангаа һайн нүлөө үзүүлһэн байна. Энэнь юун дээрэһээ харагданаб гэбэл, монгол угай бэшэгүүдэй мааг байгуулгые халан абахадаа, буряад угай бэшэг найруулагшад хаанаһаа абтаһан мэдээсэл бэ гэжэ гү, али документын табигдаһан һара, жэлые, дугаарые заадаг болоо. Монгол бэшэг шэнжэлдэг ород эрдэмтэдэй бэшэһэн литературые, онсолбол, И. Фишерэй «Сибириин түүхые», үгышье һаа, «Россин империин хуули ёһонуудай гүйсэд согсолборииие» бусадшье зүйлнүүдые тэдэнэр һайнаар мэдэхэ байгаал даа.

Тиигэжэ угай бэшэгүүд удхаараашье, байгуулгаараашье миин лэ угай бэшэгүүдэй гү, али хроникын хэмжүүртэ «багтахаяа» болишобо. Түүхын эрдэмэй доктор Е. М. Залкиндын тэмдэглэһэнэй ёһоор, зарим угай бэшэгүүд, жэшээлхэдэ, В. Юмсуновайхи хроникын хэмжээнһээ халижа, темэ темэрээ бүлэгүүд болгогдон хубаагдахадаа, ёһотойл түүхэтэ-этнографическа очеркнуудай түхэлтэй болоо. Баримтата эдэ очеркнууд соо ниитын ажабайдалай баримтанууд, үйлэнүүд харуулагдана. Тиихэдээ авторай тодорхойлолтотойгоор зураглагдаха юм. Бодото байдалда болоһон баримтата үйлэ хэрэгүүдые автор өөрөө үзэһэн, үгышье һаа, нюдөөрөө хараһан хүнэй хөөрөөнһөө бэшэһэн байна бшуу. Энэ ушарые тон ехэ удха шанартай гэжэ манай шэнжэлэгшэд сэгнэдэг. Юундэб гэхэдэ, авторай дурдаһан олон баримта, документнүүд архивуудта үгы хэгдэшэнхэй. Гадна тэрэ үеын буряад общестбын ямар хараа бодолтой байһые авторай өөрөө ажаглаһаниинь сонтэй.

Түгэлдэр Тобоевой (1863), Дамби-Жалсан Ломбоцыреновэй (1868), Шираб-Нимбу Хобитуевай (1887) найруулһан угай бэшэгүүд түүхэдэ мэдээжэ эртын зохеолнууд гээд тоологдодог гэжэ манай эрдэмтэдэй статьянууд соо заагдаһан байха. Угай зарим бэшэгүүдые, тэдэнэй оршуулгануудые эрдэмтэд Н. Поппе, В. А. Казакевич гэгшэд гушаад онуудай тэн багта СССР-эй АН-ай Дурна зүгые шэнжэлдэг институдай шэнжэлэлгэнүүд соо тунхаглаһан байна.

«Хориин арбан нэгэн эсэгын уг изагуурай туужа» (хуушан монголоор игэжэ уншагдадаг: «Хори-йин арбан нэгэн эцигэ-йин уг изагур-ун тугужи») гэжэ В. Юмсуновай 1875 ондо найруулһан угай бэшэг тухай дэлгэрэнгыгээр тогтоходуран хүрэнэ.

Энэ зохеолой автор сагаангүүдай отогой ахалагша, шүүлингэ Вандан Юмсунов хадаа Гэнин Лубсан Цэдэн Доржи Тарбаев гэһэн ондоо нэрээр мэдээжэ байха юм. В. Юмсунов өөрынгөө үе сагта яһала һургуулитай, революциин урда тээхи Буряад ороной урдаа хараха түлөөлэгшэдэй нэгэн байгаа.

Англи яһанай Сара ба Эдвард Сталибрасуудай 1828 ондо Худан голой эрьедэ нээһэн миссионерскэ англи һургуулида В. Юмсунов һураа. Сэхыень хэлэбэл, XIX зуун жэлэй түрүүшын хахадта Байгалай үмэнэхи нютагуудта буряадуудай дунда христиан шажан дэлгэрүүлхэ гэһэн Лондоной миссионерскэ бүлгэмэй даабаритай англи миссионернүүд олоороо ерэһэн байдаг. Дээрэ дурдагдааша хоёрһоо гадна Роберт Юиль, Вильям Сван һамгантаяа гэхэ мэтэ. Гэбэшье, Англиһаа ябаһан аяншан Джон Кохрен гэгшын тэмдэглэһэнэй ёһоор, өөһэдтэнь хүлһэншэд болоожо ажаллаһан хэдыхэн лэ хүнһөө бэшэ нэгэшье буряадые эдэ миссионернүүд христиан шажанда оруулаагүй юм.

Шажан номнолой талаар бирагүйдэхэдээ, монгол, ород хэлэнүүдые англичанууд шудалжа, геометри, тригонометри гэхэ мэтын англи учебнигүүдые оршуулһан, словарьнуудые зохеоһон байгаа. Тэдэнэр Сэлэнгын семинари, Худанай, Анаагай һургуулинуудые нээгээ. Чарльзын бэшэһээр тухайлхада, англи һургуулинуудта һурагшад яһала ехэ мэдэсэ олодог байгаа гэбэл: арифметикэ, геометри, тригонометри, хэмжүүр, алгебра, түүхэ, зохеол, оршуулга, логико, библи, монгол классическа хэлэ, ород, лата, грек, англи, түбэд хэлэнүүдые шудалдаг, гадна ажахы эрхилэлгээр бодото шадабари олодог байгаа.

Буряад тайшаанарай, отогуудай удамаршадай үхибүүд, залуу ламанар эдэ һургуулинуудта һурадаг һэн ха.

Англиин миссионернүүдэй шабинарай дунда буряад тайшаанарай — Дэмбил Галсановай (Сванай шаби), тэрэнэй хүбүүн Ринчиндоржи Дэмбиловэй, Жигжит Дамбадугаров тайшаагай хүбүүнэй Тарба Жигжитовэй, Ишиджамсуев гэжэ хамба ламын зээ хүбүүн болохо залуу лама Цыренванчик Эрдынеевэй нэрэнүүдые мүнөө олохобди. Роберт Юилиин шаби байһан Ринчинима Ванчиков хожомынь Троицкосавскадахи (мүнөөнэй Хяагтын) ород-монгол һургуулиин багша болоһон алдартай.

Миссионернүүдэй эрхим шабинарай дунда Вандан Юмсунов оролдог байгаа. Һургуулияа дүүргэжэ гарахадаа, Вандан Хориин дүүмын бэшээшээр томилогдоһон, зохеол бэшэдэг байгаа гэжэ мэдээжэ. «Мүнөө лагшан тайбанаар хаанта засаг барижа байһан агууехэ зонхилогшо император хоёрдугаар Александр Николаевичай гурбадахи хүбүүн — Алексей Александровичай Байгалай үмэнэхи нютагуудта морилхые зүбшөөһэн үе саг тухай дурдалгын бэшэг», «Хориин 11 эсэгэнэрэй ахалагша тайшаа ба ахамад ноен Цыдыб Бадмаевай, мүн Зүүн хубасайн отогой гулваа, шүүлингэ Цырендоржи Аюшеевэй 1876 ондо хан хото Санкт-Петербург руу аяншалһан тухай» зохеолнуудые бэшэһэн юм. Гадна А. М. Позднеевэй бэшэһэн «Үргөөгэй хутагтанарые» хуушан монгол хэлэн дээрэ оршуулаа, хори буряадуудай «Эрээлдэй ээзэн богдо хаан эрбэд соохор моритой» гэһэн томо үльгэрые бэшэжэ абаһан алдартай.

Буряад авторнуудай бэшэһэн түүхэтэ зохеолнууд монгол угай бэшэгүүдэй маягаар найруулагдаһаншье һаа, талын дүүмэнүүдэй бодото баримтануудта үндэһэлэгдэ һөөрөө сэнтэй юм. Алибаа үйлэ хэрэгүүдые зураглан бэшэхэдээ, засагай зургаануудай үгэһэн захиралтануудай һара, үдэрые, номерые авторнууд заатагүй заадаг байна. Энэнь бэшэгдэһэн юумыень үнэншэмэл болгоно.

Талын дүүмэнүүдэй олохон архивуудай һалашаһые хараадаа ababал, угай бэшэгүүд, түүхэтэ зохеолнууд революциин урда тээхи буряад зоной түүхэдэ хабаатай гансахан материал боложо үгэнэ бшуу. Нэн түрүүн түүхэшэдэй, этнографуудай, хэлэ, бэшэгэй эрдэмтэдэй горитой анхарал татаха зэргэтэй.

Түүхэтэ хрониконуудай темэ угаа үргэн, олон һалбаритай.

Энэ талаараа В. Юмсуновай угай бэшэг, шэнжэлэгшэдэй һанамжаар, эгээл томо, найруулгаараа эрхим зохеол юм. Энэ зохеол 12 бүлэгтэй. Бүлэг бүхэниинь дугаарлаһан абзацуудһаа бүридэнэ. «Хаанаһаа эхилжэ энэ хүрэтэр үнэржэһэн тухай» (бидэ хуушан монгол бэшэлгые мүнөөнэй хэлээр бэшэбэбди) гэжэ нэрлэгдэһэн 1-дэхи бүлэг соо хори буряадуудай уг гарбалые харуулһан гол «орьелнүүдые» дурдана. Тиихэдээ түбэд болон монгол хаашуулай угай гарбалтай холбожо, Бүртэ-Шоныш «бидэ» гэжэ арадтай уулзаһые, Бальжин хатан тухай домогые бэшэжэ, хорин 11 эсэгэнэрэй ород хаанай мэдэлдэ ороһон үе хүрэтэр асарна.

«Шажан мүргэлэй ушар» гээд 2-дохи бүлэгынь нэрлэгдэнхэй. Монголдо дэлгэрһэн буддын шажанай Сэлэнгын, Хориин нютагуудта хүрэһэн тухай, 1741 ондо Сүхэ мүрэн дээрэ Хилганатай гэжэ газарта түрүүшын һэеы дуганай бии болоһон тухай, харин 1846 ондо, Ишиджамцоев хамба ламын дуулгаһаар, Буряад орондо 34 дасан, 144 дуган, 4509 лама бии болонхой байһан тухай хэлэгдэнэ. Мүн шажан мүргэлэй асуудалаар зайһан Шираб-Нимбу Хобитуевай Санкт-Петербург ошоһон тухай энэ бүлэг соо автор бэшээ.

«Бөөгэй мүргэл» гэжэ нэрлэгдэһэн 3-дахи бүлэг соо бөөгэй ёһо гурим, шанар абалга тухай бэшээтэй.

4-дэхи бүлэгынь «Анхаһаа ба хойшодонь бии болоһон захиргаанууд тухай» гэжэ нэрлэгдэнхэй. Хоришуул хадаа урдандаа зэнги, шүүлингэ, засуул, зайһан мэтын удамаршадтай байһан юм, харин 1727 онһоо хилын харуулай заабариин ёһоор, һүүлдэнь 1822 оной уставаар захиргаанай хэрэг ябуулагдадаг болоһон байна. Мүн 1745 онһоо хори буряадуудта хэрэг хүтэлбэриин саарһанай ажалай эхилһэн тухай энэ бүлэг соо хэлэгдэнэ.

«Захирха тушаалтай нюуркууд тухай» гэжэ нэрлэгдэһэн 5-дахи бүлэг соо Шодо Болтирогойһоо эхилээд, Цыдыб Бадмаев хүрэтэр байһан тайшаанууд ба Олбори Дашиевһаа эхилээд, Түбтэр Цыбиков хүрэтэр тайшаагай туһалагшад тухай автор бэшэһэн байна. Мүн баһа Ринчиндоржи Дэмбилов тайшаагай 1-дэхи Николай хаанине бараалхаад, «нангин» хэрээһэ зүүжэ, Николай Николаевич Дэмбилов гэжэ нэрэтэй боложо бусаһан тухай хэлээтэй.

Мүн граф Савва Рагузинскиин зууршалгаар 1728 ондо алтан туугуудта хүртэжэ, хорин 11 эсэгэнэрэй хилын харуул хараха сэрэгшэдэй нэрэ зэргэтэй болоһон тухай 6-дахи бүлэг соо һонирхон уншахаар.

Хорин 11 эсэгэнэрэй түлөөлэгшэдэй Бадан Тураахинай ударидалга доро Москва зорижо, 1-дэхи Петр хаание бараалхаһан тухай, Байгалһаа эхилээд, Монголой хилэ хүрэтэрхи газар хоришуулай ээлжэ һууха болоһон тухай, мүн Россиһаа нүүжэ ерэһэн ородуудта 105.000 десятина болохо Энгидэйн элдин үрэжэлтэ газар таһалжа үгөөд, орондонь Онон мүрэнэй эрьеэр газар абаха болоһон тухай 7-дохи бүлэг соо бэшэгдэнэ.

«Зан абариин ушар» гэжэ 8-дахи бүлэг нэрлэгдэнхэй. Шажанай, эрдэм номой дэлгэрһэн тухай эндэ һонеор бэшээтэй.

«Аша түрэхын байдал тухай» гэжэ нэрэтэй 9-дэхи бүлэг соо хори буряадуудай үбһэ сабшажа, таряа тарижа һураһан тухай бэшэгдэһэн байха юм.

10-дахи бүлэгынь хадаа «Бэе махабадые хямгадаха ушар» гэжэ нэрлэгдэһэниинь һонин. Эндэ элүүрые хамгаалгын ажал ябуулга тухай хэлэгдэнэ. Онсолбол, 1-дэхи Александр хаанай заабараар, халуун үбшэ аргалха тарилгаһанай буряад зоной дунда хэгдэһэн тухай уншанабди.

«16 хаанай ороной туһада ямар алба хэдэг байһан тухай» гэжэ XI бүлэг гаршаглаатай. Буряадуудай дүүргэдэг байһан олон тоото уялгануудай тоодо В. Юмсунов харгы бэрилгын, заһабарилгын хүдэлмэриие дурдана. Харгы хэхэ, заһабарилха хүдэлмэри угаа ехэ гэргашатай байһан ха. XIX зуун жэлдэ энээгүүр ябаһан олон тоото аяншалагшад энэ ажал тухай бэшэһэн байдаг. Байгалай урда эрьеэр, Хамар-Дабаан дээгүүр гараһан бэрхэшээл ехэтэй харгын хүдэлмэридэ Сэлэнгын, Хориин буряадууд тусхай даабараар хүдэлдэг байгаа.

12-дохи бүлэг соогоо Агын буряадуудай хоринхидһоо таһарһан тухай хэлэгдэнэ. Агада тусхай өөһэдын дүүмэ 1780 ондо байгуулагдаһан түүхэтэй.

Тиигээд түгэсхэлэй хуудаһанда автор игэжэ бэшэнэ: «Угай энэ туужые хойто сагуудай арадта һанамжа болохо аалам гээд бодомжолжо зохеоһон болобой».

Энэ статьягаа түгэсхэхэ дээрээ профессор Ц. Б. Цыдендамбаевай бэшэһэн үгэнүүдые дурдахаа дуран хүрэнэ: «Буряадуудай түүхэтэ хрониконуудые шэнжэлэн үзэлгэ үшөөл эхин шатадаа байна гээшэ». Угай бэшэгүүдэй олдошогүй хомор, барлагдаһан зохеолнуудай олдохоео болиһон ушарһаа энэ гээгдэл тохеолдоо гэжэ эрдэмтэ сашань һанамжалһан байна. Энээнһээ уламжалан, алишье буряадуудай угай бэшэгүүдые дахин хэблэхэ асуудал гаража ерэнэ. Энэ асуудал хойшолуулагдангүй шиидхэгдэхэ бээ гэжэ һанагдана.

Л. БАДМАЕВА,
Зүүн Сибириин гүрэнэй соелой институдай багша.

Хитадай эньһон үгэнүүд

Энэ Дэлхэй Тэнгэри хоер дээрэ
Эгээл үнэтэй юумэн — Хүн.

• • •

Улад зон — угаа ехэ хүсэн,
Уула, далайе гаталха хүсэн.

• • •

Модон — үндэһөөрөө,
Хүн — зүрхөөрөө!

• • •

Сагай уларил — сагаараа,
Хүнэй уларил — угаараа.

• • •

Мянган үдэр һүүдэр байнхаар,
Нэгэш үдэр Хүн байһан дээрэ.

• • •

Хүлэгэй һайн — газаагаа,
Хүнэй муу — досоогоо.

• • •

Хүн, юрэдөө миил зуушье
хүрэхэгүй аад,
Хүршэнэрээ мянган жэл
зободог.

• • •

Юумэнэй хүндэ һэбхиие
шэгнэжэ мэдэдэг,
Хүнэй һайн муўе
шагнажа мэдэдэг.

• • •

Хүнэй зан — нюуртаа,
Модоной зан — холтоһондоо.

• • •

Таби хүрэхэдөө, жэлээ
тоолодог,
Жара хүрэхэдөө, һараяа
тоолодог,
Дала шахахадаа, үдэрөө
тоолодог,
Ная гарахадаа, сагаа
тоолодог,
Ерэ хүрэхэдөө зүнтэглэдэг,
Зуугаа дүүрэхэдээ, хүлһөө
буудаг...

САГААН ҺАРА — МНР-тэ

Арадай Агууехэ Хуралай Указай (1960 оной январиин 22-ой), Монголой Арадай Республикада литын ёһоор, заншалта Шэн жэл — Цагаалган худөө ажахын хүдэлмэрилэгшэдэй шэнэ жэлэй ажалай һайндэр гэжэ соносхогдонхой. Энэ үдэр ажалшад бултадаа амардаг. Тиигээд МНРП-гэй ЦК, Арадай Агууехэ Хуралай Президиум болон республикын правительство шэнэ жэлдэ амжалтануудые түйлахаар хүсэһэн амаршалгын хандалгые худөөгэй ажалшадта эльгээдэг. Ажалшадай нэгэдэлнүүдтэ, госхозуудта баярай суглаанууд үнгэргэгдэжэ, социалис мүрысөөнэй дүнгүүд гаргагдаад, ерэхэ жэлэй хараа түсэбүүд табигдажа, үйлэдбэриин түрүүшүүлдэ шангууд болон бэлэгүүд барюулагдадаг, концертнүүд харуулагдадаг, арадай зугаа наадануудэмхидхэгдэдэг. Шэнэ онол арганууадтай хамта арадай урданай заншалнууд үргэнөөр хэрэглэгдэдэг юм. Жэшээлхэдэ, түрэлхидтөө амаршалганууд болон бэлэгүүдтэйгээр айлшалалга, эртэ урдын заншалые сахин, уулзаха үедөө, альгаяа өөдэнь харуулжа дэлгээд, бэе бэеэ амаршалалга. Эрдэмтэдэй һанамжын ёһоор, тон эртэ урдын сагһаа эхитэй энэ заншал уулзагшадай гарта буу зэбсэг үгы, тэдэ энхэ тайбан һанаа хүсэлтэй гэжэ харуулдаг байһан юм. Хожомоо энэ заншал һайн һайхан хүсэлэлэй болон хүнүүдэй бэе бэеэ хүндэлэлгын һүлдэ тэмдэг болоо һэн.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

(Үргэлжэлэл. Эхинийнь 4-дэхи номерто).

А. ШАДАЕВ.

АЛТАН ҮНДЭГЭН

Тэрэ хүн бурханда зальбарһанайнгаа һүүлдэ:

— Ламбагай, би үгытэй ядуу, түлюур хүн гээшэб. Хайра хүргэжэ, намда бурхан тэнгэриһээ буян буулгажа үгыт,— гэжэ һүгэдэн байба ха.

«Яагаашье һайн юумэ дайралдабаб. Энэ хүнеер хэрэгээ бүтээлгэхэ болоо хаб»,— гэжэ бодоно.

— Зай, яахаб даа, туһалжа үзэнэ бэзэб. Наашаа дүтэ һуугты,— гэжэ ехэ илдам зөөлэнөөр хандаад, шоо табижа оробо.

Үни удаан үзэл үзэжэ, аман соогоо гүбэнэн, шэбэнэн һүүһаар:

— Үе наһаараа хэлэшэгүй муухай юумэ хэжэ ябаһан байнаш. Тэрэшни энэ үзэл хэрэгдэ тодо элеэр ороод байна. Тиимэһээ бурхан тэнгэридэ буруу харуулжа, һүүдал байдалшни муудаа. Хэрбээ тэнгэри бурханда үргэл үргөө һаа, нүгэл шэбэлшни арилжа, һайн ажа жаргал эдлэжэ һууха байнаш,— гэбэ.

— Ламбагай, ямар үргэл байһыень хаража, хэлэжэ хайрлыт!

— Ехэхэн эрилтэ байна. Тэрэниие дабажа гарахашни ямархан aaб! Туршаад үзэхэ болобо гүш даа. Энэ..ндэ хоер үхибүүдэй эльгэ бөөрэ заатагүй хэрэгтэй болоно,— гээд, нюдөө анилаша болон аман соогоо гүбэнэнэ.

— Ай, бурхан!

— Эндэһээ зүүн урда зүгтэ һуудал байдалтай нэгэ хүнэй хоер үхибүүдэй эльгэ бөөрэ тэрээндэ таарамаар байна,— гэжэ хэлээд, шоогоо баһа табина.

Танил нүхэрэйнь үхибүүдые энэ ламын хардаха гэһэн һэдэлгые мүнөөхи хүдөө нютагай хүн һайн мэдэһэн дээрэһээ; нэгэ арга шадалаар тэрэ үхибүүдэй ами бэеынь абарха болоо гэжэ болоод, ламын хэлэгшэ үгэ хүүрые арсангүй, зүбшөөгөөшэ болоно. Тэрэ зайгуул лама ошохо харгы замыень заажа үгөөд, нюдэтэ юумэндэ харагдангүй, шэхэтэ юумэндэ дуулдангүй, тэрэ хоер үхибүүдэй эльгэ бөөрыень асаржа үгэхөөр захирба.

Мүнөө гэнэн залан хүн, дасан дуганһаа гараһаар, танил айлайда сэхэ ошобо. Ошоходонь, хоер үхибүүд газаагаа наадажа байнад.

— Зай, үхибүүд, алтан үдэтэй нэгэ тахяа ой соогуур гүйжэ ябана. Тэрэниие барижа шадаагүй гээгдэбэб. Намтай сугтаа ошолдожо, тэрэниие барилсажа үгэгтыл даа,— гэбэ.

Алтаар үндэгэлдэг манай тахяагай хани ябажа ябаба гү гэжэ һанаад, хоер үхибүүд ошолдобо. Ой соо ороод, мүнөөхи хүн иигэжэ хэлэбэ:

— Ламын эдихээ байһан тахяагай эльгэ бөөрые та хоер эдеэд, алта мүнгөөр нелбоо һэн гүт?— гэжэ һураба.

— Тиигээ һэмди,— гэжэ хоер үхибүүд мэдэрбэ.

— Тиимэһээ тэрэ зайгуул лама та хоерто хара хэхээ байна. Тэрэ хара һанаата ламын даабаряар би та хоерые алаад, эльгэ бөөрыстнай тэрэ харaал шэнгээһэн ламада абаашажа үгэхэ болобо гээшэб. Тиигэбэшье та хоеройнгоо ами бэеые абараад, би өөрынгөө толгойгоор харюусуужам. Тиимэ тула эндэһээ үтэр түргэн һэрбэдэ г, холын орон нютагта ошохо болобот. Тиигээгүй һаа эндэ амиды байжа шадахагүйт. Орһодон ошоһон тухайдаа би эжы абадатнай дамжуулуужам. Иигээд зориһон газартаа золтой, ябаһан газартаа ямбатай ябгарайт. Нэгэ һайн сагай тэхэрихэдэ, бидэ хамтараад, тэрэ хара һанаата ламада харюу үгэхэл байхабди,— гээд, хоер хүбүүдэй хонгор шарайе үрин дулаанаар хараад, «энэ хоер үхибүүд хаана тэнэжэ тулижа ябахаб даа» гэжэ хайрлана.

Хоер хүбүүд тэрэ абарагшадаа баяр хүргэһэнэйнгөө һүүлдэ, альган дээрэнь алта мүнгөөр нелбожо:

— Үлдэхэ, даарахадаа энээгээр манай аба эжы хоертой сугтаа амин хоолоо залгажа һуугаарайгты. Амиды ябаа һаа, уулзахабди,— гэжэ хэлээд, хоер хүбүүд хормойгоо шуугаад ябашабад ха.

Тэрэ хүдөөгэй гэнэн залан хүн үхибүүдэй хойноһоо үни удаан, нюдэнэй хараа далда оротороо хараад, гээгдэбэ. Үхибүүдэйнгээ эльгэ бөөрын орондо юунэй эльгэ бөөрөөр тэрэ хаха һанаата ламаяа мэхэлхэмни ааб гэжэ үни удаан бодолгото болон байтараа, нэгэ һанаа абажа, үдэшэ оройхон болгоод, дасан дуган тээшэ ошобо ха.

Лама бандинарай эдеэ хоолой үлөөдэһэ, дутаадаһа, яһа үһа долеожо ябаһан ээзгүй долоон нохойн хоерыень барижа алаба. Тэдэнэй эльгэ бөөрэнүүдые аятайханаар аяга табаг соо хэжэ, зайгуул ламын урда табихатайгаа хамта:

— Нюдэтэ юумэндэ харагдангүй, шэхэтэ юумэндэ дуулгангүй, танай захяае дүүргэбэб,— гэбэ.

Зайгуул лама нохойн эльгэ бөөрэнүүдые хүндэтэй дээрэ хүлеэн абажа:

— Танай хэрэгтнай энээгээр дүүрээ. Бурхан тэнгэриин баянһаа хүртэбэ гээшэт. Иигээд гэртээ бусахадатнай болохо,— гэжэ мүнөөхи хүндэ хандаба.

Тэрэ хүн «лама банди гээшэмнай иимэл хуурмаг мэхэшэн байба алтай» гэжэ һанаандаа һанаад гараба.

Тэрэ лама нохойнгоо эльгэ бөөрэнүүдые хубарагуудтаа шануулаад, «бурхан тэнгэридээ зальбарнама» гэжэ дуугараад, залгижархиба. Тэрэнэй һүүлээр табаг дээрэ нелбоод үзэбэ. Алта мүнгөөр нелбожо шадабагүй. Хоер-гурбан хоногой туршада хоолойгоо хашан байжа нелбоно. Һүүлэй нелбоһониинь шье гарахаяа болижо, хоолойнгоо һөөлдэнгир болоходо, нелбоһоо һанжуулан һуужа, заһан хараан гээгдэбэ.

* * *

Тэрээнһээ хойшо тэбхэр жэл үнгэрбэ. Хоер хүбүүдэй аян замдань гаталшагүй уһа мүрэн оло дахин ушарна. Зарим газарнуудта нарин могойн гулдиржа гарашагүй, нара, һара халхалма бар тайга дайралдана. Хоер хүбүүд газарай жэмэсээр үл залгаад, тайга тала, хээрэ газарта хонолго баряад ябана.

Иимэ хүндэ хүшэр дабаатануудые дабажа, уһа мүрэнэй утаашье һаа, харгы замай холошье һаа, хоер хүбүүд ондоо нэгэ орон нютагта оробо.

Ута аян замда ябаһандаа, хоер хүбүүдэй ядарһан тулиһан гээшэнь аргагүй. Улагүй гуталаар үүргэнэ, долоогоно гэшхэжэ, сарбуу захагүй самсаар хүйтэ нойтон доро ябажа ошобо.

«Ямар зэмэ хэһэндээ орон нютагһаан оргожо, ядарба тулиба гээшэбибди?»— гэжэ өөдөө хаража энеэжэ, уруугаа хаража уяржа ябанад ха. «Хойтын хойтодо, хоерой нэгэндэ хоро шарата могойнууд маанаргай дайралдахал байха»,— гэжэ хоер хүбүүд өөһэдынгөө орон нютагай хилэ дээрэ нюдаргаяа зангидажа, занэи сааша

лбад.

* * *

Тэрэ үхибүүдэй тиижэ тэнэжэ тооржо ябахадань, харгы дээрэ нэгэ обогорхон гэрһээ бур-бур гэхэдэжэ шэнгэхэн утаан гаржа байба. Эндэ хэн юун һууха юм ааб гэжэ үүдыень татажа, үрхыень сэлижэ орон гэхэдэнь, үбгэн һамган хоер һууба. Энэ хоерой хүгшэрһэн гээшэнь хэлэшэгүй. Үһэниинь буурaлтахаһаа үнгэрөөд, гүүлин шара болоһон, нюдэнэйнь дээдэ зубхи нюдөө хушанхай,— иимэ үбгэжөөлнүүд энэ хоер хүбүүе угтан тодон:

— Хэнэй хүбүүд, хэд гээшэбта?— гэжэ һуран байнад ха.

* * *

Тэрэ хоер хүбүүд орон нютагһаан оргодожо, зобоһон тулиһан тухайгаа дууһан хэлэжэ үгэбэ.

— Ай, бурхан тэнгэри харая! Энэ хоер иимэхэн наһандаа хэндэ муу хээ гэбэш. Бурханай шаби, лама гэгээн байгаад, иимэ муухай хара хэрэг хэхэ, зэмэгүй үхибүүдые зобоохо, туляаха ушар байдаг юм гү? Газар шагнаг, гахай дуулаг! Эндээ гэжэ хэлэнэм,— гээд, хүгшэниинь хоер хүбүүдтэ халуун сай аягалжа бариха зуураа:

— Ай, баарһадни, ута аянда ябажа үлдөөд, даареадшье ябаат. Сай уужа, халуу оросты,— гэбэ.

Хоер хүбүүд сайлажа тэниигээд, нютагай зан заншал тухай мэдэжэ абабад ха.

Тэрэ хоерой гараха дээрэнь:

— Иишэ тиишээ ябахадаа манайхяар орон гаран байгаарайт. Даарахадатнай дабхаса дулаан гэр байха. Үлдэхэдэтнай эдеэ хоол байха,— гэжэ үбгэ һамган хоер захин байбад.

— Һайн даа!— гээд, хоер хүбүүд үбгэ һамган хоерой альган дээрэнь алта мүнгөөр нелбоод гаража ошонод. Тэрэ хоер үхибүүд хүн шэнги хубсалха болоо ха гэжэ бодоод, алта мүнгөөр нелбоод тэрээнээ худалдажа, һайн гэзшээр хубсалбад ха. Хубсалаад байхадаа, бэе бэеэ танихаар бэшэ болоод, энеэдэтэй нгадатай саашалбад.

* * *

Тэрэ хоерой ябажа ябахадань, холоһоо хаанай ордсн яла((са харагдана. Тэндэ юун байха юм, ошожо үзэхэ байна гэжэ зореод, ошон гэхэдээ, хаанай басагадай сэнгэдэг хашаа соохи сэсэрлиг саадай гоё һайханиие хаража, үни удаан байшабад. Орожо үзэхэ гэхэдэнь, хаанай харуулшад сэашань табинагүй. «Хүурай халбага аманда багтахагүй байна даа»,— гэжэ бодоод, буруу тээшээ харан байжа, алта мүнгөөр нелбоод, тэрэнээ гарай бэлэг болгон, хаанай харуулшадта барюулбад ха.

Тиимсээрнь сэсэрлиг саадай үүдэн хоер тээшээ сэлигдэжэ, үхибүүд сэсэрлиг саад руу орожо ябатаргаа нэгэниинь иигэжэ хэлэбэ:

— Хаан хүнэй сэсэрлиг саадай үүдэн «алта мүнгэн» түлхюурһээ бэшэндэ нээгдэхэгүй байба алтай?— гэжэ элиг наада бариһаар оробод ха.

Тэндэ ороходонь, гоё гээшэнь хэлэшэгүй. Элдэб олон янзын жэмэстэ таримал модод ургажа байба.

Дэлхэй дээрэ үзэгдөө харагдаагүй гоё һайхан олон янзын шубууд дуулалдана. Хоер үхибүүд, тэрэниие һайхашаан һуугаадшье шагнанад, хэбтээдшье шагнанад. Тиигэжэ хэбтэһээр мэдэнгүй унташанад ха. Унтажа, унтажа һэриин гэхэдэнь һүни. Модоной гэшүүһэн бүри зула носожо яларан, үдэр шэнги холын газар гэрэлтүүлжэ байба.

Иимэ гоё һайхан жэмэстэ газарта ямар хүнүүд һуудаг юм гэжэ гайхалсажа һууха үедэнь, намаа набшын забһараар нюдэ аниб гэхэ зуура хүн шэнги хоер дүрсэ һүүдэгэд гэжэ харагдаад, үгы болошобо. «Энэмнай кт/н гээшэб? Хүн гү? Али һорьмоһоо хараба гүбди?» гэжэ һонирхон, энээниие баталжа абаха байна гэжэ бодоод, ургажа байһан ногоо нугалангүй, урдажа байһан уһа селгидхангүй; минсгэй мэтэ мараажа, намаа набша соогуур харааша лна.

Үни удаан шэртэн шагаажа ябаһандаа, хоер үхибүүдэй нюдэниинь шалан, хүлнүүдынь эсэжэ эхилбэ. Тиигэжэ ябахадань урдахаанань шара үнэгэнэй һүүлэй шарбаһаншуу болоод, үгы болошобо. «Энэмнай юун гээшэб? Үнэгэнэй хойноһоо үлдэжэ ябана бэшэ гүбди?— гэжэ һанабашье, эрэ хүн зориһондоо, эхэнэр хүн эсэхэһэндээ гэлдэжэ ябахадань, баһа урдахаанань сагаан шандаган шэнги юумэ сайбагад гээд, үгы болошобо.

— Үгы даа! Бидэ хоерые мэхэшэ үнэгэн мэхэлжэ байна бэшэ гү? Хүн зоной дунда элиг наздан болоодүйдөө болие даа,— гэжэ ахань дуугарба.

— Үгы, бишни басагад ябана гү гэжэ юундэ һанаа һэнбиб!— гэжэ дүү хүбүүнэйнь дуугархада, саанахананань эхэнэрнүүдэй энеэлдэһэн шэнги болоно.

— Үгы, энэмнай лаб лэ эхэнэрнүүд!— гээд, дүү хүбүүниинь урда ороод, энеэдэнэй гараһан абяан тээшэ ябана. Тиигэжэ ябаһаар, зог татан байжа, «Хаанабта?»— гэжэ аалиханаар ооглобо.

— Хаанабта?— гэжэ баһа саанаһаа абяан соностоно.

— Эндэбди, та хаанабта?

— Эндэбди, та хаанабта?— гэһэн абяан соностоно. Хоер хүбүүн энээгүүр тэрээгүүр бэдэржэ, эсэхэ тулихадаа байрадаа ерэнэ.

— Тэнэг тархи хүлөө эсэхэ гэдэг юм. Энэмнай ойн суурян хадаа!— гэжэ ахан дуугарба.

— Тэнэг тархи хүлөө эсэхэ гэдэг юм. Энэмнай ойн суурян хадаа!— гэжэ тэдэнэрые баһа һадаа!— гэжэ ахань дуугарба.

— Ябая, ээзгүй аман дуугарна ха!— гээд, ахань дуугарба, баһа тон адляар һажаажа саанань дуугарба.

— Тэндэ хэн бэ? Ерэл даа наашаа!— гэжэ дүү хүбүүнэйнь сухалтайгаар дуугархада:—«Тэндэ хэн бэ? Ерэл даа наашаа!»— гэжэ сухалтай хоолойгоор жэмэстэ модоной оройһоо эб элеэр соностобо.

Хоер хүбүүдэй гүйлдэжэ ошоод, модоной оройдо харахадань, гоо һайхан нэгэ шубуун һууна. Ахань хаража байжа, байжа:

— Энэ тэнэг тугаарһаа нвааша дуугаржа һууба алтай, шолмо!— гэбэ. Тэрэ шубуун доошоо хаража һуугаад:

— Энэ тэнэг тугаарһаа нааша дуугаржа һууба, алтай, шолмо!— гэжэ аб адляар хүнэй хэлээр хэлэбэ.

— Һа-һа...— гэжэ ахань дээрэһээ абажа, ташаганаса энеэжэрхибэ. Тэрэ шубуун баһа һажаажа ташаганаса энеэбэ.

Зарим орон нютагуудта шубуу шонхорыньшье хүнэй хэлээр хэлэдэг юм байна гэжэ гайхалдан ябаһаар «Эхэнэр гээшэшни энэ шубуу шонхор, араата үнэгэн байбаб»— гэжэ ахань дүүгээ наада барин ябаба. Тиихэдэнь хаанай хоер басагадай бэеэ нюужа байгаад, тэдэниие наада барин энеэлдэхэнь дуулдана.

Тэрэ хоер хүбүүд эхэнэрэйшье шубуунайшье энеэлдэһые ойлгожо ядан гээгдэбэд.

* * *

Хойто үглөөгүүрынь хонгор шара наран гаража, сэсэрлиг саад бүри гоёор харагдана. Хоер хүбүүдэй тэндэ сэнгэжэ ябахадань, хаанай хоер басагад яралгүйхэнеер тэдэнэй хажуугаар үнгэрхэдөө хилам гэжэ хараад, «соходоо согтойхон хүбүүд лэ» гэжэ өөһэд дундаа хөөрэлдөөд саашална.

Энэ хоер басагадай нэгэниинь шара торгоор хубсалһан, нүгөөдэнь саб сагаан торгон хубсаһатай байба. Тэдэнэй түргэ түргэнеер гэшхэлхэдэ, сагаан торгон хубсаһаниинь һалхи татан, сайбалзан хиидэнэ. Шара торгон хубсаһаниинь һалхи татан, эрбээхэй шэнги хиидэнэ.

Үнгэрэгшэ һүни үнэгэн, шандаган гү, али эхэнэр гү гэжэ буляалдаашамнай лаб энэ үзэсхэлэнтэ гоё һайхан хоер басагад байгаа ха гэжэ лаблажа абаба.

Хоер хүбүүд энэ үедэ эрын хэмдэ хүрэжэ ябаһан хадаа, хоолойгоо татан, һайхашаан гээгдэбэд.

Хаанай басагадай сэсэрлиг саад соогоо сэнгэжэ ябахада, эндэ тэндэ алта мүнгэн нелбоһон хэбтэнэ. Энэ шадэрнай алта мүнгөөр нелбохо амитан үзэгдөө дуулдаагүй юм һэн гэжэ хаанай хоер басагад гайхан байжа, алта мүнгэн нелбоһо суглуулжа абана.

Тэрээнһээ хойшо хаанай басагад намаа набша соогуур бэеэ нюужа ябаад, энэ хоер хүбүүдэй хойноһоо дахана, гэтэнэ. Нэгэтэ хоер басагадай харан гэхэдэнь, нэгэ хүбүүниинь алтаар, нүгөөдэ хүбүүниинь мүнгөөр нелбожо һууба.

— Зэ даа, энэ хоернай иимэ шадалтай хүбүүд байба ха юм!— гэжэ нэгэ басаганиинь хэлэбэ.

— Нюдэндөө галтайхан, юумэ ядахагүй хүбүүд ха,— гэжэ нүгөөдэ басаганиинь дуугарба.

— Ай даа! Бидэнэр алта мүнгөөр нелбохо шадалтай байхаяа яагаабибди,— гэжэ хаанай басагад тэрэ хоер хүбүүдтэ атаархана. Тэрэ нюусыень хайшан гэжэ мэдэжэ абахамнайб гэжэ һүни үдэргүй бодолгодо хатана.

Нэгэ үдэшэ хоер хүбүүдэй сэсэрлиг соо сэнгэжэ ябахада модоной узуурта угалзалжа гоеоһон торгон дэбисхэр дээрэ алтан домбо, мүнгэн домбо байба. Хажуудань алтан хундага, мүнгэн хундага байба. Тэрэнэй дэргэдэ элдэб зүһэнэй жэмэс, эдеэ хоол аятайханаар табяатай.

«Энэ ордон соо һуудаг залуушуул эндэ ерэжэ сэнгэхэ байба алтай? Харагдангүй, ээдэйнь ерээдүйдэ эндэһээ зайлаха байнаа»,— гээд, хоер хүбүүд ябахаар дааб гэхэлээрээ, угалзатай торгон дэбисхэр дээрэ тэбхэрхэн үйһэ обеоржорхибо. Тэрэниие абажа, задалаад, үзэхэдэнь, «үндархаһан хүндэ үндан бэлэн, үлдэһэн хүндэ эдеэн бэлэн, һайн сэдьхэлтэй һаа амсаг, муу сэдьхэлтэй һаа тонилог!» гэһэн бэшэг байба.

— Үлдэһэн хадаа эдие, үндархаһан хадаа ууя! Иимэ гоё сэсэрлиг саад соо хорото сэдьхэлтэй хүнүүд байха еһогүй, холшор инагай сэдьхэлһээ байжа магад!— гэжэ баяртайгаар ахань дуугараад: — Дүрөө уташье һаа, газарта тулахагүй, дүү һайншье һаа, ахадаа хүрэхэгүй юм. Бишни аха хүн урид хүртэжэ орхиһууб— гээд, эрхынгээ хойто хонхосог соохи архи амталжа үзөөд:— Еһотой амтата үндан байнал! Энээндэ аюул байхагүй, хүртэжэрхиe!— гээд, алтан домбоһоо дүүдээ аягална. Мүнгэн домбоһоо өөртөө аягалаад: — Эдеэ хоолдо ээзн гэжэ байдаг юм, ээзнэй үгышье һаа, жэмэсһээ гараһан үндан хаданьжэмэстэ модондо духаряагаа үргэе!— гэжэ хоер хүбүүд хундагатай архиям намаа набша тээшэ сасаба. Тэндэ бэеэ нюужа хэбтэһэн хаанай хоер басагадай торгон самса дээрэнь хура бороо шэнгеэр шэдэрбэ.

Эдэ хоер хүбүүд бидэнэрэй эндэ бэеэ нюужа хэбтэһые мэдэжэрхеод, гасаалжа байна гү гэжэ һанабашье, нойтон хубсаһаар гарахаяа арай гайхажа, хэбтэһэн зангаараа хэбтэбэд.

Аха дүү хоер алтан хундагануудые андалдан, мүнгэн хундаганууды е мүргэлдүүлэн байжа ууна. Жэмэстэ һайхан эдеэ хоолһоонь хүртэнэ. Ама халамгай боложо, арбан хүнеер тэнтэй хөөрэлдэнэ. Тиигэжэ һууха зуураа, тахяагай эльгэ бөөрэ эдиһэнһээнь хойшо алта мүнгөөр нелбодог болоһон тухайгаа хөөрэлдэнэ.

Алтан домбоһоо амсан байһаар, архиин жолоо таняагүй аха дүү хоер һогтоод, домбо һабынгаа хоер тээгүүр унашабад ха. Тэдэ хүбүүдэй досоонь муухай боложо, бөөлжэбэд. Нэгэнэйнь бөөлжэһэнеер тахяагай эльгэн унаба. Нүгөөдынь бөөлжэһэнеер тахяагай бөөрэ унаба.

Намаа набша соо шагнажа хэбтэһэн хаанай хоер басагад һэмээхэн ерэжэ, тахяагай эльгэ бөөрые бөөлжэһэнһөө илган абажа, улаан торгон соо боожорхеод, хуһанай тэбхэрхэн үйһэн дээрэ бэшэг бэшэжэ, угалзатай торгон дэбисхэр дээрэ табижархеод, саашалбэ.

Хоер басагад тахяагай эльгэ бөөрые аршаад, сэбэрлээд, залгиха болобо. Эгэшэ басаганиинь залгихаяа жэрхээд, эдижэ үгэнэгүй.

(Үргэлжэлэлынь удаадахи номерто гараха).

«Энэ манай түүхын мүрнүүд»

Һурагшадай амаралтын үдэрнүүдтэ Улаан-Үдэдэ заншалта болоһон «Музей болон хүүгэд» гэһэн долоон хоног үнгэрг эгдөө. Тэрэ табадахи жэлээ үнгэргэгдэжэ байна. Эдир туристнуудай республиканска станци тэрэнние эмхидхэдэг.

Бэдэрэлтын хүдэлмэри шуналтайгаар ябуулдаг, һургуулиин музейнүүдэй экскурсоводууд манай республикын элдэб нютагуудһаа — Зэдэһээ, Хяагтаһаа, Захаминһаа, Хойто-Байгалһаа, Хурамхаанһаа, Яруунаһаа һурагшад суглараа.

Долоон хоногой программа һонирхолтой байгаа. Тэдэ гэбэл, «түхэрсэн дабжад» үнгэргэлгэ, һургуулиин музейнүүдээр, город соогуур экскурсяар ябалга гэхэ мэтэ. Хүдэлмэриин хоердохи үдэртэ политгэгээрэлэй байшан соо научно-практическа конференци үнгэргэгдөө.

Буряадай түүхын музейн секторые даагша Т. С. Спасова һургуулиин музейнүүдэй хүдэлмэри тухай хөөрэжэ үгөө. Манай республика дотор зуугаад һургуулиин музей бии гэжэ тэрэ хэлэбэ. Гэхэ зуура, олонхи музей гүйсэд һайнаар хүдэлнэгүй, заримашуулынь мартагдашанхай. Һургуулиин музей хэндэ хэрэгтэйб гэжэ асуужа магад. Һургуулиин музейтэй байбал, хэшээлнүүдһээ гадуур һурагшадтай хүмүүжүүлгын хүдэлмэри эмхидхэхэдэ, түрэл хизаартаа дурлажа һургахада, зохеохы ажалай талаар бэлиг шадабариинь хүгжөөхэдэ туһалха бшуу. Заримдаа һургуулиин музейнүүд ямар зорилготойгоор эмхидхэгдэнэб гэжэ мартадагшье ушарнууд дайралдадаг.

Һурагшад өөһэдынгөө һургуулиин музейнүүдэй хүдэлмэри тухай хөөрэжэ үгөө. Зэдын районой Дэрэстэйн һургуулида 1984 онһоо музей хүдэлнэ. Тэрэ тосхоной, һургуулиин түүхэ, этнографи, ленинскэ комнато гэһэн гурбан таһагтай. Үшөөтэйн дунда һургуулида анхарал татамаар музей бии юм. Тэндэ Доржи Банзаровай ажабайдал болон ажал ябуулга тухай материалнууд суглуулагданхай. Теэдшье үшөөтэй Буряадай түрүүшын эрдэмтын тоонто нютаг болоно. Северобайкальска 2-дохи һургуулида Николай Островскиин нэрэмжэтэ музей хүдэлдэг. Тэндэ Н. Островскиин, наяад онуудай корчагинец Н. Лимоновой ажабайдал болон ажал ябуулга харуулһан документнүүд дэлгээгдэнхэй. Һурагшад тэдэниие таниха хүнүүдтэй бэшэг бэшэлсэдэг. Наушкын һургуулида таможниин, ОКПП-гай түүхэ харуулагданхай.

Зэдын районой Гэгээтын һургуулиин басагад Аюна Раднаева, Маша Намсараева гэгшэдтэй би хөөрэлдөөб. Һургуулиин музейдэ Буряадай XIX зуун жэлэй литература болон искусство, хизаар ороноо шэнжэлгэ, байгаали хамгаалга гэһэн бэеэ дааһан гурбан томо гаршаг бии гэжэ тэдэ намда хөөрэжэ үгэбэ. Аюна Маша хоер литература болон искусствын таһагта хүдэлнэ. Табан хүнһөө бүридэһэн музейн совет ажал хүтэлбэрилдэг. Эндэ хүдэлхэдэ тон һонирхолтой. Юуб гэхэдэ, хуушан монголоор бэшэһэн гар бэшэгүүдтэй, бусад бэшэлгэнүүдтэй тэдэ хүдэлхэ баатай болодог. Тиимэһээ һургуулиин музейн олоной анхарал татадаг байһаниинь гайхалгүй. Һурагшад Монголһоо, Хитадһаа ерэһэн айлшадые, театрнуудай артистнуудые угтан абадаг. Тэдэ баһал өөрын түбэг бэрхэшээлнүүдтэй ушардаг. Һурагшадай суглуулһан бүхы экспонадууд удаан саг соо нэгэл комнато соо хадагалаатай байгаа. Байгша ондол тэдэнэртэ гэр үгэһэн байна. Һурагшадай ерээдүй түсэб нилээд һонирхолтой.

Бүхы һургуулиин музейнүүдэй багахан телмэй залдэг, экспонадуудые һайнаар дэлгээн табиха аргагүй байһаниинь гомдолтой. Тэдэ хүнүүдтэ харуулхын аргагүй, тооһондо дарагдажа хэбтэдэг. Шунал ебьястай һурагшад хараалһан зорилгоео бэелүүлхэ байха гэжэ найдаха дуран май хүрэнэ.

И. ДЮКОВ,
музейнүүдэй нэгэдэлэй редакционно-хэблэлэй таһагые даагша.

Конференциин үедэ: делегат А. Васильев үгэ хэлэнэ.

КРОССВОРД

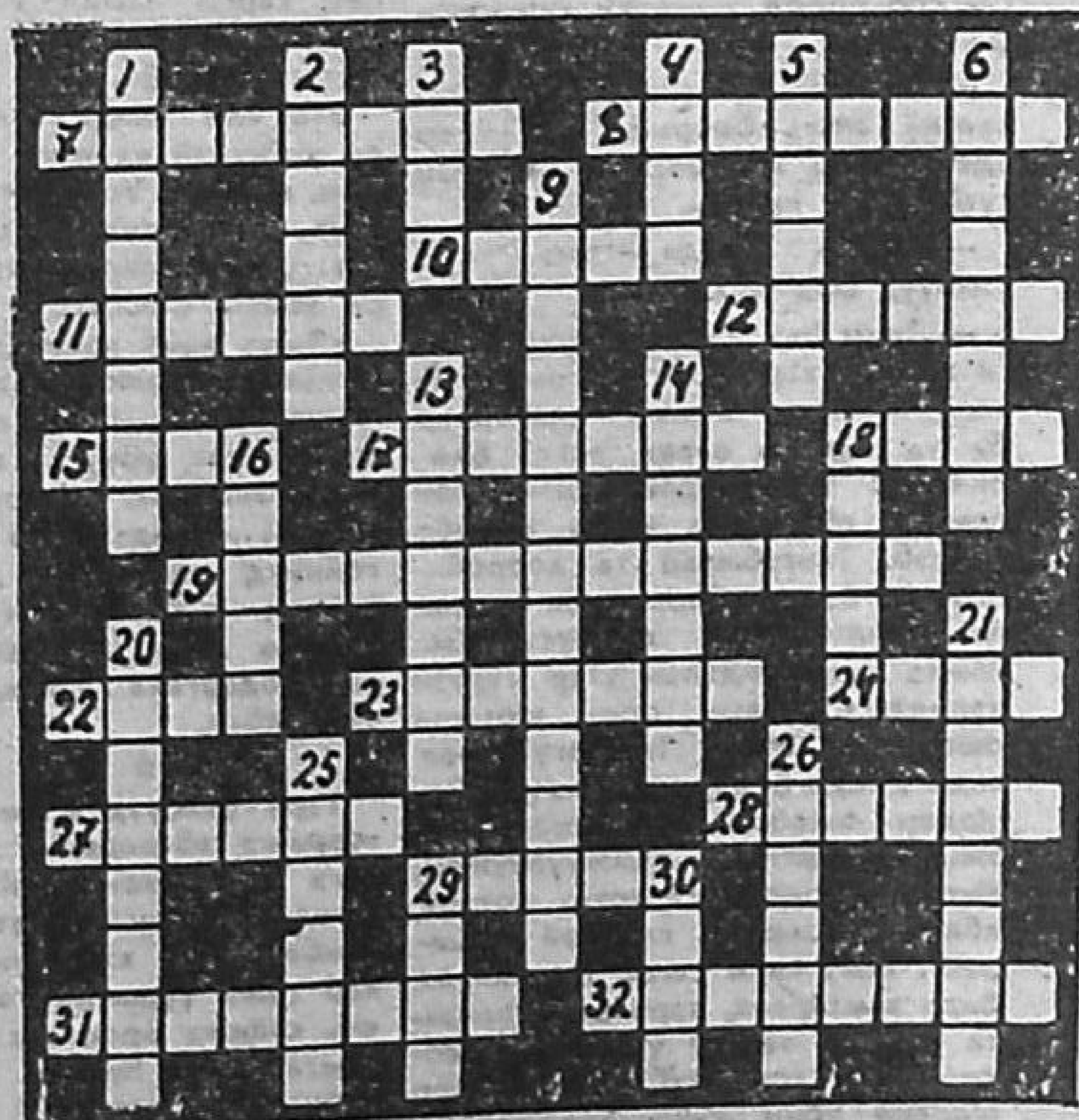
ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 7. Духовой музыкальный инструмент. 8. Обслуга крепостной артиллерии на Руси. 10. Минерал, окись кремнезема. 11. Порт на севере Красноярского края. 12. Один из героев романа К. А. Тренева «Любовь Яровая». 15. Упрек. 17. Массивное колесо на валу двигателя. 18. Курс судна относительно ветра. 19. Преобразование, превращение. 22. Одно из пяти внешних чувств. 23. Порода служебных собак. 24. Государство в Азии. 27. Высоковулканизированный каучук, используемый в радиоэлектротехнике. 28. Холодное оружие у народов Ближнего Востока. 29. Гравировальный инструмент. 31. Письменное свидетельство, удостоверение. 32. Шаблон.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Тонкий ломтик хлеба с маслом, вареньем и т. п. 2. Серия советских космических кораблей. 3. Добрый молодец, герой в фольклоре южных славян. 4. Балаганный шут, скоморох. 5. Жаростойкий сплав. 6. Пушной зверек, кролик. 9. Наука, изучающая ископаемые растения. 13. Певица Большого театра, народная артистка СССР. 14. Раздел стиховедения. 16. Русский живописец, писатель, живший в Индии. 18. Остров и государство в Карибском море. 20. Человек или животное, лишенное пигментации. 21. Совокупность основных, наиболее устойчивых психических свойств человека, проявляющихся в его поведении. 25. Приток Печоры. 26. Группа стихов, объединенных каким-либо формальным признаком, повторяющимся периодически. 29. Озеро в Новосибирской области. 30. Река в Подмосковье.

ЯНВАРИИН 19-ДЭ ТОЛИЛОГДОҺОН КРОССВОРДЫН ХАРЮУНУУД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 3. Лебедка. 6. Кабриолет. 8. Ибикон. 10. Нейлон 12. Юнган. 15. Рындин. 16. Африка. 17 «Осгар». 18. Удокан. 19. Вакула. 20. Астра. 23. Циклоп. 25. Эталон. 26. Ризосфера. 27. Маринка,

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Платан. 2. Шарден. 4. Байрон. 5. Дорога. 6. Кондуктор. 7. Терракота. 9. «Барсуки». 11. Опахало. 12. Юнона. 13. Гагат. 14. Нарва. 21. Стокер. 22. Рефрен. 24. «Письмо», 25. Эридан.

Золтой үхибүүд

ҺҮҮЛЭЙ хоер жэлэй туршада түймэрэй талаар тоосоонуудые хэһэн томо ботинуудай хуудаһануудые ираха зуураа, зүрхэмни хадхаад абана. Хүүгэдэй наһа бараһан тухай хэлэгдэһэн хуудаһануудые уншахада, бүришье хүшэр хүндэ. Оройдоол 1989 оной туршада 10 хүбүүд, басагад хосороо. Хажуудань ямар нэгэ эрид шууд, зоримгой хүнэй байгаа һаань, тэдэ абарагдаха һэн. Зүгөөр түймэрэй гаража байхада, юушье хэжэ шадахагүй, тулюур түйгаан нобшо хүнүүд дайралдадаг байна.

Республикын түймэр сарадаг таһагай начальнигай орлогшо Сергей Алексеевич Максимов Д. Банзаровай нэрэмжэтэ БГПИ-гэй физико-математическа факультедэй студентнүүдэй урда имагтал хүнэй иимэрхүү түхэл шэнжэ тухай тогтоо. Республикын түймэр сэралгын таһагта хореод жэлэй туршада хүдэлхэдөө, тэрэ элдэб аюултай ушарһан, гал дүлэн сооһоо хүнүүдыешье абарһан байха. Сергей Алексеевич институдай хоердохи курсын студентка Марина Михайловагай баатаршалга тухай хөөрэхэ зууриа, иигэжэ тэмдэглээ: Марина болон тэрэнэй эхэ Людмила Петровнагай ябадалые ёһотойл баатаршалга гэжэ нэрлэхэ хэрэгтэй.

...Боевая үйлсөөр оршоһон 14-дэхи «А» гэртэ түймэрэй гараһан тухай мэдээсэл 3-дахи СВПЧ-гэй диспетчерскэ пунктда оробо. Эгсэ таба минутын үнгэрһэн хойно Михаил Середниковэй хүтэлбэри доро түймэр сарагшад утаһанай гаража байһан квартирын подъезд руу оробо. Үнэхөөрөөшье подъезд соо амилхын аргагүй утаа уняартай байба. Табадахи дабхарта бүришье агаарынь амилхын аргагүй хүндэ болошобо. Тэндэ ажаһуудаг хүнүүдэй ами наһанда аюул тохеолдожо магад. Тэдэниие квартирануудһаань гаргахын тула автогэшхүүр хэрэглэгдээ...

Түймэр унтараагһанай һүүлээр иимэ байдал элирбэ: гурба хахадтай Ильюша Александров дүү басаган Ирэтэеэ (тэрэнь жэл хахадтай болонхой байгаа) хамта үлэһэн байба. Хүбүүхэн репродукторһоо абтаһан штепсель 220 вольттой розеткэ руу хэбэ. Тэрэнь зайн галда тэсэжэ ядаад, хайлажа эхилбэ. Хайлаһан түмэрһөө сасарһан ошонһоо болоjo, штороннууд, ковер шатажа эхилбэ...

Квартира соогоо утаа уняарай гутахадань, Марина гайхаад абаба. Гэр соохи бүхы юумэеэ хараад, һүүлдэнь газаашаа гараба. Хүршэ квартирын үүдэнэй забһараар утаан бааяжа байба. Хүршэнэрэймнай хүүгэд гэртээ үлэнхэй, тэдэл түймэр табяа бэшэ гээшэ гү? Марина үүдэндэ дүтэлэн ошоод шагнаархаба. Саанаһаань үхибүүнэй бархирха, ханяаха абяан дуулдаба. Эхэнь хүүгэдээ орхиһон байгаа гэжэ абаһаар тэрэ ойлгобо. Түймэр тухай хүршэнэртөө дуулгаба. Тиигээд эхэдээ туһаламжа хүргэхыень хандаба.

Эхэ басаган хоер үүдэ нээгээд туршаба. Энээнһээнь үрэ г а р а б а г ү й. Нэгэ хүршэнь һүхөөр үүдэ эбдэбэ. Урдаһаань утаан бааяса гараба. Марина эхэтэеэ хамта комнатонууд руу тэмтэрэн орожо, һулахснаар ханяаха абяа дуулаба. Людмила Петровна эгээн түрүүлэн Ирын шэрээ олоод, басагые самсаһаань татажа гаргаба. Һүүлээрнь Марина ханын хажууда байһан Ильюшые олобо. Түймэр унтараагһан хойноо хоер үхибүүдэй эхэ һанаа амархан гэртээ бусаба.

Хэрбээ Маринын эжытэеэ 5—7 минута гээгдээ һаань, үхибүүд абарагдахагүй байгаа гэжэ дүршэлтэй түймэр сарагшад хэлээ һэн. Марина Михайлова болон тэрэнэй эхын һонор байһанай ашаар амиды мэндэ үлөөбди гэжэ абарагдаһан үхибүүд ехэнүүд болоходоо ойлгоно бээз гэжэ хэлэхэ байнабди.

Улаан-Үдын хотын Октябрьска районно ВДПО-гой соведэй түрүүлэгшэ Л. А. Филиппова болон С. А. Максимов гэгшэд Мариные халуунаар амаршалаад, тэрээндэ Хүндэлэлэй грамота, мүнгэн шан барюулаа. Людмила Петровна Михайлова баһал иимэ шанда хүртэһэн байна.

Олег МЕРКУЛОВ,
республикын МВД-гэй ОПО-гой хүдэлмэрилэгшэ.

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора — 2-34-06, секретариата — 2-34-41, отделов: идеологический — 2-43-23, социально-экономических проблем — 2-43-23, писем и образования, переводов — 2-40-57, корректорская — 2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательств полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35. Н-03324.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.